

CİHANNÜMA DERGİ

www.cihannuma.org | SAYI 3 | YAZ | 2020

VİRÜSE KARŞI TOPLUMSAL DİRENİŞ

Gündem

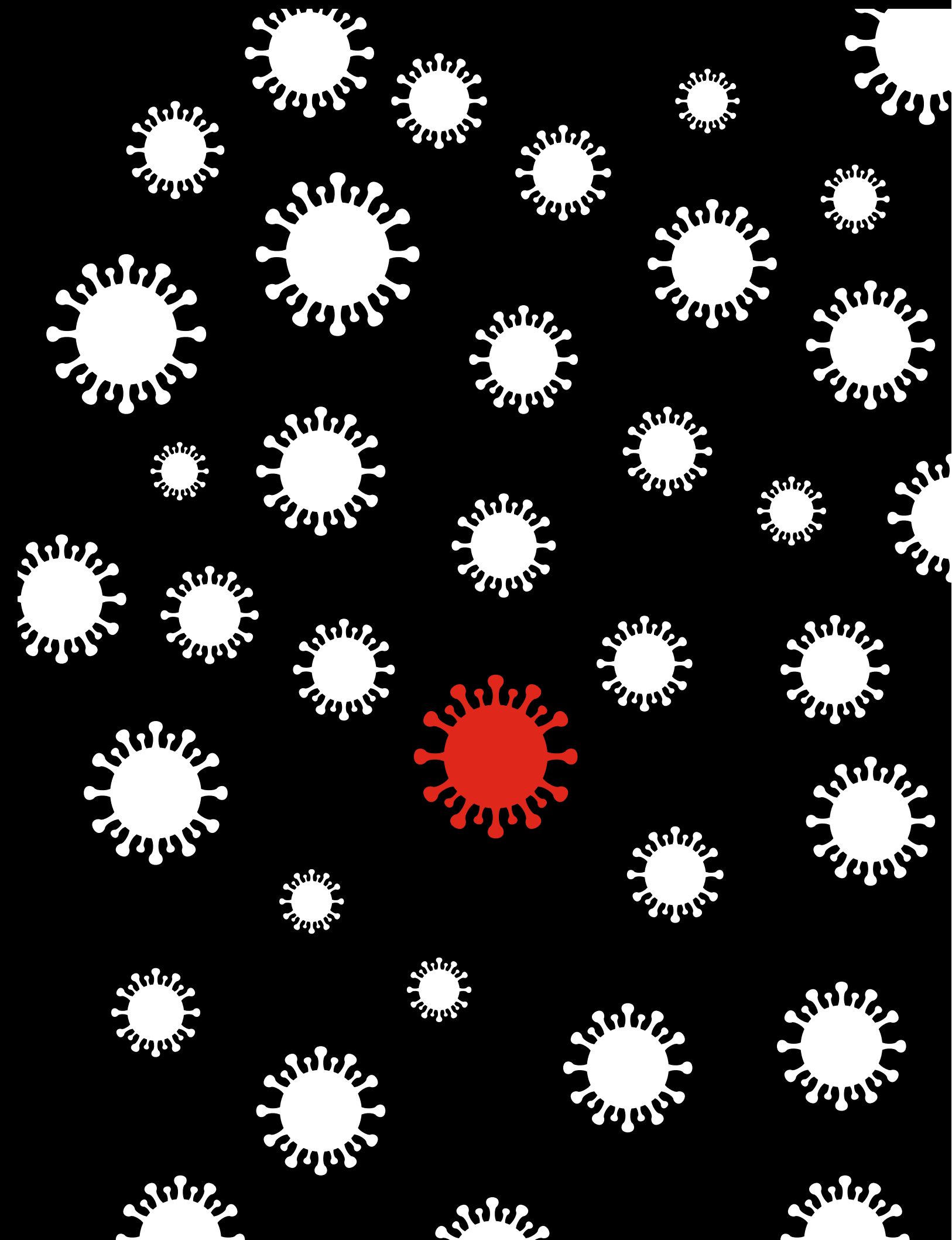
Kovid-19 ve
Sonrası

Dosya

Çin'in Küresel
Hegemonya İddiası

Analiz

Türkiye'nin Kovid-19
Operasyonu

Sunuş

Dr. Ömer Faruk YELKENCİ

Genel Yayın Yönetmeni

Modern insan, kibrinin ve isyanının en büyük yansımalarından biri olan 'yapaylık' şarkısını söylemeye başladığından beri dünyamız muvazenesini kaybetti ve her alanda bir 'küresel dengesizlikle' karşı karşıya kaldık.

İnsanoğlunun doğaya bu pervasız müdahalesi, başına sıkıntılar açtı, açmaya devam ediyor. Buna rağmen ajanslara yeni düşen bir haberde "ABD'de genetiği değiştirilmiş 750 milyon sivrisinek doğaya salınacak" diyor. Amaç bazı humma hastalığı çeşitlerini bu yolla önlemek. Ama böyle bir hamlenin yani genetiğe müdahalenin sonuçlarını ve bir soruna çözüm getirirken, bilmem kaç bin soruna yol açılacağını hesaplamak mümkün değildir. Dahası bunun büyük bir cüretkârlık olduğu açıktır.

Belki böyle bir müdahalenin, belki beslenme alışkanlıklarında yaşanan sapkınlığın sonucu olarak, Kovid-19 diye isimlendirilen bir virüs hayvanlardan insanlara taşındı. Tarihte yaşanan büyük salgınlar; Jüstinyen Veba Salgını (541-542), Avrupa'da yaşanan Kara Veba Salgını (1346-1350) ve yakın zamanlarda I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan İspanyol Gribi (1918-1920) gibi salgınlar yüksek sayılarda insan ölümlerine sebep oldu. Kovid-19 küresel salgını ise teknolojinin gelişmesiyle beraber iletişimin, ilişkilerin, ulaşımın neredeyse ışık hızıyla seyrettiği günümüzde, yine aynı hızla dünya geneline yayıldı. Dünyanın gündemini çok güçlü bir şekilde domine etti. İnsanların rutini bozuldu, normali değişti. Açık ortamda şöyle derin bir soluğu bile özler olduk. Ta ki 'nefesten' mahrum kaldık. Tam bir tutsaklık hali yaşanır oldu. En önemlisi ise sürekli artan sayıda ölümler. Ancak salgının ciddiyetine ve otoritelerin ikazlarına rağmen en küçük fırsatta halk, tedbirleri bir kenara bırakabildi. Lisan-ı hâl ile milletimiz, tıpkı Osmanlı Döneminde olduğu gibi, "karantina istemezük" dedi. Bu, bizim milletimizin; ölümlerle alay etme tavrı, boş vermişlik, tedbirle tevekkülü ayırt edememe hali ya da özgürlüğüne aşırı düşkünlük, karakterinden mi kaynaklanıyor, bilemiyoruz. Ancak işin ciddiyetini kavramamız gerektiği aşikârdır. Elhâsıl bu husustaki Müslümanca tavır da bellidir: "Allah'ın bir kaderinden, diğer bir kaderine sığınmak".

Bu gelişmelere bağlı olarak geçen sayımızda da belirttiğimiz gibi yaz sayımızın temasını "Kovid-19 ve Sonrası" olarak belirledik. Bu vesileyle bu sayımıza katkı veren bütün yazarlarımıza ve dostlarımıza huzurlarınızda teşekkürü borç biliyoruz.

Bir güzel mevsimi gerçekten yaşamak; bunaltıcı geçen günlerden insanlara nefes aldırın serin akşamlara, ruhları kızıl-sarı geçişli örtüsüyle saran hazanın, dingin coşkusuna kavuşmak bu sayıdaki dileğimiz olsun.

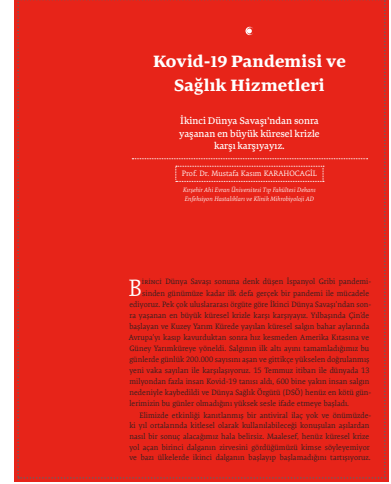
CIHANNÜMA DERGİ

48 Prof. Dr. Mustafa Kasım KARAHOCAGİL

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı

Kovid-19 Pandemisi ve Sağlık Hizmetleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan en büyük küresel krizle karşı karşıyayız.

102

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK

Çin Rüyası ve Küresel Hegemonya

Batı'nın top ve tüfekleri Mançu-Qing İmparatorluğu'nun kapılarına dayanana ve Çin ordularını dağıtılarak, sarayları yakılana kadar Çinliler hala kendilerini dünyanın merkezi ve en güçlü imparatorluğu olarak telakki ediyorlardı.

İçindekiler

4 **Prof. Dr. M. Akif KİREÇÇİ**
Koronavirüs Sonrası
Küresel Düzende
Sarsılmalar

10 **Doç. Dr. Lütfi SUNAR**
Dayanıklı Toplum:
Toplumun Kendini İnşa
Kapasitesini Artırmak

14 **Prof. Dr. Orhan KOÇAK**
Kovid-19 Sonrası
Aktif Yaşlanma Süreci

24 **Recep TEZGEL**
Kovid-19'un İnsanlığa Açık
Mesajı: 'Yeşil İle Barışmak'

30 **Prof. Dr. Mahmut BİLEN**
Dünyamızın Kovid-19 ve
Borç Sorunu

40 **Dr. Abdülhalim İNAM**
Almanya'da
Kovid-19 Salgını

61 **Dr. Selim ARGUN**
Salgın Hastalıklar ve
Müslümanca Tavrı Üzerine

66 **İhsan AKTAŞ**
Küresel Sistemin
Başedilmez Sorunları

70 **Talat YAVUZ**
Pandeminin Sendikal
Mücadeleye Etkileri

76 **Prof. Dr. Bayram Ali ERSOY**
Kovid-19 gölgesinde
Yükseköğretim

83 **Osman ÖZTÜRK**
Salgının Kıskaçında
Eğitimi Tartışmak

88 **Mustafa ŞEN**
Koronadan Paranoaya,
Pandemiden İnfodemiye
Çin Virüsü ve Yeni Normal
'İfrat ve Tefrit Arasında Durmak'

94 **Selim CERRAH**
Nihayetin ötesi /
Sonun başı...

CİHANNÜMA DERGİ

Cihannüma Dayanışma
ve İşbirliği Derneği Adına
İmtiyaz Sahibi
Mustafa ŞEN

Genel Yayın Yönetmeni
Dr. Ömer Faruk YELKENÇİ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Veli TOLU

Editör

Özkan TEKİN

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Bayram Ali ERSOY

Prof. Dr. Mahmut BİLEN

Mustafa BOLAT

Hüseyin CERRAHOĞLU

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

Prof. Dr. Birol AKGÜN

Dr. Hasan TAŞÇI

Erol ERDOĞAN

Şenel KIZILCA

Muhasebe

Adnan ÇELİK

Dağıtım

Faruk YAKARYILMAZ

ISSN 2687-6647

Tasarım

Ceyhun AKGÜN

ben@ceyhunakgun.com

Hacı Bayram Mah. Haşimi

(Kutlu) Sk. No. 12

Altındağ - ANKARA

info@cihannuma.org

www.cihannuma.org

Baskı: **USTA OFSET**

Davutpaşa Cad. Güven San.

Sit. B Blok No. 382 Topkapı,

Zeytinburnu İstanbul

Koronavirüs Sonrası Küresel Düzende Sarsılmalar

PROF. DR. M. AKİF KİREÇCİ

AYLARDAN beri dünyamız, kaynağı Çin olduğu iddia edilen bulaşma riski çok yüksek bir virüs salgınıyla savruluyor. Yaşadığımız süreç, salgının küresel bir salgın (pandemi) ilan edilmesinden sonra bütün ulaşım hareketlerinin, üretim ve tüketimin aylarca durdurulması adımlarını beraberinde getirdi. İnsanlar birbirleriyle teması kesti; birbirlerinden çekinmeye ve aralarına mesafe koymaya başladılar. Virüsün öldürücü etkisinin azalmaması bu duraksamanın devamını gerektirirken, ABD ve AB'nin zengin ülkeleri dahil olmak üzere, birçok ülkenin ekonomisi ayakta kalabilmek için mücadele vermek zorunda kalıyor.

Birçok ekonomiste göre dünya ekonomisi salgın nedeniyle muhtemelen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en derin ekonomik krizle karşı karşıya. Üretim ve tüketim mekanizmalarının bu kadar uzun süre durması bir taraftan geleneksel tüketim normlarının temellerini sarsarken diğer taraftan da bazı ekonomik faaliyetlerin yön değiştirmesinin önünü açıyor. Devletler sarsılan ekonomik döngünün daha fazla zarar görmemesi için iç piyasaya nakit destek programları hazırlıyorlar. Ancak üretim ve tüketimin büyük düşüşler yaşadığı, insanların işlerini kaybettiği bir ortamda piyasaların normale dönmesi uzun bir zaman alacağı benziyor.

Öte yandan salgının ilk baş gösterdiği ülke olarak Çin, yoğun nüfusuna rağmen salgını beklenenden daha hızlı bir zaman zarfında durdurabilmesiyle öne çıktı. Virüsün Çin'de Wuhan dışında başka eyaletlerde fazla görülmemesi, salgının Avrupa'ya, ABD'ye ve tüm dünyaya yayılma-

---

Salgının ilk baş gösterdiği ülke olarak Çin, yoğun nüfusuna rağmen salgını beklenenden daha hızlı bir zaman zarfında durdurabilmesiyle öne çıktı.

---

sı gözlerin Çin'e çevrilmesine neden oluyor. Çin'in Dünya Sağlık Örgütü'nü ve dünya kamuoyunu virüse karşı zamanında uyardığına dair ithamlar ve tazminat talepleri dillendirilmektedir, ancak bu iddiaları hangi uluslararası kuruluşların değerlendirip icbarî hükümler verebileceği konusu henüz netlik kazanmış değildir.

Salgın sürecinin bütün dünyaya gösterdiği en önemli konulardan birisi ülkelerin kamu yönetiminin bu tür krizler karşısında ne kadar hazırlıklı olup olmadığıdır. Salgın süreci birçok ülkenin, sağlığa ayrılmış kaynaklarının yeterliliği ve sağlık hizmetlerinin ne derece erişilebilir olduğunu test ederken; konulan kurallara uyma bakımından vatandaşlarıyla arasındaki uyum derecesini de göstermektedir.

Kendi kendine yeterlilik stratejisi

Salgının küresel jeopolitik sisteme muhtemel etkilerini tartışmadan önce önemli bir kaç konuya değinmek gerekir. Koronavirüs salgınının tahmin edilenden uzun sürmesi, devletlerin öncelikle gıda ve sağlık ekipmanları bakımından kendi kendilerine yeterli olma zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Salgının ilk haftalarında Avrupa ülkeleri arasında ve ABD ile yaşanan maskelere el koyma hamleleri de sağlık altyapısı ve medikal ekipmanlar konusunda yeterliliklerin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermiştir.

Salgın sürecinde Türkiye birçok açıdan kendi kendine yeterli bir ülke olduğunu ispat etmiştir. Özellikle sağlık hizmetlerine ve ekipmanlarına erişim konusunda devletin yüklediği sorumluluklar devasa boyutlardadır. Koronavirüs tedavilerinin tamamen devlet tarafından karşılanması, gerekli ilaçların önceden stoklanmış olması, iyi yetişmiş ve fedakâr bir doktor, hemşire ve sağlık çalışanları ekibi Türkiye'nin salgını güçlü karşılamasının zeminini hazırlamıştır. Son 20 yılda hastane binaları ve ekipman açısından gerekli donanımlara yatırım yapılmış olması da yaşanabilecek büyük krizlerin önüne geçmiştir.

Türkiye'nin asıl yeterliliği ise gıda güvenliği ile ilgili kapasitesinde yatmaktadır. Ülkemizin mevcut ekilebilir tarım arazilerinin ıslahı ve belirli bir planlamayla tarım yapılmayan bölgelerin tarıma açılması krizin devamı veya derinleşmesine karşı tedbir adımları olarak değerlendirilmelidir. Bazı AB ülkelerinin salgının başında başka ülkelere gıda stoklarını artırmaya yönelik adımlar atması, beklentilerin krizin uzaması ihtimali üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir.

Küresel ısınmanın artması dünyanın birçok ülkesinde tarım ürünlerinde kısıtlı mahsul elde edilmesine yol açmaktadır. Mevcut gıda stoklarını tehlikeye atmak istemeyen bazı ülkeler gıda ürünlerine ihracat yasağı getirirken (*Rusya ve Kazakistan buğdaya, Hindistan ve Vietnam ise*

Salgın sürecinin bütün dünyaya gösterdiği en önemli konulardan birisi ülkelerin kamu yönetiminin bu tür krizler karşısında ne kadar hazırlıklı olup olmadığıdır.

---

pirince yasak getirmesi vb.) bazı ülkeler buğday, mısır, pirinç gibi gıdalarda stok artırma çabalarına girmişlerdir. Bütün bu gelişmeler salgın sırasında ve sonrasında tarım ve gıda açısından kendi kendine yeterli olmanın ne kadar kritik olduğunu gösterir niteliktedir.

Öte yandan Dünya Ekonomik Forumu'nun yaptığı bir araştırmaya göre bazı temel gıda ürünlerinde %40'lara varan fiyat artışları yaşandığı kaydedilmektedir. Aynı çalışmada, gıda stoklarının yeterli olmasından ve fiyat artışlarından 50'ye yakın gelişmekte olan ülkenin ciddi derecede etkilendiği ve bu ülkelerin toplam nüfusunun dünyanın %60'lık nüfusuna denk geldiği ifade edilmektedir. Bu ülkelerin çoğu Asya ve Afrika'da yer almaktadır.

Uzun bir zaman dilimine yayılan krizlerde, kendi kendine yeterli olmanın en temel parametreleri; içilebilir su, gıda kaynakları, sağlık ekipman ve altyapısının yeterli olması gerekir. Bütün bu unsurları ayakta ve sürekli kamunun hizmetinde tutabilmek için ise ekonomik ve finansal yeterlilik zarureti vardır.

Salgının Küresel Sisteme Etkileri

Salgınla birlikte başlayan en önemli tartışmalardan birisi de artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı ve dolayısıyla da küresel sistemin büyük bir değişime uğrayacağı yönündeydi. Bazı yorumcular güç dengelerinin hızla değişeceği, ABD'nin mevcut konumunu kaybedeceği, yerine Çin'in geçeceğini; diğer bazı yorumcular ise daha kaotik bir sistemin mevcut sistemin yerini alacağını iddia etmekteydi.

Koronavirüs salgınının doğrudan doğruya bir sistem değişikliği için yeterli bir dinamik olduğunu düşünmek doğrusu aşırı bir yorum olabilir. Ancak salgının uzun sürmesinin, küresel sistemde salgın öncesi dinamikleri ve değişimleri daha görünür ve hissedilir kıldığına da hiç şüphe yoktur.

Salgından önce yaşanan dinamikleri anlamak için ise genel olarak dünyada refah göstergelerinin son 50 yılda nasıl değiştiğine bakmak yeterli olacaktır. Ülkelerin GDP (*Gayri Safi Yurt İçi Hasıla*) oranlarındaki değişimler, Avrupa'dakine benzer ama sayısal olarak daha büyük bir tüketici orta sınıfın Asya'da tebarüz etmesi değişimin en önemli göstergeleri olarak kaydedilmelidir. Çin, Hindistan, Japonya, Malezya gibi ülkelerde güçlü orta sınıfların doğması; bilim, teknoloji ve sanayinin emtia kalitesine yansması ve dünya ile rekabet edebilir ürünler ortaya çıkması, Asya bölgesinin son yüzyıldaki rolünün değişmesi anlamına gelmektedir. Asya artık Batı üretim mekanizmalarının sağlayıcısı olmaktan çıkarak kendine yeterli bir üretim ve tüketim ekosistemi oluşturma yolunda ilerlemektedir.

Asya'da ortaya çıkan yoğun nüfus baskısı Asya ülkelerinin kaynaklarını kendi halkları için kullanmaya zorluyor. Öte yandan bu ülkeler mevcut kalkınma süreçlerini devam ettirebilmek için de küresel pazarlara ucuz iş gücüyle mamul sağlamaya devam etmek zorundalar. Kaynaklar üzerinde oluşan baskı ve taleplerin artması Batıdaki zenginliğin ve konforun maliyetlerinin de artması anlamına geliyor. Kısaca Batı fakirleşmeye de Asya zenginleşiyor ve zenginleşen nüfusun tüketim talepleri artıyor. Bu dönüşüm bir yandan hammaddeler üzerindeki, diğer taraftan enerjiye olan talepleri artırıyor.

Batı dışı toplumlara on yıllardır örnek olarak gösterilen Batı tarzı yaşam ve tüketim alışkanlıkları, modernleşen ve zenginleşen Asya halklarının da talepleri olmaya başlayınca, burada ilginç bir ironi ortaya çıkıyor. Aynı yaşam tarzını ve tüketim alışkanlıklarını Asya toplumları da benimserse buna dünyanın kaynaklarının yetmesi mümkün değil. (*Örneğin; nüfusu dünya nüfusunun yaklaşık %4'ünü oluşturan ABD, dünya kaynaklarının %30'dan fazlasını tüketiyor.*) Batı dışındaki toplumlar bu hayat tarzını benimsemesin diye bir argüman üretilse bile (*ki bu çok büyük bir tutarsızlık olacaktır*), o zaman da mevcut kapitalist sistemde

bir tıkanma yaşanması veya kapitalizmin sadece bir bölgeye münhasır kalması gibi bir sorun ortaya çıkıyor.

Dolayısıyla dünyamızı bekleyen büyük krizin, Koronavirüs salgınıyla daha belirgin görünmeye başlayan (*gizli veya âşikar*) bir kaynaklar savaşı olduğu açıkça ortadadır.

Küresel sistemde değişimin izlerini takip edebilmemiz için, Koronavirüs salgını zenginliğin Batıdan doğuya kaymasını durduracak mı, hızlandıracak mı yoksa erteleyecek mi sorusuna da cevap aramamız gerekmektedir. Salgının uzun sürmesi, devletlerin ve ekonomilerin dayanıklılığını, mevcut kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığını da test etmektedir.

Eğer kriz sonrası yeni bir sistem ortaya çıkacaksa, bu süreçte –sağlık sistemleri altyapısından ekonomik kaynakların zenginliğine, gıda yeterliliğinden insan kaynakları potansiyeline kadar–uzun bir yeterlilikler listesinde ayakta kalabilen devletler varlıklarını salgın sonrası dönemde de güçlü bir şekilde sürdürebileceklerdir.

Kaynakları yeterli olmayan devletler ise ya büyük devletlerin doğrudan veya dolaylı kontrolüne girecekler veya tamamen başarısız kalacaklardır.

ABD'nin Liderliği Devam Edecek mi?

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Batı merkezli sistemin öncüsü olarak ABD kabul edilmişti. ABD dolarının rezerv para statüsü kazanması dünya ekonomik sistemini dolara bağlarken, bütün liberal ekonomileri de Amerikan –ve belirli ölçüde Birleşik Krallık- finans sisteminin parçası haline getirmişti. İlerleyen yıllarda Bretton Woods sisteminin sarsılması jeoekonomik meydan okumaları da beraberinde getiriyor. Son günlerde yaşadığımız altın ve değerli madenlerdeki fiyat artışları Koronavirüs salgını etkisiyle ortaya çıkan kriz dönemlerinde rezerv paralara olan güvensizliğin boyutlarını göstermesi açısından manidardır.

Dünyada son 30-40 yılda yaşanan temel değişiklik, GDP oranlarındaki yüzdelerdeki ağırlığın AB ve ABD ülkelerinden Asya ülkelerine doğru kaymasıdır. Üretim bazlı kalkınma karşısında finans ağırlıklı ekonomik modeller arasında da bir çekişme olduğunu kaydetmek gerekir. Bu değişimin gelişmekte olan ülkelerdeki etkisi sadece yeni bir orta sınıfın doğması olarak okunamaz; bu süreci destekleyen sosyoekonomik ekosistem ve bunun getirdiği talepler zinciri büyük bir değişim ve dolayısıyla da zenginliğin yer değiştirmesi anlamına gelmektedir.

Koronavirüs salgını gibi küresel bir koordinasyon gerektiren durumda ABD kendisinden beklenen liderliği gösterememiştir. Başlarda sal-

---

Kaynaklar üzerinde oluşan baskı ve taleplerin artması Batıdaki zenginliğin ve konforun maliyetlerinin de artması anlamına geliyor.

---

gının ciddiye alınmaması, sonrasında salgınla içeride nasıl mücadele edileceğine dair bir planının olmayışı Amerikan yönetiminin küresel liderlik pozisyonu hakkında derin şüpheler uyandırmıştır.

Koronavirüs salgınının dünya ekonomilerinde olduğu gibi ABD ekonomisini de derinden sarsmaya devam ettiği 2020 ikinci çeyreğindeki büyüme rakamlarında gayet çarpıcı bir şekilde görünmektedir. ABD ekonomisinde %30'lara varan daralma, iflaslar, işsizlik oranlarındaki artış, piyasaya sürülen trilyon dolarlara rağmen tüketimin tekrar eski haline dönememesi ve dolayısıyla da üretim mekanizmalarının tam olarak devreye girememesi Amerikan ekonomisinin büyük daralma içine girdiğini gösteriyor. Çin'in -daha çok-ürettiği ABD'nin ise tükettiği bir küresel ekonomik döngüde bu daralmanın büyük dalgalarla dünya ekonomilerini etkisi altına alması kaçınılmaz görünüyor.

AB MI, ÇİN MI?

Salgının ABD'nin imajını ve liderlik pozisyonunu sarsmasıyla birlikte, küresel liderliğin el değiştirip değiştirmeyeceği tartışmaları ortaya çıkmıştır. Kimileri Çin'in hızla küresel liderlik pozisyonuna yükseleceğini dillendirirken bazı uzmanlar da, AB'nin de artık jeopolitik bir role soyunması gerektiğini iddia etmektedirler. Bu süreçten yine ABD'nin veya Amerikan şirketlerinin daha kazançlı çıkacağını savunanlara rastlanmaktadır.

Öncelikle küresel güç dengelerini bir güç zayıflarken diğer bir devlet/ülke otomatik olarak onun yerini alır formülüyle değerlendiremeyiz. Birçok etken ve değişkenin de analiz edilmesi gerekir. Aklımızda tutmamız gereken en önemli nokta küresel bazda yoğun insan hareketliliğinin karşımıza çıkardığı bir salgınla mücadele ederken, bir taraftan da egemen devlet yapılarını öne çıkaran bir süreçle karşı karşıyayız. Çünkü salgın ne kadar küresel olursa olsun, ortaya çıkardığı sorunları ve krizleri aşmak, devletlerin kendi içerisinde, kendi milli yapıları içerisinde ürettikleri çözümlerle olacaktır. Bu yönüyle güç dengelerinin süratle değişeceğini iddia etmek için henüz erken bir aşamadayız.

Ancak bu krizin, kurulduğundan beri AB'nin önüne çıkan en büyük jeopolitik imkan olduğunun da altını çizmek gerekir. AB, salgının ilk aşamasında bu fırsatı kaçırmış görünse de, ilerleyen aylarda 1 trilyon avroya ulaşan bir finansal yardım paketinin onaylanmasıyla birlikte bir anlamda üyelerini teskin etmeyi başardı. AB'nin, bu adımların daha ötesinde jeopolitik hamlelere henüz hazırlıklı olmadığı görünüyor.

Çin'in küresel güç dengelerinde pozisyon kazanması veya mevcut pozisyonunu güçlendirmesi mümkündür. Ancak Çin'in; ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra üstlendiği bir rol gibi küresel öncülük rolüne soyun-

---

Salgının uzun sürmesi, devletlerin ve ekonomilerin dayanıklılığını, mevcut kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığını da test etmektedir.

---

ması için bir dizi testi başarıyla geçmesi gerekmektedir. Öncelikle Çin bir demokrasi değildir ve liberal, demokratik ülkelerin vatandaşlarına ilham verecek, kendisine cezbedecek birçok unsur, kurum ve fikirden mahrumdur.

Soğuk Savaş'ın nihayete ermesiyle birlikte insanlar dünya tarihinde hiç olmadığı kadar birbirleriyle haberleşir oldular. Özgürlükler ve demokratik yönetim mekanizmaları artan iletişim yöntemleri nedeniyle artık herkesin gözleri önündedir. Salgın sonrası ortaya çıkması muhtemel yeni dünyada, Çin'in muhtemel öncü rolü bu tür talepleri hangi zemin ve derinlikte içselleştirip içselleştiremeyeceği ile de yakından ilgilidir. Çin iç politikasında şu ana kadar yaşanan gelişmeler (*Uygurlara uygulanan baskı ve Hong Kong olayları*), bu yönde bir eğilimin olmadığı yönünde bizi ikna edecek niteliktedir. Tabii bu beklentiler, ortaya çıkması muhtemel küresel sistemin demokratik ve özgürlükçü olacağı varsayımına dayanmaktadır.

Dünyamızı neler bekliyor?

Dünyamız yüz yıldan beri karşılaşmadığımız boyutlarda bir salgınla savruluyor. Bir taraftan ülkeler gıda stoklarını garanti altına almaya çalışırken, öte yandan enerji kaynaklarına erişimi garantilemeye, mevcut konum ve güçlerini sürdürülebilir kılmaya uğraşıyorlar. Salgın nedeniyle üretim ve tüketim mekanizmalarının uzun süre durması ülkelerin ekonomik güvenliğini büyük oranda tehdit ediyor. Salgının daha uzun bir döneme yayılması birçok ülkenin ekonomilerini dağıtacak gibi görünüyor. Bu durum, sonu öngörülemeyen küresel bir krizin habercisidir.

Kuşkusuz uzun süreye yayılmış böylesi derin krizler devletler hiyerarşisinde değişikliğin öncüsü olabileceği gibi mevcut hiyerarşinin daha çok pekişmesine de neden olabilirler.

Mevcut durumda Koronavirüs salgını sürecinde ABD'nin bir küresel güç olarak dünyaya öncülük etmede gönülsüz olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak aşı veya ilaç bulma faaliyetlerinin koordine edilmesinde veya fakir ülkelere yardım iletmedeki isteksizlik bu potansiyelin ABD'de olmadığı anlamına gelmemektedir. İçerde ortaya çıkan ekonomik durğunluğun bertaraf edilmesi ve başkanlık seçimlerine yönelik hazırlıklar ABD'nin küresel salgın yönetimine gölge düşürmektedir.

Mevcut krizin aşılabilmesi için önce salgının bitmesini beklemek gerekecektir. Ortaya çıkacak yeni salgın dalgaları ve ölüm sayılarının yükselmesi mevcut güç dengelerini sarsacak boyutlara ulaşabilir. Bu da hem krizin derinleşmesi hem de çatışma ihtimalinin artması anlamına gelir.

Küresel bazda yoğun insan hareketliliğinin karşımıza çıkardığı bir salgınla mücadele ederken, bir taraftan da egemen devlet yapılarını öne çıkaran bir süreçle karşı karşıyayız.

Dayanıklı Toplum: Toplumun Kendini İnşa Kapasitesini Artırmak

DOÇ. DR. LÜTFİ SUNAR

GÜNÜMÜZDE yaşadığımız salgınlar ve afetler insanların doğa üzerinde zannettikleri kadar belirleyici bir etkiye sahip olmadıklarını göstermektedir. İnsanlığın belleğinde bu tür yıkımları atlatabilmek için bir dayanışma gerektiği fikri mevcuttur ve bu fikir insanların birlikteliğinin zeminini teşkil eder. Toplum belki de bu sebeple insanların sığındığı muhkem bir kale niteliğindedir. Öte yandan bu tür büyük sorunlara çare arayan insanların arasındaki etkileşim artmakta ve bir karşılıklı öğrenme imkânı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla rutinlerin koruyucu çeperi altında sürekli ötelenen büyük ve önemli değişimleri gerçekleştirmek için bir değişim fırsatı da oluşmaktadır.

İçinden geçmekte olduğumuz sıkıntılı zamanlarda bir taraftan bütün dünyadaki tecrübe ve birikimin bu sürece yansıtılmasının gereği görülürken bir taraftan da sosyal nedenlere duyarlı bir bilgi ve araştırma zemininin önemi daha fazla açığa çıkmış durumda. Sosyal bilimler, sorun-bağlam-çözüm ilişkisinin anlaşılmasını sağlayarak bu salgın sürecinin daha hızlı atlatılmasına, sosyal yapıların daha az hasar görmesine ve sonrasında yenilenmesine zemin teşkil edebilir.

YÜKSELEN TEKNİKALİZME DİRENMEK

Günümüzde toplumsal sorunları vaktinde tespit ve müdahale için teknoloji yaygın bir biçimde kullanılıyor. Etrafımız özel ve kamusal kamera ağları ve sensörler ile donatılmış durumda. Küresel salgın sonrasında ise bu denetim ve gözetim aygıtlarının daha fazla yaygınlaşacağına dair yö-

---

İnsanlığın belleğinde büyük yıkımları atlatabilmek için bir dayanışma gerektiği fikri mevcuttur ve bu fikir insanların birlikteliğinin zeminini teşkil eder.

---

nelimler şimdiden kendisini gösterdi. İnsan hayatının her anının kontrol edildiği bir toplum modeli, muhtemelen bu tür salgınları ve krizleri daha iyi yönetebilmek adına bundan sonra peyderpey gündeme gelecek. Muhtemelen bundan sonra sağlık ve güvenlik teknolojilerinin propagandasına daha fazla maruz kalacağız. Sosyal bağlamı ve kültürel zemini ihmal eden “uzmanların” talebi ve teknolojinin zorlamasıyla gittikçe daha fazla kontrol merkezli bir dünyanın doğuşuna şahitlik edeceğiz.

Hiç şüphesiz böyle bir imkan ortaya çıkarsa bu herkesin eşit bir biçimde erişebileceği bir kontrol fırsatı oluşturmayacaktır. Aslında gücün ve kontrolün merkezileştiği bir toplumun neye benzediğini geçmişte Sovyetler Birliği, günümüzde de Kuzey Kore ve Çin gösteriyor. Böyle bir toplum, plütorkların toplumu, kendi emelleri doğrultusunda ele geçirdiği bir tasarıma sahip olabilir. Bu tasarımın en temel hammaddesi de insanların zaafı ve korkuları olmaktadır.

Bir benzeri ters ütopyalarda veya fantastik filmlerde karşımıza çıkan güç sahiplerinin toplumu kendi emelleri doğrultusunda kontrol etmeleri anlamına gelebilecek olan böylesi bir teknolojik gücün ve kontrolün maliyeti salgından daha büyük olacaktır. Çünkü bu kontrol toplumdaki eşitsizlikleri derinleştireceği gibi aynı zamanda toplumsal yapının daha az insani hale gelmesine, toplum hayatının temeli olan değerlerin aşınmasına neden olacaktır.

Dayanıklı Toplumun İnşası

Teknik kontrol ve takip sistemlerinin en önemli panzehiri toplumun tabii şekilde kendisini inşa etme kapasitesinin güçlendirilmesidir. Bunun için mevcut sorunları takip ederek bazı değişikliklerin yapılması gerekiyor. Aşağıda bu kapasiteyi güçlendirmek için nelerin yapılması gerektiğini ve farklı disiplinlerin buna nasıl katkı vereceğini maddeler halinde ele alalım:

1. Salgın ve kriz yönetimlerinde şeffaflığın ve kamuoyu yönetiminin önemini bir kez daha gördük. Dolayısıyla bütün kurumların kamuoyu tepkilerini sürekli olarak izlemesi ve kriz anlarında sosyal iletişim imkanlarını ciddi bir biçimde kullanmaları gerektiğini görüyoruz. Bu anlamda siyasal iletişim ve sosyal psikolojinin araçlarının daha yapıcı bir şekilde kullanılması faydalı olacaktır.
2. Salgın sonrasında oluşacak mesafelerin ve ilişki sorunlarının giderilmesi gerekiyor. Aslında bu süreç bize kamu yönetimi dilinin toplumsal sorunları bir panik ve travma oluşturmadan yönetmesi bakımından çok büyük bir ders veriyor. Bu dersi salgın sonrası korku ve belirsizliği yönetmek üzere de kullanmalıyız. İlerleyen zamanlarda süreçte ortaya çıkan iş birliği ve dayanışma ihtiyacı çerçevesinde sosyal hayatın rehabilitasyonu yönünde tedbirler alınması elzem.

İnsan hayatının her anının kontrol edildiği bir toplum modeli, muhtemelen salgınları ve krizleri daha iyi yönetebilmek adına bundan sonra peyderpey gündeme gelecek.

Bu anlamda sosyolojinin, sosyal hizmetlerin ve rehberlik çalışmalarının birikimini kullanmalıyız.

3. Bu süreçte iş ve çalışma piyasalarının kriz zamanlarında desteklenmesi için fon kaynaklarının hızlıca devreye alınabilmesinin önemini gördük. Dolayısıyla hükümetlerin toplanan vergilerin bir kısmıyla bu tür afet, kriz ve çöküntü anlarında hızlı ve etkili bir müdahaleye imkan verecek şekilde fonlar oluşturması gerekiyor. Bankacılık sektöründeki mevduat sigortası gibi her sektörü gerektiğinde destekleyecek garanti fonları kurulmalıdır. Ayrıca uzun zamandır tartışılan sosyal adalet temelli alternatif sosyal fonların da uygulanmasının zamanı gelmiştir.
4. Artık büyük oranda kentleşmiş bir dünyada yaşıyoruz. Özellikle kalabalık metropollerde insanların hareketliliklerini temin etmek; işlerine, kamusal hizmetlere erişimlerini sağlamak önemli bir sorumluluk olarak karşımıza çıkıyor. Salgın gibi kamusal yaşamı geniş ölçekte sekteye uğratan bir durumda kentsel altyapıların sürdürülmesi ciddi bir sorundur. Bu sebeple kent büyüklüklerinin bir daha gözden geçirilmesi, iş ve çalışma alanları ile yerleşim alanlarının dengesinin sağlanması, kentsel altyapının kriz zamanlarını hesaba katarak geliştirilmesi gerekiyor. Kent tasarımlarından yol dizaynlarına, sağlık hizmetlerinden kentsel gıda tedarikine kadar çok çeşitli alanlarda salgın ve benzeri süreçlere hazırlık yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Koronavirüs salgını bu açıdan aslında önümüzdeki yıllarda gerçekleşecek daha büyük çaplı muhtemel durumlara bir hazırlık bakımından ciddi bir tatbikat imkânı veriyor. Daha küçük ve idare edilebilir kentlere olan ihtiyaç bir kez daha ortaya çıktı. Şehir planlaması alanında bu yöndeki çabaların desteklenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.
5. Gıda tedarik sistemleri ve kıtlığın yönetiminin ne kadar önemli olduğunu, küresel tedarik zincirlerinin dayanıksızlığını ve aynı zamanda dağıtım sürecinin yönetiminin önemini bir kez daha görmüş bulunmaktayız. Gıda güvenliği ve güvenli gıdaya erişim sorunlarının çok acilen yönetilmesi gerekmektedir.
6. Kültürel bağlama ve sosyoekonomik arka plana özgü sağlık talebi ve davranışlarını anlamının ne kadar önemli olduğunu görüyoruz. Bu anlamda ülkemizde yürütülen çalışmaların epey ilerlediğini biliyoruz. Ancak bu çalışmaların toplanması ve birleştirilmesi, genel sonuçlarının belirlenmesi hususunda çalışmaların yürütülmesi ihtiyacı bir kez daha ortaya çıkıyor. Zira yapılan araştırmalar önemli hususlarda ittifak etse de bu araştırmaların sonuçlarının uygulamaya aktarılmasında sorunların bir türlü aşılamadığını görüyoruz. Bunun arkasında pek çok alanda olduğu gibi bu araştırmaların sonuçlarının derlenmemiş olması

Koronavirüs salgını aslında önümüzdeki yıllarda gerçekleşecek daha büyük çaplı muhtemel durumlara bir hazırlık bakımından ciddi bir tatbikat imkânı veriyor.

---

da yatmaktadır. Özellikle halk sağlığı araştırmaları ile sağlık sistemi arasındaki bağlantının tesis edilmesi ihtiyaçı açıkça ortaya çıkmıştır.

7. Farklı bağamlarda karantinaya alma, seyahat kısıtlamaları, sosyal kısıtlamaların etkisi ve yönetimi hususu pek çok açıdan yeni bir durumdur. Bu durumun yönetilmesi konusunda araştırma ve uygulama çalışmalarının çoğaltılması gerekecektir.
8. Süreçlere halkın ve sivil katılımın sağlanması hususunda mekanizma eksikliği göze çarpmaktadır. Bu anlamda özellikle belirli tecrübeleri yoğunlaşmış kuruluşların süreçlere katılımı bir güven ve tecrübe çeşitliliği oluşturacaktır. Mesela bu süreçte, sahada kriz yönetme deneyimi olan yardım ve arama kurtarma kuruluşlarının tecrübelerinden istifade edilebilirdi. Benzer şekilde farklı kesimlerden kamuoyu etkisi olan kişilerin de süreçlere katılımı halkın karar ve uygulamalara olan güvenini artırması bakımından önemli olacaktır. Bu tecrübeden hareketle bu tür katılım ve katkı alanlarının belirlenmesi ve şekillendirilmesinin önemini bir kez daha görmüş bulunmaktayız.
9. En önemlisi de bu süreçte bilgiye dayalı karar destek sistemlerinin ne kadar önemli olduğunu gördük. Onlarca yıldır oluşan bilgi ve tecrübelerin pratiğe aktarılmasındaki sorunları yaşamaya devam ediyoruz. Bu tür kriz anlarında sanki bazı hususlarda bilgi birikimi oluşmamış gibi acele ve düşünülmemiş kararların alındığını ve uygulamaların biriken bilgi ve tecrübeyi pek de dikkate almadığını gördük. Oysa pek çok hususta özel sektörün, üniversitelerin ve sivil kuruluşların çok ciddi bir uygulama ve yönetme tecrübesi bulunuyor. Bu tür süreçlerde ne kadar bilgiye dayalı kararlar alınır ise o kadar isabetli sonuçlar elde edilecektir. Bu sebeple kamusal bilgi toplama sistemlerini, veri tabanlarının ve geniş çaplı sistematik ve sürekli analiz çalışmalarının başlatılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Daha pek çok husus ve ihtiyaç listelenebilir. Ama nihayetinde bu anlamda sosyal bilim araştırmalarının seferber edilmesinin Koronavirüs salgınının sosyal, siyasi ve iktisadi dinamiklerini daha iyi anlamaya yönelik somut katkılarda bulunacağını umuyoruz. Sosyal ve kültürel kaynaklar üzerine inşa edilen bu seferberlik, sorunu çözerken başka sorunların ortaya çıkmasını da engelleyecektir.

Dayanıklı toplum farklı unsurları birbirine raptolmuş, grupların birbirinden kopuk olmadığı ve eşitsizliklerin azaltıldığı bir toplumdur. Dayanıklı bir toplumda sosyal mesafeler genişlemez daralır. Kamusal imkanlara ulaşımın artırıldığı ve insanların kendilerini güvende hissettikleri toplumsal modeller daha dayanıklıdır. Bunun için toplumun kendisini inşa etme ve onarma kapasitesine ihtiyaç duymaktayız. Kamusal uygulamalar bu imkanı açığa çıkarmak ve beslemek için gerekli alanı oluşturmalıdır.

Sahada kriz yönetme deneyimi olan yardım ve arama kurtarma kuruluşlarının tecrübelerinden istifade edilebilirdi.

---

*Kovid-19 Sonrası Yaşlanma Risklerini
Azaltmada Önleyici Bir Yaklaşım Olarak*

Aktif Yaşlanma Süreci

PROF. DR. ORHAN KOÇAK

DÜNYADA önemli ve hızlı bir demografik dönüşüm yaşanıyor. Bu dönüşüm, hemen hemen tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin nüfusunun görülmemiş bir şekilde yaşlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişme tüm kültür ve toplumları etkileyecek demografik devrim olarak da adlandırılabilir. Japonya, İtalya, İsveç ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerde, yaşlanan toplum olgusu 30-40 yıldan beri belirginleşmiştir (Cabrera ve Diğ, 2009). Toplumdaki yaşlı insanların varlığının artması, hepimizin çok kuşaklı bir toplumda yaşadığı farkındalığını arttırmakta ve “sonsuz kadar genç” kalmanın mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır. Yaşlanan nüfus beraberinde emek, ürün ve sermaye piyasaları, ülkelerdeki sağlık hizmetleri ve emekli ödemeleri yanında geleneksel sosyal destek sistemlerinde ve küresel alanda etkisini giderek göstermektedir.

1. YAŞLANAN DÜNYA VE RİSKLER

Artık günümüzün yoksulluk, işsizlik, göç ve terör gibi sorunları nasıl bir küresel boyut kazandıysa yaşlanma olgusu da önemli bir küresel bir olgu haline gelmiştir. Yaşlanma kendi başına bir risk olmasının yanın-

da yoksulluk, işsizlik, göç ve salgınlarla karşı karşıya geldiğinde ortaya çıkan riskin etkisi daha da büyük boyutlara ulaşmaktadır. Yaşlıların karşılaştıkları sorunlar çok boyutlu olunca bu sorunlara yönelik çözüm önerileri de ekonomik, sosyal ve sağlık gibi iç içe geçmiş olan farklı alanlardan olacaktır. Bu anlamda toplum bilimciler ve politika yapıcılar yaşlanma olgusunu artık görmezden gelemezler.

Kovid-19 Sürecinde Yaşlıların Durumu

2019 yılında ilk Çin’de görülen Kovid-19 virüsü hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmış ve ülkelere ekonomik, sosyal ve sağlık açısından önemli sorunlar çıkarmıştır. İlk Kovid-19 vakası 2019 yılı Aralık ayında Çin’in Wuhan kentinde tespit edildiğinde Çin hükümeti katı bir üslupla karantina uygulayarak kısmen virüsün ülke içinde yayılmasını engellemiş ancak dünyaya yayılması durdurulamamıştır. Kovid-19’dan korunma ve tedavi için herhangi bir aşı ve ilaç bulunamadığından, mücadele bireysel olarak fiziksel mesafenin korunması, sıklıkla ellerin yıkanması, maske kullanımı, öksürme ve hapşırma sırasında burun ve ağzın kapatılması gibi tıbbi olmayan yöntemlerle yapılmaktadır. Toplumsal olarak ise, işyerlerinin kapatılması, okulların kapatılarak ve toplantıların iptal edilerek online ortama taşınması, teyitli ve şüphelilerin izole edilmesi ve özellikle riskli olan yaşlıların karantina tedbirleri kapsamında uzun süre evden çıkmalarına müsaade edilmemesi başlıca alınan tedbirler arasındadır.

Alınan tüm tedbirlere rağmen Kovid-19 salgını, küresel olarak etkisini sert ve yaygın bir şekilde göstermektedir. Neredeyse ülkelerin tamamında yaşlı insanların en çok tehdit ve zorluk altında kalan grup olduğu görülmektedir. Tüm yaş gruplarına Kovid-19 virüsü bulaşma riski olmakla birlikte, yaşlı insanlar daha fazla risk altındadırlar. Yaşlılar, yaşlanma ve potansiyel sağlık koşulları ile birlikte gelen fizyolojik değişiklikler nedeniyle virüse yakalanırlarsa ciddi bir şekilde hastalık veya ölüm riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

İstatistiklerden anlaşıldığı kadarıyla, Kovid-19’dan ölenlerin % 95’inden fazlası 60 yaşından büyüklerde gerçekleşmiştir. Tüm ölümlerin %50’sinden fazlası 80 yaş ve üstü kişileri kapsamaktadır. Raporlar, 10 ölümden 8’inin en az bir komorbiditesi (*birden fazla hastalığın aynı anda görülmesi*) olanlarda, özellikle kardiyovasküler hastalık, hipertansiyon ve diyabetli kişilerde ve bir dizi başka kronik hastalığı olanlarda meydana geldiğini göstermektedir (Kluge, 2020).

Kovid-19’dan ölenlerin % 95’inden fazlası 60 yaşından büyüklerde gerçekleşmiştir. Tüm ölümlerin %50’sinden fazlası 80 yaş ve üstü kişileri kapsamaktadır.

Emeklilik sonrası çalışma hayatı biten ve yeni hayata alışmakta zorlananlar için ciddi psikolojik ve fiziksel sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yaşlının cinsiyeti, eğitimi, gelir düzeyi ve mesleki becerileri bireysel ve toplumsal alanda etkilenme seviyelerini belirlemektedir.

Kovid-19 salgınına yavaşlatmada ve yaşlıların fiziksel sağlığının korunmasında uygulanan önleyici prosedürlerin olumlu rollerine rağmen, şüphesiz yaşlıların psikolojik refahı ve zihinsel sağlığı için kısa ve uzun vadeli sonuçlarının olması kaçınılmazdır. Özellikle emeklilik sonrası çalışma hayatı biten ve yeni hayata alışmakta zorlananlar için ciddi psikolojik ve fiziksel sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum, evde ailesiyle beraber kalan yaşlılar için önemli bir sorun olmazken, yakın akrabaları olmayan ve büyük ölçüde evden sosyal desteğe bağımlı olan yaşlı yetişkinler, yalnızlıktan ve tecritten muzdarip olabilirler. Yaşlı yetişkinler için evde kalmaları ve başkalarıyla sosyal temastan kaçınmaları istendiğinde hem fiziksel hem de zihinsel sağlık sonuçlarını hafifletmek için acil prosedürler uygulanmalıdır.

Yaşlıları Bekleyen Muhtemel Riskler

Değişen hayat koşulları, toplum yapısının yanında, aile yapısında da değişikliklere sebep olmaktadır. Şehirlerde genel olarak aile yaşamında yaşlılara yer verilmemektedir. Bu durum, kendilerini yalnız ve işe yaramaz hissettirmekte ve yaşlıların psikolojik yönden yıpranmasına neden olmakta, kalan ömürlerini zorlaştırmaktadır (*Dalkılıç ve Genç, 2013: 466*). Yaşlının cinsiyeti, eğitimi, gelir düzeyi ve mesleki becerileri bireysel ve toplumsal alanda etkilenme seviyelerini belirlemektedir. Toplumsal sorunların en fazla etkilediği bir kesim olan yaşlıların önümüzdeki dönemlerde de ciddi zorluklarla karşılaşacakları muhtemeldir. Bu zorlukların bir kısmı yalnız yaşamalarından, sosyal destek eksikliğinden veya yaşlanma ile emek piyasalarında karşılaştıkları sorunlardan kaynaklanmaktadır. Bu sorunların bazıları şunlardır;

- Çalışan yoksulluğu ile beraber yaşlı yoksulluğunun artması
- Robotlaşmanın vasıfsız yaşlılar için iş kaybına neden olması
- Aktüeryal dengenin bozulmasıyla emekli maaşlarının azalması
- Çalışma endeksli güvenlik ağının yaşlılar için bir tehdit olması
- Elde edilen gelir yetmeyince daha fazla çalışılması
- Eğitimin 20'li yaşlara kadar süren bir olgu olmaktan çıkması ve yaşlanma sürecinde de ihtiyaç duyulacak olması
- Ailenin küçülmesiyle yaşlıların yalnızlığa itilmesi
- Yaşlı ayrımcılığının artış göstermesi

Bu sorunların çoğunun yaşlıların gelecekte çalışma hayatında karşılaşacakları sıkıntılardır. Günümüzde ve gelecekte yaşlıların karşılaştığı giderek daha fazla karşılaşacakları sosyal güvenlikleri ve çalışma yaşamları birbirleriyle ilgili olan ve modern yaşamın insan hayatının merkezine yerleştiği olgulardır. Sağlık hizmetlerinin iyileşmesiyle

birlikte toplumların giderek yaşlanması beraberinde emeklilik yaşının yükselmesini ve yaşlıların daha fazla emek piyasalarında kalmalarına neden olacaktır. Dolayısıyla yaşlıların ileriki yaşlarda her yönüyle güçlü olabilmeleri ve uzun sürelerle emek piyasalarında kalabilmeleri için gençlik yıllarından itibaren fiziksel, zihinsel ve ruhsal olarak daha aktif ve sağlıklı olacakları bir yaşam tarzını benimsemeleri gerekecektir.

2. AKTİF VE SAĞLIKLI YAŞLANMA

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, aktif ve sağlıklı yaşlanma hayata bir bütün olarak bakmayı gerektirir. Yaşlılığı, gençlik ve ileri yetişkinlik evrelerinden ayırmamız mümkün değildir. Bir diğer ifadeyle, kişinin gençlik ve yetişkinlik evrelerindeki yaşam tarzı yaşlılık evresini etkileme potansiyeline sahiptir.

Her insan dünyanın her ülkesinde uzun ve sağlıklı bir yaşam sürdürme şansına sahip olmalıdır. Ancak, içinde yaşadığımız ortamlar sağlığımızı daha iyileştirebilir veya tam tersine zarar verebilir. Yaşadığımız tabiat, davranışlarımız, sağlık risklerine (*örneğin hava kirliliği, şiddet*) maruz kalmamız, kaliteli sağlık ve sosyal bakıma erişimimiz yaşlanmamız üzerinde çok etkilidir (*WHO, 2019*). Sağlıklı yaşlanma, insanların yaşamları boyunca birtakım şeylere değer vermelerini ve onları yapmalarını sağlayan ortamlar ve fırsatlar oluşturmakla ilgilidir. Herkes aktif ve sağlıklı yaşlanma hakkına sahiptir. Ancak, hastalık ya da zayıflıktan uzak olmak sağlıklı yaşlanma için bir gereklilik değildir, çünkü birçok yaşlı yetişkin iyi kontrol edildiklerinde refahları üzerinde çok az etkisi olan genellikle bir veya daha fazla sağlık sorununa sahip olmaktadır.

Son yıllarda, iyi yaşlanmayı açıklayan kavramlar çarpıcı biçimde değişmiştir; “başarılı” yaşlanma kavramı “aktif yaşlanma” paradigması ile giderek daha fazla açıklanmaktadır. Yaşlanma kavramının öne çıkmasının arka planında var olan demografik gelişmeler hala devam etmektedir. Ancak bu kavrama kayda değer politik, dinamik ve ideolojik başarısını veren, “yeni yaşlı” olarak adlandırılan kavramın ortaya çıkışı olmuştur. Demografik yaşlanmayı ve “yeni yaşlı” konularını gözden geçirirken, genellikle “yaşlılık krizi” olarak ortaya çıkan gelişmeye bir çözüm olduğunu belirtmek pek kolay değildir. Bu kolay olmayan sürecin aşılması ancak yaşlıların kendilerinin aktif olması ile mümkün olacaktır. Yani bir yönüyle problemin kaynağı olan varlığın, neden sorunun çözümü olmasın ya da en azından sorunun çözümünün bir parçası olmasın sorusu ile yola çıkıldığında, yaşlananlar ve yaşlılar için aktif ve sağlıklı bir yaşamın önemi ortaya çıkmaktadır (*Koçak 2020*).

Sağlıklı yaşlanma, insanların yaşamları boyunca birtakım şeylere değer vermelerini ve onları yapmalarını sağlayan ortamlar ve fırsatlar oluşturmakla ilgilidir.

Aktif ve sağlıklı yaşlanma, DSÖ'nün 2015-2030 yılları arasında yaşlanma konusundaki çalışmalarının odak noktasıdır. Aktif ve sağlıklı yaşlanma, birden fazla sektörde ve yaşlanma sürecinde insanların ailelerine, topluluklarına ve ekonomilerine katkı sağlamalarını mümkün kılacak şekilde etkin olmalarına vurgu yapmaktadır. Aktif yaşlanma, insanların işgücü piyasasına katılmaya devam etmesinin yanı sıra diğer ücretsiz üretken faaliyetlerde bulunma (*aile üyelerine bakım sağlama ve gönüllü olma gibi*) ve yaşlandıkça sağlıklı, gerekirse bağımsız ve güvenli bir yaşam sürdürdüğü durumu ifade etmektedir.

Aktif yaşlanma, üç ana temaya dayanmaktadır; işgücü piyasasına aktif katılım, topluma katılım ve gerektiğinde bağımsız yaşayabilme kabiliyetidir. Aktif yaşlanma, yaşlandıkça sağlıklı, bağımsız ve güvenli bir yaşam sürerken, yaşlı ve yaşlanan kişilerin işgücü piyasasına katılımı ve bakımının sağlanması yanı sıra yaşlanırken aile üyelerinin sağlıkları ile ilgilenmekten gönüllülüğe kadar birçok üretken faaliyetleri sürdürmeye devam ettiği durumu ifade eder. Aktif yaşlanma yaşam boyu sürecek bir sürecin sonucu olarak görülebilir. Bu nedenle, Dünya Sağlık Örgütü bütüncül bir yaklaşımla aktif yaşlanmanın 6 temel belirleyicisini benimsemiştir. Bunlar; davranış stilleri, kişisel biyolojik ve psikolojik koşullar, sağlık ve sosyal hizmetler, fiziksel çevre, sosyal ve ekonomik faktörler olarak öne sürülmüştür (*WHO, 2019*).

Aktif yaşlanmanın bir dizi alanı kapsadığı konusunda fikir birliği vardır. Bu alanlar; düşük hastalık ve sakatlık olasılığı, yüksek fiziksel uygunluk, yüksek bilişsel işlevsellik, olumlu ruh hali ve stresle başa çıkma becerisi ve yaşam içerisinde meşgul olma olarak açıklanabilir. Yaşlıların büyük çoğunluğu aktif yaşlanmayı sağlıklı kalmak, yaşamdan memnun olmak, yaşlanma ile ilgili değişikliklere uyum sağlayan aile üyelerinin ve arkadaşların olması ve kendine bakmak gibi bir dizi kişisel bileşen olarak anlamaktadırlar.

AKTİF YAŞLANMA SÜRECİ BİREYİ GÜÇLENDİRİR

Bireyleri yaş farkı gözetmeksizin mümkün olduğu kadar kendi ayakları üzerinde durabilecekleri ve çevresi ile birlikte etkin olabilecekleri bir duruma getirmek sosyal politikalarda önemli bir hedeftir. Bu anlamda, yaşlıların yetersiz olarak algılanmalarından ziyade toplumun etkin bireyleri olarak görülmesine odaklanılmalıdır. Çünkü etkinleştirme odağı olmak, yaşlı insanların işlevlerini iyileştirmelerine, geri kazanmalarına ve yetkilendirmelerine yardımcı olan ve onlara toplumun aktif bir üyesi olma fırsatı veren bir yön verecektir. Hâlbuki yaşlıları yetersiz bireyler

---

Yaşlıların yetersiz olarak algılanmalarından ziyade toplumun etkin bireyleri olarak görülmesine odaklanılmalıdır.

---

olarak görmek, onların kendilerini de tecrit edilmiş ve bağımlı bireyler olarak hissetmelerine yol açabilecektir.

Aktif yaşlanma ile yaşlıları pasif gören anlayış değişime uğramaktadır. Yaşlılara davranışta ihtiyaç temelli yaklaşımdan uzaklaşarak hayatın her alanında yaşlıları diğer kesimlerden ayrı görmeyen hak temelli yaklaşımı benimsemektedir. Bu anlamda aktif yaşlanma ile yaşlı insanların çalışma hayatında, gönüllü sektörde ve hayatın diğer alanlarında hak ve sorumluluklarını kullanmaları desteklenmektedir (WHO, 2002). Aktif yaşlanma politikaları ile insanlar yaşlandıkça sosyal ve ekonomik aktiviteler yönüyle bireysel ve toplumsal çevrelerini ve sahip oldukları sorumluluklarıyla beraber kendilerini destekleyerek yaşamlarını sürdüreceklere (EU Commission, 2017).

Aktif yaşlanma yaklaşımı yaşamın ilk yıllarında benimsenmelidir, ancak yaşamın ilerleyen yaşları aktif yaşlanma yaşam tarzı için geç görülmemelidir. Aktif yaşlanma ile eğitime ve yaşamın diğer boyutlarına yönelik geleneksel yaklaşımlar değişmektedir. Öğrenme çocukluk ve gençlik dönemine ait, çalışma 15 ila 65 yaş arası döneme ait ve emeklilik ise 65 yaş sonrası görülürken, aktif yaşlanmanın getirdiği yeni paradigma ile yaşamın belli dönemlerinde gerçekleştirilmesi gereken bu olguları benimseyen eski paradigma değişime uğramaktadır. Bu anlayış, eğitimin belirli bir zamana göre belirlenmeyip yaşam boyu bir ihtiyaç olduğu ve insanların istedikleri zaman işgücü piyasalarına girmeleri ve çıkmalarına izin veren yeni bir paradigma getirmektedir.

Teknolojinin Katkısı

Bilgi teknolojileri hızla dünyayı değiştirmektedir. Bilgisayarlar internetin küresel ağına bağlanarak modern toplumda gelenek haline gelmiş olan birçok alışkanlıkları değiştirmiştir. Bu anlamda, bilgi teknolojileri etkisi altında yeni bir ekonomik, sosyal, kültürel ve endüstriyel düzen gelişmektedir. Bu nedenle, yeni bilgi teknolojilerinin günümüzün çalışanları ve onların örgütlendikleri kurumlar üzerinde derin etkileri olacaktır (Robert, 2002). Hızla gelişen teknolojiler çalışma hayatını ve iş yapma biçimlerini de değişime uğratmaktadır. Bir yönüyle, teknolojiler hem sorun hem çözüm olmaktadır. Bu anlamda, son zamanlarda yaşlılar ve bilgi teknolojileri konusundaki geleneksel olumsuz söylemlerin yavaş yavaş olumlu bir söylemle değiştirileceği anlaşılmaktadır çünkü giderek daha fazla teknoloji yaşlıları “güçlendirmek” için bir araç olarak düşünülmektedir.

Aktif yaşlanma, yaşlılara davranışta ihtiyaç temelli yaklaşımdan uzaklaşarak hayatın her alanında yaşlıları diğer kesimlerden ayrı görmeyen hak temelli yaklaşımı benimsemektedir.

Yaşlıları sosyal ve ekonomik dışlanmadan koruyacak en düşük maliyetli bir unsur olan dijitalleşme önemli bir manivela olarak değerlendirilmelidir.

Bilgi işlem ve iletişim teknolojilerinin, yaşlı insanların yaşam kalitelerini yükseltmelerini, daha sağlıklı kalmalarını, bağımsız olarak daha uzun yaşamalarını teşvik etmektedir. Mümkün olması durumunda, çalışma ortamında veya yaşadıkları toplum içerisinde ileri yaşlarında yaygın olan zayıflamış yeteneklerle aktif olmalarına izin verebileceği ve bu sorunlarla mücadele etmelerine yardımcı olabileceği konusunda genel bir fikir birliği söz konusudur. Günümüzde bilgi teknolojileri, yaşlıların yaşlı dostu bilgi işlem ve iletişim teknolojilerine ve kişiselleştirilmiş entegre sosyal ve sağlık hizmetlerine erişimlerini sağlayarak, hareketliliği ve yaşam kalitesini artırma, bağımsızlıklarını ve özerkliklerini koruma, tercih ettikleri ortamı yönetebilme fırsatı verme ve yaşlanan insanlara gerekirse bağımsız yaşayabilmeleri için çeşitli çözümler sunmaktadır (Amaroa, 2011).

Yaşlıları sosyal ve ekonomik dışlanmadan koruyacak en düşük maliyetli bir unsur olan dijitalleşme önemli bir manivela olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda dijital yaşlanma, bilgi toplumu sürecinde aktif yaşlanmayı destekleyebilmesi için aşağıdaki konuların dikkate alınması gerekmektedir (Yang ve diğ., 2019).

- Yaşlı günlük yaşamında bilgi teknolojileri,
- Yaşlı bilgi okuryazarlığı becerileri,
- Destekleyici ağlar ve hizmetler.

Sosyal Destek ve Katılım

Yaşlı yetişkinlerin meşgul olmaları, saygı duyulmaları ve içinde oldukları topluluklara katkıda bulunma yeteneklerinin gelişmesi, genel sağlık ve refahları için önemlidir. Yaşlıların kendilerini bir topluluğa ait hissetmeleri, iyi zihinsel sağlığı ve genel refahı teşvik eder ve aktif yaşlanma sürecine katkı sağlar. Kapsamlı, iyi tasarlanmış ve uygulanmış teknoloji eğitim programları, yaşlı yetişkinlerin topluluklara katılımını sağlar. Bilgi teknolojilerinin yaşlılar için erişilebilir, faydalı ve kullanışlı olmasını sağlamak, yaşlı yetişkinlerin ve içinde yaşadıkları, çalıştıkları ve sosyalleştikleri toplulukların yaşam kalitesini artırırken, nüfusun yaşlanmasının zorluklarını azaltmak için de etkili bir stratejidir (Koçak, 2020).

Sosyal katılım, bazı yaşlıların dışlanma riskini ele almak ve özellikle gündemde kalmasını sağlamak için önemli olmaktadır. Sosyal katılım alanında, bilgi işlem teknolojileri yaşlılara yönelik en az üç şekilde destek olacaktır (Progressive, 2019):

- Koçluk ve mentörlük gibi faaliyetler,
- Nesiller arası etkinliklerin artırılması,
- Yardımcı teknolojilerle bağımsız yaşama yardımcı olma.

Maneviyat

Her dönemde insanın yaşamı anlamlandırması farklı olabilmektedir. Maneviyat, insan hayatında önemli bir dayanak olarak yaşlanmayla birlikte giderek yükselişe geçen faktördür. O nedenle, yaşlanma döneminde dindarlaşma eğilimi gençlik dönemine nazaran daha fazla olmaktadır. Maalesef kapitalizmin tüm unsurlarıyla nüfuz ettiği toplumlarda dinin etkisinin azaldığı ve yaşlıların da hiçbir değeri olmayan meta gibi bir kenara bırakıldığı görülmektedir. Oysa İslam tarihi emekli olup bir kenara çekilmek yerine son nefesine kadar içinde yaşadığı topluma faydalı olan örnek şahsiyetleri anlatır. Yaşlılık öncesinde manevi hayatta canlanmanın olması ve yaşlanma ile devam etmesi kişinin fiziksel ve zihinsel dayanıklılığını artıracaktır. Bir yönüyle yaşanan dünya ile ölüm sonrası arasında bir bağ kurarak fiziksel, ruhsal ve zihinsel olarak daha aktif olma anlamlı olacaktır.

Yaş farkı gözetmeksizin bireyin maneviyatını güçlendirmesi, onun depresyon riskini azaltmasına, düzenli bir hayat yaşamasına, uyku düzenini iyileştirmesine ve dolayısıyla zihinsel ve fiziksel olarak da daha iyi olmasına katkı sağlayacaktır. Ancak bu katkı yaşlılar üzerinde daha belirgin hissedilmektedir (*Koçak ve diğ., 2018*).

Fiziksel ve Zihinsel Aktiviteler

Pasif bir yaşam tarzı genellikle hareketsizliğin neden olacağı kronik hastalık riskini artıracak ve bağışıklık sisteminin zayıflamasına sebep olacaktır. Bu nedenlerden ötürü, Kovid-19 salgını sırasında fiziksel aktivite ve hareket özellikle önemlidir. Açık hava etkinlikleri için yetersiz zaman göz önüne alındığında, evde fiziksel aktivite için koşulları düzenlemek gerekir.

Düzenli olarak egzersiz yapanlar rahatlık hissettikleri için egzersizleri istikrarlı bir şekilde yapma eğilimindedirler. Ayrıca fiziksel egzersizler yaygın olan birçok zihinsel sağlık sorunu için güçlü bir ilaç olarak kabul edilir. Fiziksel aktivite, beynin odak ve dikkatini güçlendiren dopamin ve serotonin seviyelerini hızla artırır. O nedenle, düzenli egzersizin depresyon, anksiyete, dikkat eksikliği ve hiperaktivite sorunlarına olumlu bir etkisi söz konusudur. Stresi azaltır, hafızayı geliştirir, daha iyi uymaya yardımcı olur ve genel ruh halini geliştirir. Araştırmalar, yaş farkı gözetmeksizin az miktarda egzersizin dahi kişi üzerinde olumlu bir farkının olabileceğini göstermektedir. O nedenle önceki dönemlere göre daha hareketsiz olduğumuz Kovid-19 karantina günlerinde genç ve yaşlıların egzersizleri düzenli olarak yapmaları fiziksel ve zihinsel sağlıkları için bir gereklilik arz etmektedir.

İslam tarihi emekli olup bir kenara çekilmek yerine son nefesine kadar içinde yaşadığı topluma faydalı olan örnek şahsiyetleri anlatır.

Kuşaklararası Bilgi ve Tecrübe Aktarımı

Yaşlanma beraberinde tecrübe ve bilgi birikimini getirmektedir. Eğitim döneminden sonra 30-40 yıl kadar çalışma hayatında kalarak belli alanlarda uzmanlaşan yaşlılar emeklilikleri ile bir anda bu bilgi ve tecrübelerini kullanamaz hale geliyorlar. Bu birikimlerin nesiller arası etkileşimler ile yeni nesillere aktarılması ihmal edilmemelidir. Yetişkinlerin daha uzun süre istihdamda kalmak durumunda olmaları bilgi ve tecrübenin doğal olarak yeni nesillere aktarımı sağlayacaktır. Aynı etkileşim sürecinin çalışma hayatının dışında da sağlanması için gençlerin yaşlılara yönelik algısının daha olumlu bir yöne evrilmesi gerekmektedir. Böylece gençlerin yetişkinlerle daha fazla beraber olması ile bilginin, tecrübenin, gelenek ve kültürün yeni nesillere aktarılması da sağlanmış olacaktır. Ayrıca bu süreç hem yetişkinler hem de gençler için bir empati ve terapi fırsatı olarak da görülmelidir. Özellikle empati, yetişkinlerin yeni nesillerden beklentilerinin de tahminini kolaylaştırmış olacaktır. Toplumda yaşlıların oranı giderek arttığından onlara uygun ürün ve hizmet üreten sektörler yaygınlaşmaktadır. Bu anlamda, yaşlıların ihtiyaçlarının isabetli bir şekilde karşılanması için beklentilerinin de anlaşılması gerekmektedir.

SONUÇ OLARAK

İnsan biyolojik, psikolojik, sosyal ve ruhsal bir varlıktır. Bu yüzden entegre ve bütüncül bir yaklaşımla insana yaklaşılmalıdır. Bu anlamda çalışmalar, entegre ve bütünsel bir yaklaşıma sahip, psiko-sosyal, sosyo-ekonomik ve manevi olarak güçlü ve zayıf yönleri bilinen yaşlı insanlara odaklanmalıdır. Aktif yaşlanma politikaları ile yaşlı insanların yaşamlarında daha güçlü ve aktif olmalarını sağlamak için bu farklı boyutlar dikkate alınmalıdır.

Yaşlanma sorunlarını, tekrarlayan hastalıkları ve erken ölümleri azaltmak özellikle de Kovid-19 sonrası dönemde koruyucu ve önleyici sağlık politikaları geliştirilmelidir. Çok riskli hastalıklarla ilgili risk faktörleri azaltılmaya çalışılmalı ve yaşamları boyunca insanları güçlendirecek önleyici ve koruyucu faktörler artırılmalıdır. İnsanların yaşlandıkça sosyal devlet gereği sahip oldukları hakları ve sorumlulukları gerçekleştirmeleri ve sorunları azaltmaları için sürdürülebilir, ulaşılabilir olan sağlık hizmetleri ve sosyal destekler sağlanmalıdır. İnsanlar yaşlandıkça bilgi ve deneyimleri eskimeye başlar ve daha savunmasız hale gelirler. Bu zorluklardan dolayı, insanların yaşlandıkça bilgi ve tecrübelerini güncellemeleri için yaşam boyu eğitim ve öğrenim fırsatları sunulmalıdır.

---

*Eğitim döneminden sonra
30-40 yıl kadar çalışma
hayatında kalarak belli
alanlarda uzmanlaşan
yaşlılar emeklilikleri ile bir
anda bu bilgi ve tecrübelerini
kullanamaz hale geliyorlar.*

Aktif yaşlanma sürecinde en etkili strateji, nüfusu sağlıklı tutmak ve toplumun bu amaçlara mümkün olduğunca aktif bir şekilde katkıda bulunmasını sağlamaktır. Bu amacı desteklemek maksadıyla özellikle yaşlılar için daha olumlu bir imaj oluşturulmalı ve hem yaşlıların hem de tüm toplumun sürece katkı sağlaması hedeflenmelidir. Yaşlıların ailelerine, toplumlarına ve ekonomilerine yaptıkları katkılar vurgulanmalıdır. Yaşlı nesillere daha fazla saygı gösterilmeli, yaşlıların seçimlerine ve kararlarına değer verilmelidir. Aktif ve sağlıklı yaşlanmanın hamilelik öncesinde başladığı göz önünde bulundurulursa tüm yaşam boyunca gündemde tutulması ve desteklenmesi yönünde politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Amaroa, Fausto, Henrique Gil, 2011 e-CASE & e-Tech International Conference January 18-20, 2011, Toshi Center Hotel, Tokyo, Japan
- Cabrera, M. and N. Malanowski, Ageing Societies, ICT and Active Ageing, Ageing Societies, Information and Ageing: Introductory Remarks, 2009
- Dalkılıç, P., Genç, Y.: “Yaşlıların Sosyal Dışlanma Sendromu Ve Toplumsal Beklentileri”, Uluslararası Sosyal Bilim Dergisi, 2013, Cilt 6, Sayı 4, s. 461-482.
- EU Commission, (2017). Employment, social affairs & inclusion, policies and activities
- Kılavuz, M. Akif, İslâm Dininin Yaşlanma Dönemine Bakışı, Din ve Hayat, Diyanet Aylık Dergi, Şubat, 2019.
- Kluge, Hans Henri P., WHO Regional Director for Europe, “Supporting older people during the Kovid-19 pandemic is everyone’s business”, 2020
- Koçak, O., (2020), Aktif ve Sağlıklı Yaşlanma, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Yaşlı Bakımı Programı Aktif ve Sağlıklı Yaşlanma Dersi Kitabı, http://auzeftkitap.istanbul.edu.tr/kitap/yasli_bakimi_onlisans_ao/aktif_ve_saglikli_yaslanma.pdf
- Koçak, O., Beki, A. & Eti, S. (2018). The effects of the different activities on the depression level of older people. OPUS –International Journal of Society Researches, 8(15), 1241-1266. DOI: 10.26466/opus.440175
- Progressive, Progressive Standards around ICT for Active and Healthy Ageing, Deliverable No. 8.1 Report: Guidelines for Standards around ICT for AHA for Age Friendly Communities, European Union’s Horizon 2020 Research and Innovation Programme, <https://progressivestandards.org/wp-content/uploads/2019/01/ICT-for-AHA-for-age-friendly-communities.pdf>, online 23.10.2019
- Robert E. Lucore, “Challenges and Opportunities: Unions Confront the New Information Technologies”, Journal of Labor Research, Volume XXIII, Number 2, Spring 2002.
- WHO, (2019), <https://www.who.int/ageing/commit-action/en/>
- WHO. (2002). ACTIVE AGEING: A POLICY FRAMEWORK, World Health Organization, Noncommunicable Diseases and Mental Health Cluster Noncommunicable Disease Prevention and Health Promotion Department Ageing and Life Course, A contribution of the World Health Organization to the Second United Nations World Assembly on Ageing, Madrid, Spain.
- Yang, Peishan, , Shan-Ju Lin, Digital aging as an essential component of active aging: A literature review, International Journal of Liberal Arts and Social Science Vol. 7 No. 4 May 2019

Kovid-19'un İnsanlığa Açık Mesajı: 'Yeşil İle Barışmak'

RECEP TEZGEL

TARİH boyunca salgınlar dramatik acıların dışında, ekonomi, tarım, eğitim ve siyaset gibi birçok alanda büyük dönüşümlere de kapı açmıştır. 1943 yılında Güneydoğu Asya'da ortaya çıkan 'çeltik yaprak yanıklığı' epidemisi 3 milyon civarında insanın ölümü, milyonlarca insanın göç etmesi yeni devletlerin kurulması, sınırların değişmesine neden olmuştur.⁽¹⁾ Avrupa'da 14. yüzyıldan itibaren yayılan veba salgınları, büyük kıtlıkları ve açlık sorununu ortaya çıkartmıştır. Bu dönemde tarımsal üretim azalırken, meralarda başıboş gezen hayvan sürülerinin kontrol altına alınma ihtiyacı hayvancılığın gelişmesine neden olmuştur. Görünen o ki Kovid-19 da sonuçları itibari ile insanlık için yeni sayfalar açacaktır. Bizler bu çalışmamızda salgının doğa - insan ilişkisine yansımalarını değerlendireceğiz.

İnsanlığın Ortak Sorusu: Nereden Çıktı Şimdi Bu Salgın?

Kovid-19'un pandemiye dönüşmesi ile birlikte dünyanın büyük bir bölümü teknolojinin baş döndürücü imkânlarına rağmen, karşı karşıya kalınan şok edici 'acizlik' durumunu bir türlü anlamlandıramadı. Ancak yaşanan kaos ortamı, doğa bilimleri ile uğraşanlar için bir sürpriz de-

ğildi. Çünkü Kovid-19, son 20 yılda görülen SARS, MERS, EBOLA, Kuş ve Domuz Gribi gibi hastalıklar dizisinin adeta son halkasıydı. Tüm bu hastalıkların ortak özellikleri; doğal yaşam ve hayvan kaynaklı (*zoonoz*) olmalarıdır. İnsanoğlu, modernizm ile birlikte doğa ile arasında kurduğu sorunlu ilişkinin faturası ile adeta bir kez daha yüzleşiyordu. Çünkü yaşam şeklimiz ve yaşam ortamlarımız bu tür virüsler için her gün daha cazip hale gelmişti. Sadece şu küçük örnek bile her şeyi açıklıyordu; insanoğlunun ‘parlak’ buluşlarından bakteri ve mantarlara karşı etkili olan antibiyotikler bu tür virüslere karşı etkileyici olamamaktaydı.

YEŞİL İLE BARIŞMAK

Peki, ne yapmak lazım, Levi Strauss’un da ifade ettiği gibi öncelikle temel yanlışımız olan ve kendimizi her şeyin üzerinde zannettiğimiz sözde “evrenin sahibi” olduğumuza dair hatalı kurgudan vazgeçmemiz bir zorunluluk haline gelmiştir.⁽²⁾ İnsanoğlu hem kendi sağlığı hem de bitki ve hayvan sağlığı için virüslerle mücadele etmek istiyorsa, ilk olarak ‘doğa’ ile arasında 17. yüzyıla kadar ‘dostça’ devam eden ‘istismardan uzak’ “zorunlu ilişkiyi” yeniden kurmalıydı. Çünkü 17. yüzyılla birlikte Bacon’un sembolik sözünde ifadesini bulan “bilmek, egemen olma” yaklaşımıyla insan ve doğanın ‘dostluğu’ doğa aleyhine değişmiştir. Artık insan-doğa ilişkisinde doğanın “mekanik kuralları” değil, giderek insan iradesi temel belirleyici faktör haline gelmiştir.⁽³⁾ Böylece doğayı evi gibi gören, onu koruyan, sahip çıkan, atalarının bir mirası, gelecek nesillere bırakılacak bir emanet olarak gören anlayış, yerini sorumsuzca tüketmeye, hoyratça kullanmaya, yok etmeye dönüşmüştür. İnsanoğlu ‘anasına isyan eden dik başlı çocuk’ misali tamamen kendini merkeze alan yeni bir perspektifi inşa etmiştir. Thomas Berry, bunu milyarlarca yıllık yeryüzü tarihinin ‘bağlamını değiştiren’ bir kozmolojik gelişme olarak ifade eder.⁽⁴⁾ Bilinmeli ki, yeryüzünde her insanın sağlıklı bir yaşam güvencesi ancak bitki ve hayvan türleriyle birlikte yeniden kuracağı ‘dostça’ ilişki ile mümkün olacaktır. Mevlana’ya göre toprak, sebzeler ve hayvanlar ile insanoğlu arasında adeta aşk üzerine kurulmuş bir bağ vardır. Büyük düşünür bu bağı mecazi bir şekilde şöyle ifade eder: ‘Sen nasıl rızka düşkün bir aşık, sana rızık da yiyene, yani sana aşıktır.’

Tarımda Yeşil Teknolojiye Yer Açmak

Teknolojinin sadece yeşile ve doğaya zarar vermeye değil, aynı zamanda onu düzeltmeye de yaradığı göz önüne alınmalıdır. Unutulmaması gereken bir nokta teknolojinin kendisinin tek başına bir kötülük aracı olmadığıdır. Kötülük teknolojinin programlama şeklinde yatmak-

---

Yaşam şeklimiz ve yaşam ortamlarımız bu tür virüsler için her gün daha cazip hale gelmişti. Yeryüzünde her insanın sağlıklı bir yaşam güvencesi ancak bitki ve hayvan türleriyle birlikte yeniden kuracağı ‘dostça’ ilişki ile mümkün olacaktır.

---

tadır. Teknolojiyi kullanma niyetinize göre hasıla elde edilir.⁽⁵⁾ O halde ekoloji ve teknoloji arasında pozitif rasyonel bir bağ kurmak gerekir. Teknoloji ve tüketime dikkat ettiğimizde çevresel etkimizi ciddi oranda azaltabiliriz. Örneğin zirai mücadele uygulamalarında kullanılan her türlü kimyasal madde ve preparatları kapsayan Pestisitlerin (*bitki ilaçları*) kullanım oranlarında daha fazla hassas olmak artık kaçınılmazdır. Zararlı organizmaları engellemek amacıyla kullanılsa da, pestisitlerin kullanımında özellikle doza dikkat edilmediğinde tüm canlılar için zarar verici bir tablo ortaya çıkmaktadır. Rachel Carson, 1962 yılında yayınladığı ve modern çevreci hareketler için “bir dönüm noktası” olan, *Silent Spring (Sessiz Bahar)* adlı kült eserinde başta DDT olmak üzere böceklerle karşı kullanılmakta olan çeşitli kimyasalların doğal yaşam üzerindeki ölümcül etkilerini bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir. Carson, kitabında “Bütün bunlarla herhangi bir böcek sorunu olmadığını ve bunların kontrolü gerekmediğini söylemek istemiyorum. Aksine; kontrolün hayali durumlara değil gerçeklere dayanarak yapılmasının şart olduğunun ve uygulanan yöntemlerin böceklerle birlikte bize de zarar vermemesi gerektiğini söylemek istiyorum” demektedir.⁽⁶⁾

Yerel ve Yeşil Dostu Gıda Tüketimi

Salgın sürecinde ‘gıda’ önemi en fazla anlaşılan konuların başında geldi. Gıda arzı, gıda güvencesi ve gıda güvenliği tartışmalarının odağında yer aldı. TÜBA’nın Kovid-19 Pandemi Değerlendirme Raporunda ifade ettiği gibi Kovid-19 ile mücadelede güçlü bir immün sistem için farklı türden ve yeterli miktarda gıda tüketimi oldukça önem arz etmektedir. Yine salgın ile anlaşıldı ki kadim beslenme alışkanlıklarından farklı besin tüketimi ‘gıda güvenliği’ açısından tüm canlılar için risk taşımaktadır. Bilim insanları, Kovid-19’un ortaya çıkmasından yarasa ve böcek gibi egzotik hayvanların tüketilmesinin önemli bir neden olduğunu açıklayarak “vahşi hayvanlar virüs deposu” uyarısında bulunmuşlardır. Benzer bir durum Deli Dana Hastalığı (*BSE*)’nin temel nedenlerinden biriydi. Scarpie hastalığı nedeniyle ölmüş koyunların, hayvan yemi olarak kullanılması ve böylece ot obur olan sığırların, bu yemlerle adeta et obur yapılmasıyla doğal denge bozulmuştu. O halde gıda güvenliği açısından baktığımızda (*özellikle karantina günlerindeki gıda kuyruklarını da göz önünde bulundurduğumuzda*) asırlardır güvenle tükettiğimiz yerel gıda kaynaklarına yönelmek ve temel gıda ürünlerinde bölgesel aşırı kümeleşmenin ve monokültür tarımın (*tek ürüne dayalı*) önüne geçmek gerekmektedir.

Küreselleşme ile birlikte tüm dünyada beslenme alışkanlığı ve örüntüsünde tek tipe doğru bir kayma söz konusudur. Bu kaymadan dolayı geleneksel besin kültüründen kopmalar ve kayıplar görülmektedir. Sağlık Bakanlığı, bu kopuşu beslenme sorunlarının nedenleri arasında saymaktadır. Günümüzde insanoğlunun toprağı işleyerek asırlar boyunca damıttığı lezzetlerin yerine tat dünyasını hiçe sayarak lezzet zevkini aynılaştıran, yerel lezzet zenginliklerini giderek yok olmasına yol açan çok uluslu şirketlerin ‘Hızlı Yemek’ zincirleri almaya başlamıştır. Çağın olmazsa olmazı olarak önümüze konan hızlı yaşam felsefesi birçok uygarlığın yıllar boyunca ürettiğı beslenme kültürünü (*ki genellikle bu üretim şekli sağlıklı yaşam ile uyumlu olmalıdır*) yok saymaktadır. Yerel beslenme kültürü insanlık için bir zenginlik, çeşitlilik ve alternatifler içerir. David Gruenewald ‘geçmişte türümüze iyi hizmet eden şeyler gelecekte de hizmet etmeye devam edecektir’ der. Yerel üretim gıdaları bizi yaşadığımız toprağı ve topluluğı bağlar. Yerel besinlerden oluşan bir diyet hem doğaya hem de vücudumuza, duyularımıza ve ruhumuza yarar.⁽⁷⁾ Daniel Goleman, Ekolojik Zekâ adlı kitabında, yerel ürünleri satın almanın; yerel ekonomiyi koruması ve karbon ayak izini azaltması bakımından da önemli olduğunu vurgulamıştır.

Tarımsal İşgücü Ücretinin İyileştirilmesi Artık Kaçınılmaz

Kovid-19 sürecinde özellikle tarımsal alanda tüm dünyada mevsimsel iş gücü temininde sıkıntılar görüldü. İşçilik gerektiren ürünlerin ekimlerinin azalması, bakım ve hasat gecikmeleri verim ve kalitenin düşmesinin yanı sıra olası ikinci bir pandemik dalgada (*birinci dalgada mevcutta bulunan stokların varlığından dolayı hissedilmeyen*) gıda temininde de riskler getirecektir. Tarım sektörü yoğun bir emek isteyen uğraş alanıdır. Ancak bu emeğin karşılığı olan işçi ücretleri tüm dünyada maalesef düşüktür. Bu nedenle işçi ücretleri ve sosyal hakları mutlaka gözden geçirilmelidir. Carlo Petrini, yiyeceklerin iyi, lezzetli ve kaliteli olması kadar temiz ve adil olması gerektiğine işaret eder. “Buono, Pulito e Giusto” yani “İyi, Temiz ve Adil” adlı kitapta örneklerle bu kavramların önemine değinilir. Bu üçayak üzerine oturmayan yiyecek üretimlerinin etik sayılamayacağını vurgular. Rasim Özdenören, Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler kitabında; ‘Kaliforniya’nın portakal bahçelerinde portakal toplamaya çıkmış yüzbinlerce tarım işçisinin günde üç portakal karşılığında bütün gün çalışmaya mecbur bırakıldıkları fakat bahçe sahiplerinin fiyatları düşürmemek için toplanan portakalları denize döktükleri bir dünyada, bir bozukluk olduğunu söylemek için ekonomi tahsil etmeye gerek de yok’ der.

Küreselleşme ile birlikte tüm dünyada beslenme alışkanlığı ve örüntüsünde tek tipe doğru bir kayma söz konusudur.

YEŞİL EVLER

Kovid-19, hayatı eve taşımaya mecbur kıldı. Özellikle bahçe imkânı olmayan dört duvardan ibaret evlerde yaşayan çocuklar gün boyu evin içinde kaldıklarından sürekli olarak sıkıldıklarından yakınmaya başladı. Bu durum ebeveynlerin de tahammül sınırlarını zorlayan bir noktaya geldi. Bu süreç, dört duvar arasında sıkışmanın mutluluk ile ters orantılı olduğunu göstererek insanları 'yeşil dostu' ev olgusunu düşünmeye yöneltmiş oldu. Artık evler tasarlanırken her türlü doğal afete dayanıklı, kendi enerjisini üretebilen, belirli bir oranda gıdanın üretilebileceği, depolanan yağmur suyu ile sulanabilen, kaliteli vakit geçirilebilecek hobi köşesi olan, asgari atık ve karbon emisyonu salınımına sahip doğa dostu mekânlar olmasını göz önünde bulundurmamak bir zorunluluk haline gelmiştir.⁽⁸⁾ Dikey mimariye sahip konutlarda bile balkon hacimleri geniş tutularak minyatür bir bahçe oluşturabilme imkânı zorlanacaktır. Aslında Anadolu'nun yerel mimarisinde bu özelliklerin pek çoğunu görmek mümkündür. Örneğin, geleneksel mimarimizde 'kiler' zor günler için gıdaların saklandığı bölümken, evin iç avlusunda yer alan adına 'hayat' denilen bölüm ise bir anlamda doğal hayatın eve taşınmasıdır.

Yeşil Hastane

Kovid-19 sürecinde insanoğlunu en fazla sarsan ve şok eden konulardan biri de hastanelerden yansıyan dehşet verici tedavi süreçleri oldu. Kovid-19 ile birlikte yeşilin insan sağlığındaki iyileştirici rolünü yeniden gündemimize almalıyız. Yeniden diyoruz çünkü yeşilin sakinleştirici ve iyileştirici özelliği çok eski çağlarda da biliniyor ve kullanılıyordu. Evliya Çelebi, Edirne'deki II. Bayezid Darüşşifası'nda ruh ve akıl sağlığı hastalarına uygulanan tedavi yöntemini anlatırken, suları seyrettirmek, çiçekleri koklatmak, müzik dinletmek gibi yöntemlerin kullanıldığını aktarır. Hastane ortamlarının gürültülü, rahatsız edecek derecede kokulu ve insanın kafasını allak bullak eden stresli ortamlarına karşın tasarlanacak yeşil hastaneler ve bahçeleri ile ortamın kasvetli ve stresli halinin bir nebze olsun yumuşatılması ve insanların kendilerini daha iyi hissetmesini sağlamak mümkündür. Uzmanlar bu durumu "zihni dağıtan pozitif uyarıcı" olarak değerlendirmektedir.

Yeşil Okul ve Yeşil Müfredat

Günümüzde çocukların doğadan kopuşu hızla ve artarak devam etmektedir. Çocuklar zaman kıtlığı, çok fazla cihaz ve dikkat dağıtıcı şey içinde etrafta koşturuyor, oyun oynamak için birçok olumlu fırsatı içinde barındıran doğa yerine elektronik cihazını çalıştırabileceği bir elektrik

---

Geleneksel mimarimizde 'kiler' zor günler için gıdaların saklandığı bölümken, evin iç avlusunda yer alan adına 'hayat' denilen bölüm ise bir anlamda doğal hayatın eve taşınmasıdır.

---

prizine mümkün olan en yakın yeri arıyorlar.⁽⁹⁾ Montessori'nin ifadesi ile kendimizi doğadan kopararak gönüllü tutsaklara çevirdik ve sonunda zindanlarımızı sevmeye ve çocuklarımızı da bu zindana tıkmaya başladık. Artık modern kent yaşamında çocukların doğa algıları, çoğunlukla parklarda elde etikleri sınırlı tecrübe ve gözlemlere dayalıdır. Bilim insanları bu durumu, doğa yoksunluğu sendromu (*nature deficit disorder*) olarak tanımlarlar. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kovid-19 ile birlikte daha iyi gün yüzüne çıkan bu karamsar tabloda ne yapmak lazım. Öncelikle bir anlamda yarının yetişkinleri olan bugünün çocuklarına yapılacak "doğa merkezli eğitim yatırımı" ile daha yaşanabilir bir gelecek için pozitif bir adım atarak, kötü gidişe dur demek gerekir. Bunun ilk adımını da okullara kurulacak 'Okul Bahçeleri' ile gerçekleştirmek mümkündür. Okul bahçeciliği olgusu, tarımın, insanların sadece günlük beslenme ihtiyacını karşılayan bir etkinlik olmaktan çıkıp, onların ruhsal ve fiziksel sağlıkları ile yaşam kalitelerini iyileştirmeye yönelik çok işlevli sosyal dönüşümüdür. Okul bahçeciliği doğal dünyayı öğrencilerin parmak uçlarına yerleştiren, canlı bir laboratuvar, minyatür bir çevre, zengin ve güçlü bir öğrenme aracıdır. Okulun açık alanı bahçeciliğe uygun değilse; pencere önündeki saksılar, okul bahçesinin köşelerine yerleştirilmiş kullanılmış araba lastikleri, seralar, büyük saksılarda da bu faaliyetleri yapmak mümkündür. Bitki yetiştirmek için geçmişte tek ortam topraktı. Günümüzde topraksız tarım (*Hidroponik*), substrat, su kültürü, besin kültürü gibi yeni uygulamalarda bitki yetiştirmek için kullanılmaktadır. Okul bahçelerinin kendi başlarına bir "örtülü müfredatı" vardır. 'Yeşil Müfredatı, tek bir dersle sınırlandırılmayıp disiplinlerarası bir yaklaşımla her dersin içeriğine aktararak ve öğrencilerin gelişim evreleri göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Böylece birbiriyle bağlantılı hiyerarşik bir aşama izlenmiş olunur. Örneğin anaokulu ve ilköğretimde doğal ile empati üzerinde yoğunlaşılırken, ortaöğretimde keşfetmek daha öncelikli, lise evresinde ise ekolojik sorunlar daha ön planda olmalıdır.

Kaynakça:

1. Nevzat Birişik, Kovid-19 Salgınının Tarım Ve Gıda Sektörüne Olası Etkileri İle Alınabilecek Tedbirler Üzerine Bir Değerlendirme <https://www.gelard.org/7-sayimiz/>
2. Bill Mollison, Permakültüre Giriş, Sinek Sekiz Yayınevi, 2012, s. 9
3. İbrahim Kalın, Divan Dergisi, (2010/2), Medeniyet Kavramına Giriş, s. 53
4. Aktaran Richard C. Foltz, İslam ve Ekoloji, Oğlak Yayınları, İstanbul-2007, s. 18
5. Rasim Özdenören, Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler, İz Yayıncılık, 2016, s. 16
6. Rachel Carson, Sessiz Bahar, Palme Yayınları, 2011, s. 277-23
7. Doğru Gıda, Hürriyet Kitap, 2018, s. 69
8. Hatice Tezgel, <https://www.gelard.org/kucuk-mekanlara-sigdirilan-buyuk-hayeller-hatice-tezgel-makina-muhendisi/>
9. Jennifer Ward, Oyun Arkadaşım Yeryüzü, Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul 2014, s.17

'Yeşil Müfredatı, tek bir dersle sınırlandırılmayıp disiplinlerarası bir yaklaşımla her dersin içeriğine aktararak ve öğrencilerin gelişim evreleri göz önünde bulundurularak yapılmalıdır.'

Dünyamızın Kovid-19 ve Borç Sorunu

PROF. DR. MAHMUT BİLEN

KOVİD-19'UN dünyada neden olduğu çok sayıda sorun bulunmaktadır. Sağlık alanındaki tehdidi bir tarafa bırakıldığında bunlardan en fazla hissedilene ekonomik etkisi olmuştur. Dünyada hem ülke içi hem de ülkeler arası ekonomik ilişkilerde dikkate değer bir yavaşlama ve gelir kaybının yaşanmasına yaşanmasına, IMF'ye göre Kovid-19, 1929 krizinden bu yana küresel etkileri açısından en fazla hissedilen bir ekonomik krize neden olmuştur. Kovid-19 nedeniyle 2020 yılı için çok sayıda küresel ekonomi kurumunun yaptığı öngörülerde ABD (%-5,9), AB (%-7,5) gibi gelişmiş ülkeler ortalama %-6,1 düzeyinde küçüleceği, emerging¹ piyasalar ve gelişmekte olan ülkelerin ise %-1 düzeyinde küçüleceği bir küresel ekonomik krizle karşı karşıya olduğumuzu ifade etmektedirler (IMF, 2020: 9). Bu krizin ortaya çıkmasında etkili olan en önemli faktörler, geleceğe yönelik bozulan beklentiler, daralan talep, üretimin dikkate değer düzeyde azalması ve özellikle düzenli işi olma-

1 Morgan Stanley Capital International Emerging Market Index'e göre, 24 gelişmekte olan ülke "emerging piyasalar" tasnif edilmektedir. Bunlar; Brazil, Chile, China, Colombia, Czech Republic, Egypt, Greece, Hungary, India, Indonesia, Korea, Malaysia, Mexico, Pakistan, Peru, Philippines, Poland, Qatar, Russia, South Africa, Taiwan, Thailand, Turkey, and United Arab Emirates.

yan çalışanlar başta olmak üzere hane halkların gelirlerinde meydana gelen ciddi kayıplar sıralanabilir.

Türkiye'nin dış ticaretinin %50'den fazlasını yaptığı Avrupa'da ise, Avrupa Yatırım Bankasının tahminlerine göre, Kovid-19'un AB ülkelerinde neden olduğu kayıplar, firmaların gelirlerindeki kayıpların, GSYH'nın %13-24 düzeyinde olduğu, firmaların yatırım kayıplarının ise %31 ile %52 arasında değiştiği şeklindedir. Kovid-19'un yayıldığı ve AB ülkelerinin 2020 başındaki kapalı kaldığı üç aylık dönem boyunca, AB'nin firmaların kitlesel halde batmasına engel olacak güçlü müdahale politikalarına rağmen², AB firmaları %51-58 nakit sıkıntısına maruz kalmışlardır. Firmaların borçluluğundaki artışın, GSYH'ya oranının %4 ile %6 arasındaki bir düzeyde olması beklenmektedir. AB ekonomik küçülmesinin 2009 finansal kriz ile karşılaştırıldığında, Kovid-19'un neden olduğu daralmanın iki kat daha fazla olacağı tahmin edilmektedir (*Revoltella, Maurin and Pal, 2020*). Bu kayıpların daha da büyümemesi için firmaların kısa dönem finansman ihtiyaçlarının, uzun dönem finansal niteliğe dönüştürülmesi gerektiği aksi halde firmaların borç tuzağına maruz kalacağı tespit edilmektedir.

Kovid-19'un neden olduğu ekonomik hasarı azaltmaya yönelik önemli bir müdahale ise merkez bankalarından gelmiştir. 2008 Küresel finansal krizden sonra krizden çıkış için dünya merkez bankalarının -ABD (*Fed*), Avrupa Birliği Merkez Bankası (*ECB*), İngiltere Merkez Bankası (*BOE*) ve Japonya Merkez Bankası (*BOJ*)- başvurduğu politika seçeneği, varlık alımları ile bilançolarını büyütme olmuştur. Nitekim bu ülkelerin merkez bankalarının bilanço değeri, 2007=100 kabul edildiğinde, sayılan merkez bankaları 500 ile 700 arasında, yani 5 ile 7 kat bilançoları büyümüştür. Özellikle son dönem Kovid-19'un da etkisiyle başta ABD merkez bankası (*9 kat*) (*Marketwatch, 2020*) ve diğer bankaların bilançoları hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Doğrusu merkez bankalarının ekonomideki para miktarını artırmak için ilk dikkate almaları gereken ekonomik büyüme düzeyi olması gerekirken, ekonomik büyümeden çok daha yüksek bir hızla bilançolarını büyütmeye başvurular. Tarihte eşi benzeri görülmemiş şekilde dünyanın önde gelen merkez bankalarının piyasadan varlık alımları ile bilançolarını büyütmeleleri, ekonomilerin içine düştükleri olağan dışı etkisini kontrol etmek ve mümkün olduğunca hızlı şekilde krizden çıkışına yardım etmektir

2 Sağlanan destekleme politikasının bileşenleri; satışların %70, çalışanların maliyetinin %40, finansal giderlerin %60, materyal maliyetinin %50 düzeyinde, (hızlı destek şeklinde üç ay ve yavaş destek şeklinde 6 ay olmak üzere) bir destekleme politikası uygulanmıştır (Revoltella, Maurin and Pal, 2020).

AB ülkelerinin 2020 başındaki kapalı kaldığı üç aylık dönem boyunca, AB'nin firmaların kitlesel halde batmasına engel olacak güçlü müdahale politikalarına rağmen, AB firmaları %51-58 nakit sıkıntısına maruz kalmışlardır.

(Haas ve Neely, 2020). Doğal olarak hem ülke ekonomisi hem de dünya ekonomisi açısından önemli bir finansal destek sağlanmıştır. Devlet ve firmaların kıymetli kâğıtlarını satın alan bu merkez bankaları, piyasaya bol miktarda para verdiklerinden finansal piyasaların daha da büyümesine neden olmuşlardır. Son yaşanan Kovid-19 virüsü dünyada yayıldıkça bütün ekonomiler bu süreçlerden üretim, istihdam ve ticari hacimde meydana gelen kayıpları telafi etmek üzere hem kamu hem de merkez bankaları proaktif politikalar ile ekonomilere müdahale ettiler. ABD başta olmak üzere, bütün büyük ekonomilerin merkez bankaları bir yandan varlık alımları ile diğer yandan düşürdükleri faiz oranları ile dünyada borçluluk düzeylerinin hızlanmasında oldukça etkili oldukları görülmektedir. Hem kamu hem de özel kesimlerinin borç kâğıtlarının merkez bankaları tarafından satın alınmasının bir yandan parasal büyümeye neden olurken, diğer yandan borç stoğunun artmasına yol açtığı bilinmektedir. Tarihte bu kadar hızlı parasal büyümenin olduğu bir dönem yoktur. Ekonomilerde ülkedeki üretimden daha hızlı şekilde parasal büyümenin eninde sonunda getireceği sonucun enflasyon sorunu olacağını iktisat literatürü ortaya koymuştur.

Hem kamu hem de özel kesimlerinin borç kâğıtlarının merkez bankaları tarafından satın alınmasının bir yandan parasal büyümeye neden olurken, diğer yandan borç stoğunun artmasına yol açtığı bilinmektedir.

Kovid-19 küresel ekonomiyi harabeye çevirdi ancak en sert hasarı yoksul ekonomileri borç krizine sürüklemek sureti ile vurmuş oldu. Emerging piyasalar olarak adlandırılan ekonomilerde kamu borcu, son 50 yılda görülmemiş düzeylere ulaşmıştır. G20 ülkeleri, Dünya Bankası ve IMF başta olmak üzere yoksul ekonomilerin borçlu olduğu ülke ve kurumlar, borç servislerinin tehirleneceği yönündeki kararları bu ülkelerdeki hasarın daha ağırlaşmasını sınırlamıştır (Worldbank, 2020). Kovid-19 salgınından sonra tarihte benzeri görülmemiş şekilde 102 ülke IMF'den acil finansman/borç talebinde bulunmuştur. IMF, RCF (Rapid Credit Facility) ve RFI (Rapid Financing Instrument) programları kapsamındaki fon büyüklüğünü ikiye katlayarak 100 milyar \$'lık finansman karşılamak üzere harekete geçmiş ve 70'den fazla ülkenin talebine cevap vermiştir. 1 trilyon \$'lık finansman destek programının 2020'nin ilk çeyreğinde 250 milyar \$ düzeyini kredi olarak kullanacağını duyurmuştur. IMF ile 19 kez stand-by anlaşması yapan bir ülkenin vatandaşının yakinen bileceği olgulardan biri, IMF'den alınan kredilerin koşullu olduğudur. Bu koşullardan birincisi IMF'nin sağladığı kredinin faizi ile birlikte nasıl geri alınacağı ve nerelerde kullanılacağıdır. Bunun dışında yine borç verilen ülkenin menfaatinden ziyade borç veren sermaye sahiplerinin çıkarını önceleyecek bir tutum içinde hareket ettiği bilinmektedir. Kovid-19 sonrası dönemde IMF'nin borç vereceği ülke-

lerden talebinin listesine ülke vatandaşlarına aşı ve çip uygulamasını bir önkoşul olarak ileri sürdüğünü dünya kamuoyunda yüksek sesle dillendirilmektedir. Bu gelişmenin dünyanın yoksul ve gelişmekte olan ekonomilerinin borç sorununu daha da büyüteceği açık şekilde görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, IMF ve Dünya Bankası yoksul ekonomilerinin zamanı gelmiş borç servis ödemelerinin ertelenmesi yönünde bir karar aldılar. Salgının yoksul ülkelerde tahrip edici sonuçlarının önüne geçmeye yönelik olan bu talebe G20 ülkeleri de katılarak destek sağlamıştır (IMF, June 2020). IMF'ye (2020: 5) göre, bu süreçte gelişmekte olan ülkelerin borçlarının GSYH oranda %13 düzeyinde bir artış gerçekleşeceği öngörülmektedir.

Buna karşın kamu açıklarının, 2020 yılında GSYH'ya oranının dünya genelinde %-9,9 olacağı IMF (2020) tarafından tahmin edilirken, gelişmiş ülkelerde kamu açıklarının ifade edilen oranı en yüksek düzeyde yani %-10,7 olacağı öngörülmektedir. Dünyanın geri kalan kesimlerini oluşturan ülkelerde ise bu oran, emerging ekonomileri ve gelişmekte olan ülkelerde %-9,1 düzeyinde, düşük gelirli ülkelerde ise bu oranın % -5,7 düzeyinde gerçekleşeceği adı geçen kurum tarafından tahmin edilmektedir. Az gelişmiş ekonomilerde finansal ihtiyacın şiddetinin borç ile karşılanması, zaten yüksek borç yükü altında olan bu ekonomilerin gelecekte karşı karşıya kalınacak borcun geri ödenmesi ve faiz maliyetinin ülke ekonomisindeki etkisi Titanik gemisinde batmadan önce güneşlenme şezlonglarının düzenlenmesine benzetilebilir. Nitekim IMF'ye göre, dünyanın az gelişmiş 34 ülkesi ve gelişmekte olan Arjantin, Lübnan, Ekvator ve diğer ülkeleri zaten 2019 yılında borçlarını ödemedi temerrüde düşme sorunu ile yüzleştikleri kamuoyuna duyurulmuştur. Artan bu borç yükü sadece finansal bir soruna değil, insani ihtiyaçların sağlanamaması sorununa yol açacak gelişmelere neden olmaktadır. G20 ülkelerinin önerisi ile bu ülkelerin borç servis ödemelerinin tehir edilmesine yönelik karar yine gelecekte bu ülkelerin içinde bulunduğu bu olağanüstü durum için çözüm gibi dursa da gelecek için borç yükünün büyümesine neden olmaktadır (Eurodad, 2020).

1980'den günümüze uygulanan finansal küreselleşme ile dünyada servet ve gelir dağılımının hem ülkeler arasında hem de ülke içinde oldukça bozulan yapısı bu manzaranın diğer önemli bir sebebidir. 2008 küresel finansal krizi ile ilk etkisini yaşadığımız finansal piyasalardaki oldukça yüksek kaldıraç oranları (10 TL'si olan birinin, 100 TL değerinde varlığı satın almasına izin veren yapı) bir yandan finansal piyasalarda balonların, aşırı değerlenmelerin diğer yandan ise finansal piyasaların

---

Yüksek borç yükü altında olan bu ekonomilerin gelecekte karşı karşıya kalınacak borcun geri ödenmesi ve faiz maliyetinin ülke ekonomisindeki etkisi Titanik gemisinde batmadan önce güneşlenme şezlonglarının düzenlenmesine benzetilebilir.

---

aşırı istikrarsız yapısı ile ekonomilerin daha kırılgan hale gelmesine neden olmaktadır. Bunun yanında yüksek düzeydeki gelir ve servet sahiplerinin bütün mekanizmaları ile sahip olduğu varlıklardan daha yüksek gelir elde etmek üzere, borç mekanizmalarının hem yaygınlaştırılması hem de toplumların borçluluk düzeylerinin yükseltilmesi sureti ile küresel borç, tarihte benzeri görülmeyecek düzeylere kavuşmuştur.

Tablo 1: Küresel Düzeyde Hanehalkı, Hükümetler ve Finansal Olan ve Olmayan Firmaların Borç Düzeyi (Trilyon \$), 2019.

	Hanehalkları	Finansal Olmayan Firmalar	Hükümetler	Finansal Sektör	Toplam
Gelişmiş Ekonomiler	35,00	43,9	53,30	52,00	184,20
Gelişmekte Olan Ekonomiler	13,00	30,30	16,70	11,10	71,10
Dünya	48,00	74,20	70,00	63,10	255,30

Kaynak: IIF (2020)

Küresel borç 2019 yılında 10 trilyon \$ artış göstererek 255 trilyon \$ düzeyine kavuştu. Bu değer dünyanın bir yıllık üretiminin (GDP) %322'sine denk gelmektedir. Covid-19 ile mücadele kapsamında 2020 yılının birkaç ayı içinde bütün hükümetlerin dünya piyasasındaki toplam borçları 2,1 trilyon \$ artış gösterdi. Tabloda gösterilen hükümetlerin dışındaki üç kesim ilave edildiğinde 2020 yılının ilk birkaç ayındaki artan borç düzeyinin 3,2 trilyon \$ düzeyine ulaştığı görülmektedir. Eğer Covid-19 nedeni ile küresel küçülme düzeyi ve artan borç miktarındaki artış dikkate alınacak olunur ise küresel borcun küresel GSYH'ya oranı %322'den %342 düzeyine artacağı tahmin edilmektedir. Bu tutar, 2017 ile 2019 arasındaki toplam kamu borçlanmasının iki katından fazladır. Salgının ekonomik etkileri ile hükümetlerin mücadele etmek üzere yüksek bir borçlanmaya yöneldiği anlaşılmaktadır. 2008 küresel finansal krizin başladığı vakitler ile kıyaslandığında küresel borç düzeyi %40 (87 trilyon \$) artış göstermiştir.

“Emerging” ve gelişmekte olan ülkelerde son 50 yılın dönemsel en yüksek borç artış düzeyi son yılda gerçekleşti. 2010 yılından bu yana bu ülkelerdeki borcun GSYH oranı %60 artış göstererek, 2019 yılına geldiğinde bu oran %170 düzeyine ulaşmıştır. Bu ülkelerin içinde en yüksek düzeyde borcu artan ülke Çin'dir. Çin hariç tutulduğunda bile bu ülkelerin borcunun GSYH oranındaki artışı %20 düzeyine ulaştığı görülmektedir. Covid-19 nedeni ile bu ülkelerin borçluluk düzeyinin daha da artacağını tahmin etmek güç değildir. Bu borç dalgasını büyüten esas itibarıyla üç dönem bulunmaktadır. 1970-1989 döneminde dünyada

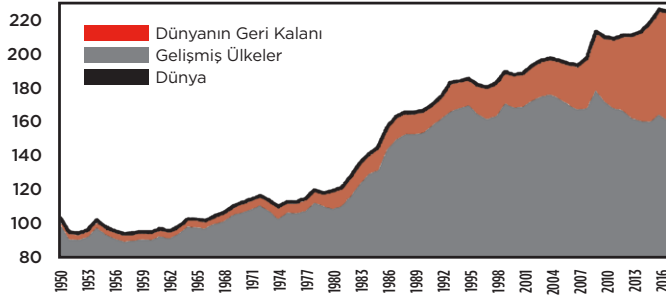
düşen reel faizler ve artan sendikasyon krediler yardımıyla hem Güney Amerika ülkeleri hem de özellikle Sahraaltı Afrika ülkeleri başta olmak üzere dünyanın yoksul ülkeleri çok ciddi düzeyde borçlandırıldılar. İkinci dalgada ise daha ziyade finansal ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ekseninde Doğu Asya ve Pasifik, Merkezî Asya ve Avrupa ülkelerinin özellikle yabancı para cinsinden finans kurumların ve büyük firmaların borçlanmasına yol açmıştır. Bu dönemdeki yüksek borç yükü de birçok ülkede krizlere neden olmuş, IMF ve Dünya Bankasının destek ve kurtarma paketleri ile borçların yeniden yapılandırıldığı gelişmelere başvurulmuştur. 2002-2009 dönemi borç dalgası, finans merkezlerindeki megabankaların sağladığı finansal esneklikler ekseninde daha ziyade Avrupa ve Merkezi Asya ülkelerindeki özel sektör firmalarının öncülüğünü yaptığı ekseninde borç dalgası büyüdü. Birinci dalgada, borçlanmalar daha ziyade kamu kesimi ve kamunun sahibi olduğu büyük ölçekli firmalar borçlanırken, ikinci ve üçüncü borç dalgalarında ise daha ziyade özel kesimin borçlandığı görülmektedir. Asya krizinde borç problemi yaşayan firmaların önemli kısmının yarı kamusal firmalar olduğu ifade edilmektedir. Her üç borç dalgasının sonu küresel durgunluk ve kriz ile noktalanmıştır. 1982, 1991, 1998, 2001 ve 2009 krizlerinin ilk etkisi hemen hepsinin finansal piyasalarda başlayan ve ekonomilerin geneline yayılan ekonomik krizlere yol açtığı bilinmektedir. Her bir krizde de büyük banka ve firmaların kamu tarafından kurtarılmasına yönelik uygulanan ekonomi paketleri nedeni ile kamu ve ülke ekonomilerine çok ciddi mali yükler getirdiği bilinmektedir. Nitekim Türkiye’de 2001’de borç krizinde, 20’den fazla banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na devir edildi ve bu işlemin kamuya ilk maliyeti 24 milyar \$ düzeyinde idi. Bu maliyetin yıllar ilerledikçe daha da büyüdüğü bilinmektedir (Bilen, 2018: 317). Dördüncü borç dalgası, 2010 yılı sonrası başladı ve en yüksek düzeye ulaştı. Özellikle bu dönem borçlanmanın dünya genelinde bir artış gösterdiği görülmektedir. Ancak özellikle “Emerging” ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomilerde borçların (borç/GSYH) oranı %65 düzeyinde bir artış gerçekleştirerek %170 üzerine çıkacak düzeylere kavuştu. Düşük gelirli yoksul ekonomilerde ise bu dönemde borçların GSYH oranındaki artış %20 nispetinde olmuştur. Bu dönem artan borcun önemli kısmının finansal olmayan kesimden geldiği görülmektedir. Bu dönemde kamu kesimi borcunun yabancılardan borcu artmış ve aynı zamanda kamu kesime kıyasla özel kesimin ülkenin toplam borç stoğu içindeki payının arttığı görülmektedir. Bu dönemde hızlı artan borç stoğuna rağmen yıllık ekonomik büyüme oranlarının ortalama olarak yarı yarıya azaldığı görülmektedir (Köse ve diğerleri, 2020: 40-43).

Her bir krizde büyük banka ve firmaların kamu tarafından kurtarılmasına yönelik uygulanan ekonomi paketleri nedeni ile kamu ve ülke ekonomilerine çok ciddi mali yükler getirdiği bilinmektedir.

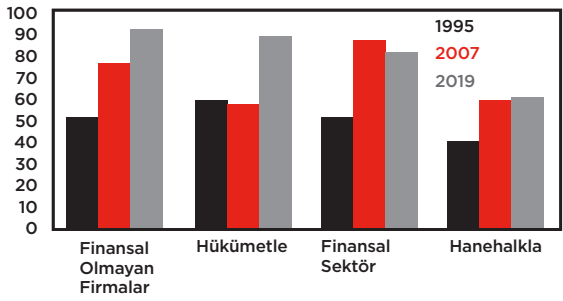

Grafik 1: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Borçlarının GSYH Oranı (%) (1950-2016)

Kaynak: IIF (2020); IMFBlog (2020)

Grafik 2: Farklı Kesimlerin Küresel Borçlarının GSYH Oranı (%) (1995-2019)

Grafik 1 incelendiğinde, küresel borcun 1970'li yıllara kadar GSYH'ya oranı %100 civarında seyir ediyordu. Ancak 1980 sonrası neoliberal ekonomi politikaları veya küreselleşme denilen gelişme ile birlikte küresel borcun hızlı bir şekilde arttığı ve son yıllarda bu borcun gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yönelik ağırlığında bir değişim olduğu fark edilecektir. Grafik 2 incelendiğinde, 1995 yılında küresel borçluluk düzeyi GSYH'nın yaklaşık olarak %200'ü düzeyinde iken 2019 yılına gelindiğinde tarihin hiçbir döneminde görülmemiş şekilde hızlanarak %322 düzeyine tırmanmıştır. Salgından en fazla etkilenecek olan kesim KOBİ'ler ve düşük gelirli hankehalklarının olacağı öngörülmektedir. Özellikle artan parasal genişlemenin, sağlanan krediler veya borçların ilerleyen yıllarda enflasyonla birlikte ekonomilere getireceği yük dikkate alındığında düşük gelirli olan kesimlerin hem kısa hem de uzun vadede Kovid-19'dan olumsuz etkilenecekleri beklenebilir. Uzun vadede gelir ve servet dağılımının bu süreçte daha da bozulması beklenecektir (IME, 2020). Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. Öncelikle, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü (ABD ve diğer G-8 ülkeleri tarafından kabul edilen) tarafından çevre ülkelere dayatılan ve Washington Konsensüsü olarak ifade edilen neoliberal ekonomi politikaları bütün dünyada özellikle başta kurumlar vergileri olmak üzere, vergilerin düşürülmesi önemli bir faktördür. Dünya genelinde kamusal harcamaların finansmanında bir seçenek olarak borçlanmanın vergilerin yerine daha fazla ağırlık kazanması, bu gelişmenin nedenlerinden biridir. Nitekim bu gelişme, çevre ülkelerin önemli bir kısmında hem kamu açıkları hem de dış ticaret açıkları nedeni ile daha yüksek düzeyde küresel finans sektörüne borçlanmaya yol açmıştır.

Salgından en fazla etkilenecek olan kesim KOBİ'ler ve düşük gelirli hankehalklarının olacağı öngörülmektedir.

Reinhart ve Rogoff (2010) tarafından yapılan, 42 ülke ve 200 yıllık bir zaman periyodunu kapsayan araştırmaya göre, kamunun borç düzeyi ile reel milli gelir büyümesi arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bu

araştırmada, kamu borcunun milli gelire oranı %90'nın altında ise ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin oldukça zayıf olduğunu, bu oranın %90'nın her üzerine çıktığında, medyan büyüme oranının %1 düzeyinde, ortalama büyümenin ise dikkate değer düzeyde azaldığını tespit etmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde ise kamu ve özel sektör dış borcunun toplamının milli gelire oranı %60 ulaştığında yıllık ekonomik büyümenin %2 düştüğünü tespit edilmektedir. Genel olarak buradan ulaşılan sonuç, dünya genelinde hanehalkı, finansal ve finansal olmayan firmaların ve kamunun artan borçluluk düzeylerinin ekonomik büyümeyi tehdit ettiği ve ekonomilerin geleceği üzerinde büyük riskler oluşturduğu bu araştırma ile ortaya konulmaktadır. 2019 yılı dünyanın toplam borcunun 255 trilyon \$ olduğu ve bunun yıllık faiz oranının %3 olduğu dikkate alınacak olursa (*uzun yıllar faizin %5 ile %10 arasında olduğu bilinmektedir*) insanlığın sermaye sahiplerine ödemesi gereken tutar, 7,65 trilyon \$ yapmaktadır. Bu değer, yıllık dünyanın GSYH'nin %8,7 düzeyine denk gelmektedir. Diğer bir deyişle, insanlığın yıllık ödeyeceği faizin karşılanması için dünyanın aynı düzeydeki refah düzeyini koruması için yıllık %8,7 kadar büyümesi gerekiyor. Dünya ortalama büyümesinin bunun yarısının altında olduğu bilinmektedir. Anlaşılacağı gibi durum insanlığın büyük bir borç ve faiz maliyetine mahkûm edildiği bir gelişme ile karşı karşıya bırakmış durumdadır. İnsanlığı köleleştiren bir finans kapitalin bütün dünyayı mahkûm ettiği manzaraya dikkat çekmek üzere Prof. Dr. Necmettin ERBAKAN'ın "Siyonizmin faiz mikrobu" ifadesini hatırlayanlar, bu manzaranın insanlığı karşı karşıya bıraktığı felaketi daha iyi anlayacakları bir durumu resmetmektedir. T. Piketty (2014) tam bu duruma dikkat çekerek vaziyeti analiz etmektedir. Bir ülkedeki sermaye sahiplerinin yıllık getirisi ülkenin ortalama milli gerilirin üzerine çıktığında o ülkede zaman içinde gelir ve servet dağılımının bozulacağını, insanlığın savaş ve sosyal gerilimlere mahkûm olacağını ifade etmektedir. Bilindiği gibi dünya yıllık büyümesinin yaklaşık %3 olduğu dikkate alındığında tarif edilen manzaraya doğru dünyanın hızla sürüklenmek durumunda kaldığı fark edilecektir. Bunun önüne geçilmesi için Piketty'nin önerdiği çözüm, ortalaması alındığında İslam'daki zekât kurumuna denk gelen (*ayrıntılı bilgi için bakınız: Bilen, 2016*) küresel bir servet vergisidir.

Paradoksal biçimde, küreselleşme politikalarının en fazla konuşulduğu bu zaman periyodunda emek sahiplerinin, az gelişmiş ülkelerdeki iş ve yaşam koşullarının kötülüğünden kurtulup, küreselleşme fırsatlarından yararlanmak için giriştikleri yolculukları ya gelişmiş olan ülke

---

İnsanlığın yıllık ödeyeceği faizin karşılanması için dünyanın aynı düzeydeki refah düzeyini koruması için yıllık %8,7 kadar büyümesi gerekiyor.

Günümüzde uygulanan küreselleşme politikası, sadece finans küreselleşmenin fırsatlarından ve getirisinden sonuna kadar yararlanırken, diğer üretim faktörleri bundan mahrum olmaktadır.

---

sınırlarındaki ABD'nin güneyinde olduğu gibi yükselen duvarlarla veya Akdeniz kıyılarında yaşamları son bulan bebek, kadın ve insan manzaraları olarak görülmektedir. Diğer yandan aslında bu dönemde, 2019 yılında, küreselleşme olarak ifade edilen bu süreçte dünyada mal (19,48 trilyon \$) ve hizmet ticaretindeki (5,8 trilyon \$) toplam değer yaklaşık 25 trilyon \$ olduğu, dünya üretiminin (küresel GSYH, 87,26 trilyon \$ (Statisticstime, 2020)) yaklaşık %28,6'sına denk geldiği görülmektedir (WTO, 2019). Buna karşın bir günde dünya piyasalarında el değiştiren dolar miktarının 6,6 trilyon \$ olduğu (Statista, 2019) dikkate alındığında aslında küreselleşen şeyin daha ziyade finansın küreselleşmesi olduğu dur. Anlaşılacağı üzere, küreselleşme bütün boyutları ile yani emek dâhil bütün üretim faktörlerinin, mal ve hizmet ticareti yanında finansın küreselleşmesi sağlanmış olsa, bu ilkesel olarak kabul edilebilir. Ancak günümüzde uygulanan küreselleşme politikası, sadece finans küreselleşmenin fırsatlarından ve getirisinden sonuna kadar yararlanırken, diğer üretim faktörleri bundan mahrum olmaktadır. Küresel finansın sahipleri ve en fazla yararlanır olan ABD'nin, Çin ile içine düştüğü dış ticaret açıkları nedeni ile gümrük duvarlarını yükseltme tehdidi, emeğin önündeki engellerin en üst düzeyde sınırlandırılması, hakkaniyetin ve adaletin en son akla gelecek bir küresel finansal yapının sonuna kadar kapıların açıldığı bir dünya ekonomisini manzara etmektedir. Bu gelişmenin doğal sonucu olarak dünya ekonomisinin içinde nispi ağırlığı artan bu finans sahipleri daha fazla getiri elde etmek için ulusları, devletleri ve firmaları daha fazla borçlandırmanın yol ve seçeneklerini genişletmektedirler. Bütün izah edilen bu açıklamalar ve karşımızdaki manzara aslında bu düzenin bu şekli ile daha fazla devam edemeyeceğini; yeni ve daha insani olan bir ekonomi politisinin insanlığın ihtiyacı olduğunu açık şekilde ortaya koymaktadır. Çölün, bir feryat şeklinde büyümekte olduğunu, modern dünyada insanlığın varlığının anlamının kaybolduğunu filozoflar en üst perdeden ifade ettiler. Bu anlam kaybına en fazla yol açan küresel dünyadaki hakkaniyet ve adalet sorunudur ve insanlığın yeniden varlığına anlam kazandıracak bir yaklaşıma ve ruha her zamankinden daha fazla ihtiyacının olduğuna işaret etmektedir.

Kaynakça

- Bilen, Mahmut (2018), "28 Şubat'ın Ekonomi Politikası", Sosyal Bilimlerle Çağı yorumlamak, Ed. M. Elmas, M. Bilen ve M. K. Şan, Mahya Yayınları, İstanbul. ss. 301-321.
- Bilen, Mahmut (2016), "Küresel Servet Eşitsizliği: Piyasa Veya Devlet Eksenli Çözümde İslam Ekonomisinin Konumu", Türkiye İslam İktisatı Dergisi, 3(1), ss.17-35
- Eurodad (2020), "About Covid-19 and Debt for Developing Countries", <https://eurodad.org/covid19-debt-FAQ>

- Haas, Jacob ve Neely, Chistophen J. (2020), “Central Bank Responses to COVID-19”, Economic Research, FED of ST. Louis. <https://research.stlouisfed.org/publications/economic-synopses/2020/04/21/central-bank-responses-to-covid-19>
- IIF (*Institute of International Finance*) (2020), “2020 Global Debt Monitor: COVID-19 Lights a Fuse”, <https://www.iif.com/Publications/ID/3839/April-2020-Global-Debt-Monitor-COVID-19-Lights-a-Fuse>
- IMF (2020), Fiscal Monitor: Policies to Support People During the COVID-19 Pandemic, IMF
- IMF (2020), World Economic Outlook: The Great Lockdown, IMF, April 2020.
- IMF (June 2020), “The IMF’s Response to COVID-19”, <https://www.imf.org/en/About/FAQ/imf-response-to-covid-19>
- IMFBlog (2020), New Data on Global Debt, <https://blogs.imf.org/2019/01/02/new-data-on-global-debt/>
- Kose, M. A. ve Ohnsorge, F. ve diğeri (2020), “Debt Wave”, Finance & Development, June 2020, s. 42. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/06/pdf/COVID19-and-debt-in-developing-economies-kose.pdf>
- Marketwatch (2020), “Fed Balance Sheet Essentially Steady at just under \$7.2 trillion” <https://www.marketwatch.com/story/fed-balance-sheet-essentially-steady-at-just-under-72-trillion-2020-06-11>
- Piketty, T. (2014). 21. Yüzyılda Kapital. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Reinhart, Carmen M. ve Rogoff, Kenneth S. (2010), “Growth in a Time of Debt”, <https://www.nber.org/papers/w15639.pdf>
- Revoltella, D. Maurin, L. And Pal, R. (2020), “After COVID-19: How can we support investment without excessive debt?”, European Investment Bank, <https://www.eib.org/en/stories/economic-recovery-after-coronavirus>
- Statista (2019), “Average Daily Turnover in the Global Foreign Exchange Market from 1998 to 2019”, <https://www.statista.com/statistics/247328/activity-per-trading-day-on-the-global-currency-market/>
- Statisticstime (2020), <http://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php>
- Worldbank (2020), “Debt Service Suspension and COVID-19”, <https://www.worldbank.org/en/news/factsheet/2020/05/11/debt-relief-and-covid-19-coronavirus>
- WTO (*World Trade Organization*) (2019), “Global trade growth loses momentum as trade tensions persist”, https://www.wto.org/english/news_e/pres19_e/pr837_e.htm

Almanya'da Kovid-19 Salgını

DR. ABDÜLHALİM İNAM

TARİHİ seyri içerisinde dünyamız zaman zaman salgın hastalıklarla karşı karşıya gelmiştir. Yakın zamanda görülen SARS ve Domuz Gri-bi bunlardan ikisidir. 2019 yılının Aralık ayında dünyayı saracak olan bir hastalığın çıkacağı söylentileri basında, siyaset dünyasında ve bü-rokraside yer almış, 2020'nin Ocak ayında belirginleşmeye başlamıştır. Kovid-19 olarak adlandırılan virüs, Çin'de görülmesinden itibaren Şubat ayı sonlarına doğru tüm dünyayı çepeçevre kuşatmıştır. Bugüne kadar görülmemiş bir şekilde siyasi, ekonomik, dini ve sosyal hayatı değişikliğe tabi tutan bu durum, tüm insanlığı 21. yüzyılda yeni bir yaşama ve hayat mücadelesine zorlayacağı izlenimi vermektedir.

Batı Avrupa ülkelerinden İtalya ve İspanya'da yoğun olarak görülen Kovid-19 salgını Avrupa'nın ekonomik devlerinden ve Avrupa Birli-ği'nin taşıyıcı ülkelerinden birisi olan Almanya'da da görülmüştür. Sal-gının Batı Avrupa ülkelerinde Mart ayı içinde çok büyük bir hızla Avru-pa'ya gelmesinin ana sebeplerden biri belki de en önemlisi Şubat ayında yapılan karnaval tatilidir. Tatilde Uzak Doğu ülkelerine giden kişilerin taşıyıcı pozisyonda geri dönmeleri, ayrıca Uzak Doğu ülkelerinden Batı Avrupa'da oturumlu olan vatandaşların kendi ülkelerine ziyarete gitme-

---

*Salgının Batı Avrupa
ülkelerinde Mart ayı içinde
çok büyük bir hızla Avrupa'ya
gelmesinin ana sebeplerden
biri belki de en önemlisi
Şubat ayında yapılan
karnaval tatilidir.*

---

leri gösterilmektedir. Tatil olması ve vatandaşların tatil ve ziyaret amaçlı olarak ülke içinde yapılan seyahatler hastalığın yayılmasını hızlandırmıştır. Devlet erkânı, bürokrasi, sivil toplum kuruluşları konuya önemiyet göstermiş, özellikle Merkel'in "Ülkemizdeki insanların %70'ine yakını bu hastalığa yakalanacaklar, buna hazırlıklı olmalıyız" açıklamasından sonra işin ciddiyeti çok daha iyi anlaşılmiş ve Almanya Kovid-19 sürecine bu şartlarda girmiştir. Ülkenin başbakanı kendi doktorunda testlerin pozitif çıkması üzerine kendini karantinaya almış ve bu hastalığın tehlikeli olduğu, korunma tedbirleri alınması gerektiği hususu öne çıkan bir olgu haline gelmiştir. Almanya bu süreci yürütürken ülkenin topyekûn sürece dahil olunması konusunda bir kısım tedbirler alma yoluna gitmiştir. Alınan bu önlemleri ana başlıklar halinde şu şekilde sıralayabiliriz.

Yönetim ve sağlık alanında alınan önlemler:

Almanya, eyalet sistemine göre yönetilen aynı zamanda federal yönetim biçimini benimsemiş bir ülkedir. Bundan dolayı eyaletler birçok bağımsız yetkilere sahiptir. Her eyaletin bir başbakanı ve bakanlar kurulu mevcuttur. Bu süreçte eyalet hükümetlerinin sağlık bakanlıklarının virüsle mücadele yetkileri federal hükümetin sağlık bakanlığına devredilmiştir. Doktorların mecburi görevlendirilmesi, maske tedarik ve dağıtımını dahil her şey merkezden yönetilecek şekilde planlanmıştır. Bu uygulama hızlı karar alınması, alınan idari önlemlerin daha çabuk uygulanması sonucunu getirmiştir. Hastalık süreci içinde idari kararlar, gastronomi sektörü, eğitim-öğretim alanlarına yönelik hızlı tedbirler, 20 kişiden fazla toplantıların yapılmaması gibi kararlar alınmıştır. Alman toplumunun alınan kararlara ve konulan kurallara tam olarak uyduğu görülmüştür. Almanya'da Şansölyelerin halka konuşması adet olarak sadece Noel Bayramında uygulanmaktadır. İkinci Dünya savaşından sonra ilk defa ülke başbakanı virüs sebebiyle halka hitap etmiştir. Merkel halka seslenişinde "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en büyük krizi yaşıyoruz" sözleriyle içinde bulunulan durumu özetlemiş ve halkı işbirliği içinde hareket etme konusunda uyarmıştır. Batı Avrupa ülkelerinde nüfus yoğunluğuna göre diğer ülkelere kıyasla ölüm oranları daha az seviyede gerçekleşmiş, bu durum dikkatlerin Almanya'ya çevrilmesine neden olmuştur. Hükümet bu süreci 129 yıllık geçmişi olan Robert Koch Enstitüsü'nün yaptığı tavsiyelere göre yürütmüştür. Süreç üç boyutlu strateji ile yürütülmüştür.

Almanya'da Şansölyelerin halka konuşması adet olarak sadece Noel Bayramında uygulanmaktadır. İkinci Dünya savaşından sonra ilk defa ülke başbakanı virüs sebebiyle halka hitap etmiştir.

Acil servis ve yoğun bakım ünitelerinde çalışan doktorlar tarafından katalog hazırlanarak süreç içinde karar vermek zorunda kalanların hangi etik kriterlere göre hareket edecekleri belirlenmiştir.

---

1. Vakalar test yoluyla hızlı bir şekilde tespit edilerek pozitif vakalar izole edilmiş temasta buldukları tespit edilenler de karantinaya alınmıştır.
2. Yaşları ileri olanlar, kronik hastalığı bulunanlar ve korunmaya ihtiyacı olanlar için ek tedbirlerle süreçten etkilenmeyecek şekilde önlemler alınmıştır.
3. Sağlık sistemi güçlendirilmiş ve hastanelere personel ekipman takviyesi yapılmıştır.

Bu stratejiye uygun olarak süreç içinde şu uygulamaların da yapıldığı görülmüştür:

- Risk bölgeleri tespit edilmiş ve bu bölgelerde test uygulama oranları artırılmıştır.
- İleri yaşta olan ve kronik hastalığı bulunanların testlerinin yapılması öncelenmiştir.
- Risk taşıyanlara ve semptom görülenlere test yapılacak hastanelerde yığılmaların artması engellenmiştir.
- Virüsün tehlike olarak görülmeye başladığı andan itibaren sağlık çalışanlarına kriz yönetimi ve stresli ortamda çalışma eğitimi verilmiş olması, ilgili personelin performansının artmasına ve daha etkin hizmet vermesine çok büyük katkı sağlamıştır.
- Acil servis ve yoğun bakım ünitelerinde çalışan doktorlar tarafından katalog hazırlanarak süreç içinde karar vermek zorunda kalanların hangi etik kriterlere göre hareket edecekleri belirlenmiştir. Bazı durumlarda süreç hızlanıp hasta hakkında karar verilmesi gerektiğinde etik kriterlerin belirlenmesi sağlık çalışanlarını vicdanen ve ruhen daha rahat olacak bir psikolojide işlerini yürütmelerine yardımcı olmuştur.

Yerleşim yerleri yüz bin kişilik bölgelere ayrılarak, salgının takibi dar bölgeler üzerinden yapılmaktadır. Örneğin, bir bölgedeki sayının artması karşısında, o bölge için karantina uygulaması başlatılmakta ve diğer yerlere yayılması önlenmektedir. Tönnies isimli hayvan kesim fabrikasında ortaya çıkmış olan vaka sayıları 1000'i aşmış ve bunun neticesinde o bölgeler tamamen karantina altına alınmıştır. Uzun vadede bu tip yöntemlerle salgının ülke çapına yayılmadan hayatın devam ettirilmesi planlanmaktadır.

Eğitim alanında alınan önlemler:

Almanya'da Mart ayı ortasında eğitime ara verilmesine karar verilmiştir. Bu dönemde bazı eyaletlerde öğrenciye sınıf veya ders öğretmenleri aracılığıyla ödev gönderilerek öğrencilerin öğrenme sürecinden kopmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca bazı eyaletlerde online eğitim uygulamasına yer verilmiştir. Asenkron eğitim uygulaması yapılmamıştır.

Federal Eğitim ve Bilim Bakanı yaz tatili sonrasında imkanlar ölçüsünde okullarda yüz yüze ders yapılması ve dijital ders programları için hazırlık yapılmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. Hazırlıklar için okulların yeni ders mekanları bulması, gerekirse bahçelerinde konteyner sınıflar ya da sivil toplum kuruluşlarının mekanlarını kullanarak imkanların artırılmaya çalışılacağını, sınıf sayılarının artmasına bağlı olarak öğretmen ihtiyacını karşılamak için eğitim fakültelerinde okuyan öğrencilerden de istifade edilebileceği ifade edilmiştir.

Almanya'nın eyalet sistemine göre yönetilmesinden dolayı eğitimde normale geçiş süreci farklı tarihlerde gerçekleşmiştir.

Berlin, Kuzey Ren-Westfalya, Hessen, Bavyera, Baden-Württemberg, Rheinland-Pfalz, Saarland, Aşağı Saksonya, Bremen, Hamburg Eyaletlerinde eğitime geçiş sürecinde alınan önlemler şu şekilde olmuştur:

- 27 Nisan, 4 Mayıs ve 11 Mayıs 2020 tarihlerinden itibaren bütün eyaletler eğitime başlamıştır. Lise son sınıfların ve bitirme sınavına girecek olanların eğitime başlamasına öncelik verilmiştir. 4 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla ilkokullar ve toplum okulları ders başı yapmıştır. Bu kapsamda temel derslere öncelik verilmiştir.
- 11 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla özel öğretim öğrencileri, dezavantajlı öğrenciler, ilkokulların, düz liselerin ve karma okulların öğrencileri ve diğer okul türlerinde öğrenim gören öğrenciler de eğitime başlamıştır. Bu sürecin kademeli olarak yürütülmesine karar verilmiştir. Eğitime öncelikli olarak özellikle bitirme sınavlarına tabii öğrenciler başlamıştır. Ara sınıflar için ise dönüşümlü eğitim uygulaması yapılmıştır.
- Tüm sınıfların haftada en az bir gün okulda olacakları şekilde planlama yapılmıştır. Ancak her aşamada sınıflar bölünerek ve sınıf mevcutları azaltılarak ve okul yönetimlerinin belirleyeceği günlerde derslerin yapılması uygulaması benimsenmiştir.
- Fiziksel mesafenin korunması, enfeksiyona karşı korunma tedbirlerinin alınması ve hijyene dikkat edilmesi suretiyle bazı eyaletlerde bölünerek bazılarında ise bölünmeden sınıflarda derslerin başlamasına karar verilmiştir.
- Teneffüs zamanları sınıflar çakışmayacak şekilde düzenlenmiştir.
- Okula gelmeyen öğrenciler evden eğitime devam etmektedirler. Çalışan ebeveynlerin çocuklarına anaokulları hizmet vermeye başlamıştır. İlkokulların diğer sınıfları ve özel eğitim okulları dönüşümlü biçimde yüz yüze derse dahil edileceklerdir.

Kuzey Ren-Westfalya Eyaleti'nde, 2020-2021 eğitim öğretim yılına başarılı bir başlangıç yapmak amacıyla, ilkokullarda dönüşüm ve bölün-

---

Eğitime öncelikli olarak özellikle bitirme sınavlarına tabii öğrenciler başlamıştır. Ara sınıflar için ise dönüşümlü eğitim uygulaması yapılmıştır. Her aşamada sınıflar bölünerek ve sınıf mevcutları azaltılarak ve okul yönetimlerinin belirleyeceği günlerde derslerin yapılması uygulaması benimsenmiştir.

Planlanan yardımların çoğu kredi yardımını öngördüğü için sıcak parayla yürüyen orta ölçekli pek çok işletme iflasın eşiğine gelmiştir. Almanya büyük şirketlerin iflası halinde bir kısım hisselerinin devlete devri karşılığında sermaye yardımı yapma kararı almıştır.

---

me kısıtlaması kaldırılarak, 15 Haziran 2020 tarihinden itibaren normal ders düzenine dönecek, öğrencilerin artık haftanın her günü okullarına gidebilecekleri ve böylece yaklaşık 10 haftadır durdurulmuş veya belirgin bir şekilde kısıtlanmış eğitimden sonra normal eğitime yaz tatilinden önce geçilecektir. Öğrencilerin haftanın belirli günlerinde okula gitmeleri planlanmıştır.

Bavyera Eyaleti’inde bu dönem kademeli olarak devam eden eğitim 15 Haziran tarihine kadar %50 örgün eğitim olarak uygulanırken, bu tarihten itibaren %100’e çıkarılmaya çalışılacaktır. Örgün eğitime devam etmeyen öğrenciler için de uzaktan eğitime devam edilecektir.

Fakat okulların açılması kararı alındığında veliler, çocuklarının hastalığa yakalanma korkusuyla karara tepki göstermişler ve çocuklarını okula göndermeme eğilimine girmiştir.

Ekonomik alanda alınan önlemler:

Ülke ekonomileri genel afet, savaş hali gibi krizler sebebiyle inişe geçme, daralma sonuçlarıyla karşılaşmaktadır. Kovid-19 salgını da Almanya ekonomisini olumsuz olarak etkilemiştir. Bunun neticesi olarak bir takım kararlar alınmış ve uygulamaya konulmuştur. Meclisten işletmeler için de 500 milyar Avro’luk “kurtarma bütçesi” çıkarılmıştır. Ayrıca 156 milyar Avro tutarında bir borçlanma bütçesi oluşturulmuştur. İşyerlerinin çalışanlarına ücretlerini ödeyememe halinde mağduriyetleri ortadan kaldırmak için kısa çalışma ödenekleri yürürlüğe sokulmuştur. Ancak planlanan yardımların çoğu kredi yardımını öngördüğü için sıcak parayla yürüyen orta ölçekli pek çok işletme iflasın eşiğine gelmiştir. Bunun üzerine 10 ve üstü çalışanlı orta ölçekli şirketlere 15 bin Avro sıcak para desteği verileceği açıklanmıştır. Almanya büyük şirketlerin iflası halinde bir kısım hisselerinin devlete devri karşılığında sermaye yardımı yapma kararı almıştır.

Sosyal alanda alınan önlemler:

Dini, bireysel ve toplumsal özgürlüklere kısıtlamalar getirilmiş, okulların ve ibadethanelerin geçici süreyle, kapatılmasına karar verilmiş, sosyal etkinlikleri durdurma ve toplanma yasağı getirilmiştir. Sadece Bavyera bölgesinde zoraki durumlar hariç sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Ülkenin genelinde sokağa çıkma yasağı uygulamasına gidilmemiştir. Virüs nedeniyle Almanya’ya iltica kabulleri de durdurulmuştur.

AB içinde ve dışında sınır geçişleri istisnai durumlar haricinde yasaklanmıştır. Sosyal mesafeye göre yaşamın bir kültür olarak benimsendiği Almanya’da genellikle yaşlıların çocuklarıyla oturmadıkları için hastalıktan daha iyi korundukları belirtilmektedir. Fakat korkuların büyüdüğü böyle bir salgın döneminde ve sosyal yalnızlığın öne çıktığı bu

yaşam tarzında yaşlıların sosyal ve psikolojik desteğe ihtiyaç duydukları da yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Sürecin başlamasıyla birlikte kişilerde stoklama davranışı görülmüş, devlet bu durumun panik haline dönüşmemesi için açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Sosyal alanda alınan önlemlerle ilgili yapılanlara baktığımızda bütün ülkelerde uygulanan fiziki mesafe kuralının Almanya’da da uygulanmaya başlandığı, maske kullanımının öne çıktığı, restoran sinema toplu salon programları cami ve ibadet mekânları kısıtlamaları şeklinde ele alınan önlemleri, sosyal alanda alınan önlemler olarak ifade edebiliriz. Özellikle Almanya’da eskiden göçmen pozisyonunda bulunup şu anda Almanya’nın yerli Müslümanları konumuna gelen topluluğun ibadet mekânları ile ilgili bir dizi önlemler alınmıştır. Almanya Müslümanları Birliği’nin içinde bulunduğu yönetim sisteminde camilerdeki sosyal mesafe kuralının uygulanması abdesthanelerin kullanılmaması, camilere ibadete gelirken seccade ile gelinmesi, caminin içerisinde bulunan tespihlerin, Kur’an-ı Kerim’lerin ve kitapların kaldırılması, ibadet için gelen insanların listesinin oluşturulması ve bu listelerin bir ay saklanması, 12 yaşından küçük çocukların kesinlikle camiye getirilmemesi, cami eğitimlerine devam edilmemesi, sohbetlerin yapılmaması kısıtları uygulanmıştır. Alman halkı devletin aldığı kararları ölçülü ve yerinde bulmuştur.

Kovid-19’un Müslüman Topluma Etkileri:

Bu dönem sivil toplum kuruluşlarını da etkilemiştir. Bu süreçte olumsuz etkisi yanında olumlu etkilerden de bahsetmek mümkündür. Kovid-19 süreci öncesi İslamfobik olayların yükselişe geçtiği, Müslüman bireylere ve camilere saldırıların arttığı görülmektedir. Süreç içerisinde bir anda bu havanın yumuşama gösterdiği ve eyaletler tarafından açıktan ezan okuma müsaadesinin verildiği görülmüştür. Hatta bu dönemde “Komşuna El Uzat”, “Gönül Köprüsü” gibi projelerle yardıma muhtaç olanların evlerine gidilerek ihtiyaçların karşılanması sağlanmış, alışverişleri yapılmış, hastalara özel ilgi gösterilmiştir. Ayrıca bu süreçte fedakârca çalışma yapan güvenlik ve sağlık görevlilerine ziyaretlerde bulunulmuş hediyeler takdim edilerek gönülleri alınmış, motivasyonlarının ve morallerinin yüksek tutulmasına katkı sağlanmıştır. Bunların yanında maske ihtiyacının karşılanması için adeta seferberlik başlatılmış, hastane ve belediyelerle ortak hareket edilerek maske dikimi yapılmıştır. Bu ve buna benzer uygulamalar Müslümanların topluma katkılarını göstermesi açısından çok önemli gelişmelerdir.

Mart ayında diğer ibadet mekanları için alınan karar gibi camilerin de ibadete kapatılmasına karar verilmiştir. Bu süreçte Müslüman toplum camiden uzak kalmanın sıkıntılarını çekmiş, hatta ilk defa Rama-

---

Almanya’da genellikle yaşlıların çocuklarıyla oturmadıkları için hastalıktan daha iyi korundukları belirtilmektedir. Fakat korkuların büyüdüğü böyle bir salgın döneminde ve sosyal yalnızlığın öne çıktığı bu yaşam tarzında yaşlıların sosyal ve psikolojik desteğe ihtiyaç duydukları da yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Bayram namazı Kovid-19 korunma tedbirlerine uygun olarak statlarda, mağazalarının park alanlarında ve kapalı spor alanlarında kılınmış ve izin alınmasında yerel makamlarca gerekli kolaylıklar gösterilmiştir.

---

zan ayında teravîh namazları camilerde kılınamamış, toplu mukabeleler okunamamış, yerel toplumla bütünleşmeyi sağlayan en önemli programlardan biri olan iftarlar yapılamamıştır. Buna rağmen özellikle mülteci durumunda olan Suriye ve benzeri ülkelerden gelip şu anda muhacir konumunda bulunanlara en azından iftarlarında yanında olmak için sivil toplum kuruluşları, binalarının mutfaklarında yemek hazırlayarak iftariyeliklerini onların evlerine kapı kapı dağıtıp ramazanın ruhuna uygun faaliyette bulunmuşlardır. En önemlisi de bayram namazı toplu halde kılınamamıştır. Fakat bunun olumlu sonucu olarak ilk defa bayram namazı Kovid-19 korunma tedbirlerine uygun olarak statlarda, mağazalarının park alanlarında ve kapalı spor alanlarında kılınmış ve izin alınmasında yerel makamlarca gerekli kolaylıklar gösterilmiştir.

Sivil toplum kuruluşlarının yapmış olduğu eğitim çalışmaları da virüs sürecinden etkilenmiş ve eğitim durdurulmuştur. Koşulların zorluğuna rağmen eğitim online devam etmiş ve öğrencilerin din eğitimi almaya devam etmesi sağlanmıştır. Eğitim merkezlerinde yapılan eğitime çocuklarını gönderemeyen veliler belki içeriklerini bilmedikleri bu programı online eğitim sayesinde çocuklarıyla takip etmişler ve sonucunda yapılan çalışmalara daha vâkîf olmanın bilinciyle takdirlerini ifade etmişlerdir.

Normalleşme sürecinde eğitimlerin bir bölümü yüzyüze başlamıştır. Bazı eğitim merkezlerinde mekanların yetersizliği sebebiyle online devam etmektedir.

Camilerin ibadete açılma kararı Almanya Müslümanları Temsil Kurumu'nun devletle belirlemiş oldukları kurallara göre verilmiştir. Bu kurallar şu şekilde belirlenmiştir:

CAMİLERİN KADEMELİ OLARAK AÇILMASINDA TEMEL ŞARTLAR:

- Vakit namazlarının kademeli olarak kılınması
- Havalandırma işleminin yeterince yapılması
- Ziyaretçi sayısının kısıtlanması (10 metre kareye bir cemaat)
- Hazirun listesi ve kayıt sistemi (Camiye gelenlerin listesinin tutulması bir ay saklanması)
- Yaş kısıtlaması (12 yaşından küçüklerin ve 65 yaşından büyüklerin camiye gelmemesi)
- Hastalık belirtisi gösteren kimselerin camiye gelmemesi
- Maske takma zorunluluğu
- Seccade zorunluluğu (Herkes seccadesinin kendi getirecek)
- Mukabele için Kur'anların evden getirilmesi
- Lavabolar ve abdesthanelerin kullanılmaması (Abdest evde alınacak)

- Hijyen malzemelerinin gerekli yerlere yeterince konulması
- Toplu zikir ve benzeri toplu programların yapılmaması
- Camilerdeki törenlerin kısıtlı insan sayısınca yapılması
- Cenaze namazlarının fiziki mesafe ve maske gibi kurallara uyularak kılınması

Günlük olarak takip edilecekler:

- Namaz alanlarının 2 metrelik mesafelerle işaretlenmesi
- Girişlere dezenfeksiyon malzemesi konulup doluluğunun düzenli kontrol edilmesi
- Kur'an-ı Kerimlerin kaldırılması
- Seccadelerin kaldırılması
- Ayakkabı çekeceklerinin kaldırılması
- Merdiven korkulukları, mikrofonlar, bağış kutuları, kapı kolları, kürsü, kayıt masası, namaz kılarken kullanılan sandalyeler, rahle vb. hassas noktaların düzenli temizlenmesi veya dezenfekte edilmesi
- Haziran listesinin hazırlanıp arşivlenmesi
- Ziyaretçilere kuralların bildirilmesi
- Yeterli sayıda maske, temizlik ve dezenfeksiyon malzemesinin olup olmadığının kontrol edilmesi

NORMALLEŞME SÜRECİ:

Almanya'da Haziran ayının başından itibaren "Yeni Normal" kavramıyla isimlendirilen bu sürecin normalleşmesi için bir kısım kararlar alınmış ve uygulamaya başlanmıştır. Seyircili tiyatro gösterileri, konserler ve diğer kültürel etkinliklerin maske takılarak, mekanların dezenfektan ve hijyenik koşulları yerine getirerek kapalı salonlarda en fazla 50, açık havada en fazla 100 kişi ile programların icra edilmesi serbest bırakılmıştır. Bir vaka ile karşılaşılması halinde takiplerin kolay yapılabilmesi için işletmecilere ve organizatörlere, ziyaretçilerin isimlerini ve iletişim bilgilerini de kaydetmeleri şartı getirilmiştir.

Okul eğitimlerine kademeli olarak geçiş uygulaması başlamıştır.

Avrupa içinde seyahat serbestliği başlamıştır. Almanya seyahat edilecek ülkeler listesini yayınlamıştır.

Fiziki mesafe kısıtlamaları ve mağazalarda, şehir içi ve şehirlerarası toplu taşıma araçlarında maske takma yükümlülüğü devam etmektedir. Mağazalara girişte de maske uygulaması yapılmaktadır.

Camiler ibadete açılmıştır. Din eğitimi çalışmaları başlamıştır.

Mekanların dezenfektan ve hijyenik koşulları yerine getirerek kapalı salonlarda en fazla 50, açık havada en fazla 100 kişi ile programların icra edilmesi serbest bırakılmıştır.

Kovid-19 Pandemisi ve Sağlık Hizmetleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan en büyük küresel krizle karşı karşıyayız.

Prof. Dr. Mustafa Kasım KARAHOCAGİL

*Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı
Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji AD*

BİRİNCİ Dünya Savaşı sonuna denk düşen İspanyol Gribi pandemisinden günümüze kadar ilk defa gerçek bir pandemi ile mücadele ediyoruz. Pek çok uluslararası örgüte göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan en büyük küresel krizle karşı karşıyayız. Yılbaşında Çin'de başlayan ve Kuzey Yarım Kürede yayılan küresel salgın bahar aylarında Avrupa'yı kasıp kavurduktan sonra hız kesmeden Amerika Kıtasına ve Güney Yarımküreye yöneldi. Salgının ilk altı ayını tamamladığımız bu günlerde günlük 200.000 sayısını aşan ve gittikçe yükselen doğrulanmış yeni vaka sayıları ile karşılaşyoruz. 15 Temmuz itibarı ile dünyada 13 milyondan fazla insan Kovid-19 tanısı aldı, 600 bine yakın insan salgın nedeniyle kaybedildi ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) henüz en kötü günlerimizin bu günler olmadığını yüksek sesle ifade etmeye başladı.

Elimizde etkinliği kanıtlanmış bir antiviral ilaç yok ve önümüzdeki yıl ortalarında kitlesel olarak kullanılabilmesi konuşulan aşılar nasıl bir sonuç alacağımız hala belirsiz. Maalesef, henüz küresel krize yol açan birinci dalganın zirvesini gördüğümüzü kimse söyleyemiyor ve bazı ülkelerde ikinci dalganın başlayıp başlamadığını tartışıyoruz.

Bu durum aşı bulunsa bile salgının sonlandırılması için yeterli olmayabileceği, henüz etkili bir ilaç tedavisi bulunamayan Kovid-19 karşısında toplumsal bağışıklık kazanmaktan başka çaremizin kalmayabileceği, küresel salgının uzun yıllar boyu devam edebileceği ve salgının etkilerinin çok daha derin ve kalıcı olacağı anlamına geliyor.

Kaldı ki; Kovid-19 salgını sona erse bile dünya geçmişte olduğu gibi gelecekte de başka salgınların tehdidi altında olmaya devam edecektir. Giderek artan ve yaşlanan nüfus, sağlıksız kentleşme ve kalabalık yaşam, göçler, savaşlar ve diğer afetler, dünya ölçeğinde gelir dağılımındaki bozukluklar, küresel ısınma ve iklim değişiklikleri, yaban hayatını dönüştüren uygulamalar, uluslararası seyahatlerde görülen devasa artış, insanlığın değişen davranış ve alışkanlıkları, antimikrobiyal ilaçlara karşı artan direnç gibi nedenlerle dünya genelinde enfeksiyon hastalıklarının epidemiyolojisi değişmektedir. Birleşmiş Milletlere göre 2050 yılına kadar kentlerde yaşayan insan sayısının 2,5 milyar artacak olması, aslında ne kadar büyük bir sorun ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Bu asimetrik değişim nedeniyle yeni ve yeniden önem kazanan enfeksiyon hastalıkları ortaya çıkmakta ve bunlardan bazıları yeni ve daha yıkıcı pandemi riski taşımaktadır.

Enfeksiyon hastalıkları, insanlık için her zaman sorun oluşturmuştur ve bundan sonra da oluşturmaya devam edecektir. Koronavirüs dünyaya hızla yayılmaya başladığında ilk tartışmalar virüsün insan ürünü bir biyolojik savaş aracı mı olduğu yoksa doğal bir mutasyon sonucu mu oluştuğu yönündeydi. İster doğal ister yapay olsun bundan sonra pandemi potansiyeli

taşıyan enfeksiyonlar hayatımızın bir parçası olacak ve etkileri öncelikli olarak sağlık sektörü olmak üzere bütün sektörlerde az ya da çok değişimleri tetikleyecektir.

Bu yazıda Kovid-19 salgınının ülkemizde ve dünyada sağlık hizmeti üzerine mevcut ve muhtemel etkileri değerlendirilmiştir.

PANDEMİNİN SAĞLIK HİZMETLERİ ÜZERİNE ETKİSİ

Kovid-19 pandemisine bağlı oluşan küresel krizde hiçbir sektör sağlık sektörü kadar etkilenmedi denilirse yanlış olmaz. Her sektörün karşılaştığı zorluklara ek olarak sağlık sistemi, hastalığın yayılımını önlemeye ve etkilenenlere sağlık hizmeti sunmaya çalışırken benzersiz

zorluklarla karşılaşmakta, kapasitesini aşan sağlık hizmeti ihtiyacı karşısında yetersiz kalmakta ve her gün insani-vicdani sorunlarla yüzleşmektedir. Sağlık hizmetleri diğer hizmetlerden farklı olarak ertelenemeyen ve tüm toplumu ilgilendiren hassas bir hizmet alanıdır. Sağlık aslında hastalara verilen tedavi edici sağlık hizmetlerinin

çok daha geniş bir kavramdır. DSÖ sağlığın insani bir hak olduğu ve herkesin sağlığa eşit şekilde erişim hakkı bulunduğu temel prensibi ile kurulmuştur. DSÖ sağlığı yalnızca hastalık ve sakatlıkların mevcut olmaması hali değil, aynı zamanda fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlamıştır. Pandemi ise bulaşıcı hastalıklara bağlı oluşan ve küresel toplum sağlığını etkileyen ciddi bir afet durumudur. Bir pandemi oluştuğunda eğer yeterli hazırlığınız yoksa yerel, ulusal ve uluslararası sağlık sistemleri üzerinde yıkıcı etkileri olacaktır.

Uluslararası sağlık düzenlemelerine taraf ülkelerin sağlık sistemlerinin küresel salgınlara

Birleşmiş Milletlere göre 2050 yılına kadar kentlerde yaşayan insan sayısının 2,5 milyar artacak olması, aslında ne kadar büyük bir sorun ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

hazırlık ve dayanıklılığının çalışıldığı Küresel Sağlık Güvenliği Endeksi (*Global Health Security Index-GSH Index*) raporu Ekim 2019'da yayımlandı. 195 ülkeyi sağlık güvenliği konusunda sıralayan rapora göre dünya sağlık güvenliği endeksi 195 ülkenin tümünde ortalama 100 üzerinden 40,2 bulunurken, yüksek gelirli ülkelerde bile bu oran ancak %51,9'lara ulaşabilmektedir. Raporu ek olarak ülkelerin %81'inin biyogüvenlikle ilgili göstergelerde en alt kademede puan alıyor olmalarına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla dünyadaki sağlık sistemlerinin salgınlara hazırbulunuşluk açısından oldukça zayıf kaldığı ortaya çıkmaktadır. Türkiye yayımlanan GHS endeksi raporuna göre sağlık sistemi güvenliği alanında %52,6 ile 195 ülke arasında 40'ıncı sırada bulunuyor. Küresel pandemiye ülkemizin verdiği mücadelenin başarısı ile uyumlu olan bu sıralama, ön sırada yer verilen Avrupa ülkeleri ve Amerika için ne yazık ki çok doğru bir değerlendirmede bulunulmadığını ortaya koyuyor. Salgının başladığı günlerde Dünya Ekonomik Forumu (*DEF*) yıllık Küresel Riskler Raporunu yayımlamış, dünyadaki sağlık göstergelerinde olumlu gelişmelerin yavaşladığına dikkat çekmiştir. Raporu Dünya çapında sağlık sistemlerinin bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanan küresel salgın riskine karşı yetersiz hazırlandığına, hiçbir ülkenin bir epidemi veya pandemi ile mücadele etmeye tam hazırlıklı olmadığına vurgu yapılmıştır. Sonuç olarak bulaşıcı hastalıklara bağlı muhtemel küresel krizlerin toplumsal ve ekonomik etkilerine karşı kırılganlığımızın arttığını değerlendiren rapor, aslında bugüne bir projeksiyon tutmuştur. Bu ve benzeri raporlarla Küresel Sağlık Güvenliğinin kolektif bir sorumluluk olduğu ve risk altındaki ülkeleri desteklemek için etkin

DSÖ sağlığın insani bir hak olduğu ve herkesin sağlığa eşit şekilde erişim hakkı bulunduğu temel prensibi ile kurulmuştur.

bir uluslararası sağlık güvenliği organizasyonu gerektiği ifade edilmesine rağmen, yaşanan gelişmeler bunun gerçekleşmediğini göstermiştir. Sağlık güvenliği tüm dünyada yetersizdir ve hiçbir ülke salgın potansiyeli taşıyan bulaşıcı hastalıklara karşı tam olarak hazırlıklı değildir.

Son zamanlarda çoğu değerlendirmede DSÖ'nün Covid-19 pandemisi karşısında pozisyonu tartışmaya açılmıştır. Pandemi sürecinde DSÖ kendinden beklenen uluslararası misyonu, varlığını sorgulatacak ölçüde yerine getirememiş ve yetersiz kalmıştır. Ancak DSÖ'nün yapımadıklarından çok bütün ülkelerin, geliyorum diyen pandemiye yeterince ciddiye almadıkları da anlaşılmaktadır. Ülkelerin ulusal pandemi planlarının olmadığı, olsa bile uygulanabilir olmadığı, yaşlı nüfusları yüksek olan gelişmiş ülkelerin bile yeterli yoğun bakım kapasitesinin bulunmadığı, ilaç, kişisel koruyucu ekipman ve tıbbi malzeme tedarik zincirlerinin oldukça zayıf olduğu ve sağlık alanında erken uyarı sistemlerinin yeterince güçlü olmadığı gerçeklerine odaklanmak çok daha doğru olacaktır. Covid-19 pandemisi sağlık sistemlerinin sağlığını, ülkelerin acil durumlara hazırlık ve yanıt yeteneklerini dramatik bir şekilde test etmiş oldu. Maalesef tüm dünyanın sağlık güvenliği açısından raporlarda ifade edilenlerden çok daha kötü durumda olduğu ortaya çıkmış oldu.

Bir salgının kontrolünde kuvvetle önerilen baskılama ve hafifletme stratejilerini uygulamayarak, toplumsal bağışıklığın gelişmesini bekleyen yaklaşımlar bu salgın sürecinde görüldü, ancak etkilerinin yıkıcı olduğu da görüldü. Baskılama ve hafifletme stratejilerini uygulamasına rağmen sağlık kapasitelerinin üzerinde bir yük altında kalan çoğu gelişmiş ülkenin sağ-

lık teknolojileri ve yoğunbakım kapasiteleri salgının karşısında çaresiz kaldı. Sağlık alt yapısının iyi olduğu bilenen Avrupa ülkeleri ve ABD salgının yayılımını hafifletecek idari tedbirler dışında göz dolduran hiçbir şey yapamadı. Gelişmiş ülkeler salgının toplumsal etkilerini hafifletecek devasa bütçeler açıkladılar, ancak sağlık hizmeti sundukları insanlara ciddi maliyetler fatura etmekten geri durmadılar. Hatta kendi vatandaşlarını yurtdışından ülkelere transfer edip, yaptıkları operasyonun maliyetini kendi vatandaşına ödetmeye kalktılar.

1980'li yıllardan itibaren hayatın neredeyse her alanına etki eden neoliberal politikalar, birçok ülkede kamunun sağlık sistemi içindeki ağırlığının önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Batılı ülkeler, kamunun sunmaktan kaçındığı sağlık hizmetlerinden kalan boşluğu özel sağlık sigorta sistemleri ile doldurmaya çalışmıştır. Ancak, sadece ABD'de 27,5 milyon insanın herhangi bir sağlık sigortası olmadığı düşünülürse, bu durum kamu sağlığının ön plana çıktığı kriz dönemleri için ciddi sorunlar ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kendi vatandaşına sağlık hizmeti sunumunda yetersiz kalan gelişmiş ülkeler, küresel yardım çağrılarına duyarsız kaldılar. Hatta uluslararası örgütlerde birlikte bulunan komşu devletler birbirlerinin kişisel koruyucu ekipman siparişlerine el koyacak hale geldiler. Sağlık personelinin kişisel koruyucu ekipman temin edilmediği için görevinden istifa ettiğini, yetersiz teçhizat nedeniyle yaşlı ve risk grubundan insanların ölüme terkedildiğini duyar olduk. Sonuçta ülkemizde %2.5'ler civarında seyreden Kovid-19'a bağlı ölüm oranları bazı gelişmiş ülkelerde %10-15 oranlarına kadar yükseldi. Sonuç olarak çoğu ülkenin sağlık ve sosyal güvenlik sistemleri bu krizi göğüsleyemedi ve küresel salgın tüm toplumların ama özellikle Batılı toplumların sağlık güvenliği algısını yerle bir etti.

Türkiye'de ise Sağlık Bakanlığı, erken dönemde çalışmalarına başlamış, 10 Ocak 2020'de DSÖ'nün pandemi ilanından tam iki ay önce bilimsel danışma kurulunu oluşturmuştur. Erken alınmış tedbirlerle salgının ülkemize girişi ertelenmiş, etkili filyasyon çalışmaları ile salgının toplumsal yayılımı sınırlandırılmıştır. Ülkemizin pandemi mücadelesindeki başarısı pek çok faktöre bağlıdır, ancak belki de en önemli olanları son yıllarda sağlık ve sosyal güvenlik sistemimizde yeniden yapılanma süreci yaşanmış olması ve Sağlık Bakanlığının ciddi bir tecrübeye sahip olmasıdır. Korona pandemisi öncesi Sağlık Bakanlığı 15 yıllık bir tecrübe

---

Kovid-19 pandemisi sağlık sistemlerinin sağlamlığını, ülkelerin acil durumlara hazırlık ve yanıt yeteneklerini dramatik bir şekilde test etmiş oldu. Maalesef tüm dünyanın sağlık güvenliği açısından raporlarda ifade edilenlerden çok daha kötü durumda olduğu ortaya çıkmış oldu.

---

ve hazırlık dönemi geçirmişti. Bir pandeminin yakında ortaya çıkabileceği 2002 yılında SARS, 2006 yılında kuş gribi salgınları geliştiğinde öngörülmeğe başlanmış, Ulusal İnfluenza Pandemi Planı hazırlıkları 2006 yılında tamamlanarak ilk defa yayımlanmıştı. 2009 yılında yaşanan H1N1 Domuz Gribi pandemisi ile mücadele bu plan çerçevesinde yapıldı. Böylece yapılan planların sahada uygulanma fırsatı ortaya çıkmış oldu. Domuz Gribi pandemisi beklenenden daha hafif seyirli geçmesine rağmen ulusal influenza sürveyansı devam etti. Daha sonra

Ebola, Zika ve MERS-Cov vb. salgınlar ortaya çıktı, ancak yerel-bölgesel düzeyde kalarak bir pandemiye dönüşmedi. Bu gelişmeler doğrultusunda 2019 yılında Ulusal İnfluenza Pandemi Planı güncelleme çalışmaları başlatıldı. Üniversite ve bilim kurulları ile birlikte çalışılarak plana son şekli verilmişken, Koronavirüs salgını patlak verdi. Böylece Sağlık Bakanlığı hem teorik hem de pratik olarak pandemilere karşı yeterli hafıza ve tecrübeye sahip olarak, Koronavirüs salgınına karşı etkin bir mücadeleye başladı.

Bunun yanında ülkemizin Sağlıkta Dönüşüm Programı çerçevesinde son 15 yılda kazandığı mevcut sağlık hizmeti kapasitemize vurgu yapılmadan geçilmemelidir. Özellikle şehir hastanelerinin devreye alınması ile nüfusa göre 10.000'de 28 yatak ve 100.000'de 49 YBÜ yatak sayısı ile birçok Avrupa ülkesinin üstünde bir kapasite geliştirilmiş oldu. Çin'den gelen ilk bilgilerdeki karmaşaya rağmen kendi tecrübemiz oluşmaya başlayınca ilk günlerde görülen yüksek ölüm oranları gittikçe azalmıştır. Buna toplum olarak dünyada diğer ülkelerde görülmeyen şekilde birlik beraberlik ruhuyla alınan kararlara uyum göstermemizi de eklemeliyiz. Aslında istediğiniz kadar teknoloji ve kapasite geliştirirseniz geliştirin yüzünüzü topluma dönmeden, şeffaf ve güven verici yaklaşımlar sergilemeden bir salgınının üstesinden gelemezsiniz. Bir salgınla baş etmenin tek yolu toplumla birlikte hareket edebilmektir. Ülkemiz bunun en güzel örneklerinden birini vermiştir.

Küresel salgınla mücadeledeki başarımıza rağmen ülkemizde ilk vakanın bildirildiği 11 Mart tarihinden günümüze kadar yaklaşık 220 bin vaka ve 5.500 civarında ölüm rapor edildi. Yasaklarla geçen bu süreç çok kolay olmadı ama Sağlık Bakanımızın toplumsal bağışıklığımızın henüz %1'in altında olduğunu açıkladığı bu günlerde her şey aslında ilk vakanın görüldüğü Mart ayının 11'ine geri dönmüş oldu denilebilir. Bu tablo birkaç yıl sürebilecek zorlu bir sürecin henüz başında olduğumuz anlamına gelmektedir.

Küresel salgın göstermiştir ki, toplumsal yaşamın en temel ihtiyaçları arasında, olmazsa olmaz unsurlar olarak, "su ve gıda güvenliği" yanında artık "sağlık güvenliği" en başta gelmektedir. Mevcut krizi insan odaklı yönetmek ilk önceliğimiz olmasına rağmen orta ve uzun dönemli salgının ve artçı dalgalarının iş ve sosyal hayat üzerine olduğu kadar sağlık sistemleri üzerine etkilerini de dikkatle izlemek gerekir. Koronavirüs pandemisi sonrasında diğer alanlar yanında sağlık alanında küresel bir dönüşüm beklenmeli ve buna göre hazırlıklar yapılmaya başlanmalıdır. İspanyol Gribi pandemisi ve II. Dünya Savaşı ardından "kamu sağlığı" kavramının yükselmesi kaçınılmaz olmuş ve sonuçta uluslararası regülasyon ihtiyacı Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nü doğurmuştu. Bundan

Ülkemizde %2.5'lar civarında seyreden Kovid-19'a bağlı ölüm oranları bazı gelişmiş ülkelerde %10-15 oranlarına kadar yükseldi.

sonra insan odaklı yaklaşımlarla sorunların ele alınacağı ulusal sağlık sistemleri ve uluslararası sağlık regülasyonları oluşturulması ve küresel krizlere daha etkin hazırlık yapılması vazgeçilmez hale gelmiştir. Aksi halde insanın merkezden çıkacağı her anlayış, yeni sorunlarla sonuçlanacak ve dünyamız daha yaşanmaz hale gelecektir.

PANDEMİ SONRASI SAĞLIK HİZMETLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Kovid-19'un hızla yayılarak gelişmiş ülkeler dâhil çoğu ülkenin sağlık sistemlerini zorlaması daha sağlam, daha esnek ulusal sağlık kapasitelerine ve daha etkin uluslararası işbirliğine duyulan ihtiyacı ön plana çıkarıyor. Aslında kriz dönemlerinde en fazla eksikliği hissedilen şey yeterli sağlık kapasitesi yanında acil durum organizasyon becerisi ve kriz yönetimidir. Olağanüstü zamanlar için hazırlık yapmak ve bu dönemlerde kullanılacak yöntem ve araçları tasarlamak çoğu defa gereksiz ve sürdürülemez bir maliyet olarak nitelendirilebilir. Ancak gelecek projeksiyonu yapan ülkeler, beklenmedik gelişmeler karşısında hizmetlerini kesintiye uğramadan yürütebilmek ve kriz sonrası toplum olarak ayakta kalabilmek için normal zamanlarda olağanüstü dönemler için tedbir almaya çalışmalıdır.

Kovid-19 sonrası dönem sadece ulusal ve bölgesel değil, aynı zamanda küresel yeni yapılanmalara veya var olan yapıların revizyonuna şahit olacaktır. Bazı ulus devletlerin kendi vatandaşlarına, bölgesel örgütlerin ise üye hatta komşu ülkelere adeta sırt çevirdiği bir ortamda mevcut durum pandemi sonrası ön plana çıkacak eğilimlere dair ipuçları vermektedir. Bunların ilki, "güçlü devlet" kavramının yeniden itibar kazanacağıdır. Vatandaşının sağlığını gözeten sağlık, güvenlik ve refah sağlayıcısı olarak iç koruyucu kimliğiyle güçlü devlet anlayışı öne çıkacaktır. Başta DSÖ ve AB gibi uluslararası örgütlerin mevcut pandemideki verimsiz ve yetersiz rolleri de hesaba katıldığında, kendi kendine yeten devlet ile güçlü devlet kavramları arasındaki ilişki önem kazanacaktır. Uluslararası güç değerlendirmelerinde bundan sonra sağlık sistemi, tedarik zinciri, acil durum kapasitesi, kriz yönetimi ve organizasyon becerisi gibi kriterler de dikkate alınmak zorunda kalınacaktır.

Bölgesel ve küresel salgınlar sadece bir kamu sağlığı sorunu değil aynı zamanda doğrudan ve dolaylı bir ulusal uluslararası güvenlik sorunudur. Krizden en çok küresel ticaret ve trafiğin en yoğun olduğu kalabalık ülke ve şehirlerin öncelikle etkilenmesi sınır güvenliğinin önemini gündeme getirmiştir. Bundan sonra küresel sağlık güvenliği bütün devletler açısından sınır güvenliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelecek, sınırların önemi artacak, uluslararası serbest dolaşıma bazı sınırlamalar getirilecektir. Ancak her ülke kamu sağlığını korumak ile insani faaliyetleri

İstedığınız kadar teknoloji ve kapasite geliştirseniz geliştirin yüzünüzü topluma dönmeden, şeffaf ve güven verici yaklaşımlar sergilemeden bir salgının üstesinden gelemezsiniz.

Uluslararası güç değerlendirmelerinde bundan sonra sağlık sistemi, tedarik zinciri, acil durum kapasitesi, kriz yönetimi ve organizasyon becerisi gibi kriterler de dikkate alınmak zorunda kalmacaktır.

kısıtlamak arasında hassas bir denge bulmalı, bunları yaparken insan haklarına da saygılı olmalıdır.

Ülkeler arasında sağlık alanında ikili ve bölgesel iş birliği mekanizmaları bulunmasına rağmen, yaşanmakta olan süreçte bunlardan beklenen verim alınamamıştır. DSÖ'nün acil durum ve pandemi ilanında gecikmesinden ve gerekli işbirliklerini zamanında hayata geçirememesinden kaynaklanan değişim dönüşüm talepleri yüksek sesle dile getirilecektir. Her ne kadar ABD dışında henüz desteğini çekeceğini bildiren ülke olmadı ise de pandemi sonrası dönemde DSÖ'ye yönelik eleştirilerin artarak devam edeceğini en azından yeniden yapılanma taleplerinin artacağını söyleyebiliriz. Tartışmalar küresel boyutta yeni bir kurumsal oluşuma gidilmesine evrilirse, ortaya çıkacak yeni kurumsal yapının şekillenmesinin öncülüğünü ülkemiz pandemi ile mücadeledeki başarısı nedeniyle yapabilir. Ancak alternatif bir uluslararası sağlık organizasyonunun, yaşadığımız tecrübeler ışığında daha etkin bir performansı nasıl sergileyeceği somut olarak ortaya konamadığı müddetçe, yeni çözümler üretmesini beklemek gerçeklerden uzak bir yaklaşım olacaktır.

Gelecekte sağlık sistemleri pandemilerin oluşumunu ve oluşan pandemilerin yayılımını önlemek üzerine yoğunlaşacaktır. Salgınlarla ilgili acil durum kapasiteleri, erken uyarı sistemleri, bilgi ve veri paylaşımı, sınır kontrolleri, medikal istihbarat ve Tek Sağlık politikası vb. başlıklar uluslararası düzeyde önem kazanacaktır. Son gelişmeler medikal istihbarat anlamında, dünya genelindeki sağlık tehditleri, diğer ülke sağlık kapasiteleri, bulaşıcı hastalıkların coğrafi dağılımı, çevresel sağlık riskleri, ulusal ve askeri öneme sahip biyomedikal ve biyoteknolojik konulardaki kritik gelişmelere ait ülke verilerin paylaşılması, toplanması ve değerlendirilmesinin önemini ortaya koymuştur. Pandemi sonrası dönemde hayvanlardan insanlara yakın temas nedeniyle bulaşan zoonotik enfeksiyonların neden olduğu pandemi riski üzerinde daha ciddi çalışmalar yapılmalıdır. İnsanlardaki bulaşıcı hastalıkların %50-60'ının zoonozlar olduğunu dikkate aldığımızda bunun önemi daha iyi anlaşılacaktır. Tek Sağlık politikasının geliştirilmesi ve uygulanması yeni döneminin diğer önemli konularından birisi olacağı görünmektedir. Tek Sağlık, insanlar, hayvanlar ve çevre için en uygun sağlık sonuçlarını elde etmek amacıyla yerel, ulusal ve küresel düzeyde iş birliği yapan birçok disiplinin ortak çabası olarak tanımlanabilir. Zoonotik hastalıkların dinamiğini anlamak, entegre izleme sistemleri uygulamak ve önleyici stratejiler geliştirmek ve bu yolla zoonotik bir hastalığın salgın haline gelmesini önlemek Tek Sağlık yaklaşımının en önemli hedefleri arasındadır. Bu amaçla, insan, hayvan ve çevre sağlığına odaklanan Tek Sağlık politikaları geliştirilmelidir. DSÖ, bir ülkedeki salgınları erken dönemde

tespit edecek erken uyarı sistemleri üzerinde çalışmalı, salgın risklerini analiz edip, uluslararası yayılım riski taşıyan salgınları kontrol etmek için risk altındaki ülkelere destek sağlamalıdır.

Sağlığın bir kamu hizmeti olarak ele alınması, hizmet sunumu ve finansmanının buna dayalı olarak yapılandırılmasının ülkeler ve toplumlar açısından ne kadar önemli olduğu salgınla birlikte, açık bir şekilde, görülmüştür. Pandemi döneminde ülkemiz her vatandaşına Kovid-19 ile ilgili ücretsiz sağlık hizmeti sunarak başarılı olmuştur. Bu durum pandemi sonrası dönemde devam ettirilmeli ve ülkemizde güzel bir örneği sergilenen bu anlayış ve uygulama diğer ülkelere örnek olacak şekilde geliştirilmelidir. Türkiye'nin halk sağlığı alanına daha çok yatırım yapılması özellikle koruyucu sağlık hizmetlerine ayrılan kaynağın artırılması gereklidir. Toplumsal açıdan bakıldığında hastalananları tedavi etmek, hastalık oluşumundan önce korumaktan çok daha zor ve maliyetlidir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin temel amacının insanların hasta olmasını engellemek olduğu unutulmamalı, mevcut tedavi merkezli sağlık sistemi yapılanmaları yerine aile hekimliği sistemi güçlendirilerek, koruyucu hekimlik uygulamalarına daha fazla ağırlık verilmelidir.

Bir kısmı önlenemeyen bir pandemi olduğu zaman tüm dünyada etkin sağlık hizmetleri yönetimi, teşhis ve tedavi teknolojileri, tanı ve tedaviye yönelik sağlık kapasitesi ve yetişmiş insan kaynakları hayati öneme haiz olacaktır. Bu sebeple ülkelerin sahip olduğu bu imkân ve yeterlikleri daha üst bir seviyeye taşımak ve bunları sürdürülebilir kılmak için akıllı yatırımlar yapması önemlidir. Salgından sonra sağlık sektöründe inovasyonların kamu ve özel sektör tarafından daha fazla destekleneceği ve sağlık alanında Ar-Ge odaklı yatırımlarının artış göstereceği söylenebilir. Kişisel koruyucu ekipmanlar, sofistike tanı cihaz ve kitleri, kalp ve solunum destek cihazları ve etkili ilaçların tedarik zinciri bir salgınla mücadelede çok önemlidir. Yine stratejik bir ürün olduğu salgınla birlikte çok daha iyi anlaşılacak aşı üretimi konusunda Üniversite-Sanayi-Sağlık Bakanlığı işbirlikleri ile daha ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmalıdır. Bu bağlamda salgın sona erse de, gelişmiş tanı tedavi amaçlı medikal cihazlar, tıbbi sarf malzemeleri, aşı ve ilaçların yerelde üretimin desteklenmesi savunma sanayi alanında olduğu gibi kritiktir. Bu sebeple pandemi süreci devam etse bile bir an önce Savunma Sanayi Müsteşarlığı benzeri bir yapı olarak Sağlık Sanayi Müsteşarlığı kurulmalı, kritik öneme sahip tıbbi cihaz ve tıbbi ürünlerin ve aşı ve ilaçların üretiminde mutlaka ama mutlaka yerliliğin ve kendi kendimize yeterliliğimizin sağlanması üst düzeyde planlanmalıdır.

Benzer şekilde Amerika ve Avrupa'da örnekleri bulunan hastalık önleme ve kontrol merkezi (CDC, ECDC) benzeri müstakil bir referans

Tartışmalar küresel boyutta yeni bir kurumsal oluşuma gidilmesine evrilirse, ortaya çıkacak yeni kurumsal yapının şekillenmesinin öncülüğünü ülkemiz, pandemi ile mücadeledeki başarısı nedeniyle yapabilir.

kuruma ihtiyaç olduğu pandemi süreci ile birlikte belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Bu kurum (*Milli Sağlık Kurumu ve/veya Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi*) bulaşıcı hastalıklar açısından küresel değişimleri izleyip analiz etmek, problemleri erkenden tespit ederek çözüm önerileri geliştirmek, korunma ve kontrol tedbirleri konusunda çalışmalar yapmak, yeni aşı ve antimikrobik madde araştırma geliştirme faaliyetlerine destek vermek, ulusal enfeksiyon hastalıkları stratejisini geliştirmek, yerel, bölgesel ve küresel salgınlar ve biyolojik savaş-biyoterörizm odaklı çalışmalar yapmak, ulusal pandemi planlarını güncel tutmak ve çoklu sektörel bazda diğer kurumlar için öngörülen görev ve sorumlulukların uygulamasını takip etmek gibi çok önemli görevleri ifa edecektir.

Mevcut Kovid-19 salgını sağlık hizmet kapasitelerinin gelecekteki acil durumlarla baş etmek için daha kapsamlı ve ayrıntılı şekilde planlanması ve donatılması gerektiğini göstermiştir. Ancak sağlık hizmeti sunum kapasitesini pandemilerde oluşan yüke göre artırmak çok mantıklı ve sürdürülebilir görünmemektedir. Doğru olanı kriz anında mevcut kapasiteleri hızla artırmaya müsait esnek planlamalar yapabilmektir. Bugün var olan hastane anlayış ve sistemlerinin neredeyse tamamı akut hastalıklara göre düzenlenmiştir. Hastaneler inşa edilirken salgın ve afetler gibi acil durumlar göz önünde bulundurularak rutin tedavi hizmetleri ihtiyaçları yanında daha fazla kriz odaklı esnek binalar olarak planlanmalıdır. Özellikle enfeksiyon kontrolünü en üst düzeye çıkaran mimari tasarımlar uygulanmalı, şehir hastanelerinde veya bölge hastanelerinde üst düzey yoğunbakım merkezleri kurulmalıdır. Pandemi sürecinde önemli bir rol üstlenen şehir hastaneleri yalnız tedavi odaklı kalmamalı bir sağlık Ar-Ge merkezlerine dönüşmelidir.

Bir pandemide salgınla mücadeleyi hastane odaklı yürütmek makul değildir. Bunu hiçbir ülkenin hasta ve yoğunbakım yatak kapasitesi kaldıramayacaktır. Bir pandemiyi toplumsal hayatın her alanında karşılamak ve toplumla birlikte salgına karşı mücadele etmek çok daha doğru bir yaklaşımdır. Bunun yanında salgınları önleme çabaları ve koruyucu hekimlik uygulamalarının ön plana çıkması gereklidir. Aslında pandemi nedeniyle sağlık sistemimizde aile hekimliği üzerinden koruyucu hekimliğin güçlendirildiği ve özellikle sevk zincirinin getirildiği bir sistemi yerleştirmek fırsatı doğmuştur. Bakanlığımızın pandemi sürecinde randevusuz hasta bakmama kararı isabetli olmuş, hastalar daha fazla aile hekimlerine gitmeye başlamış, gereksiz hastane ziyaretleri yapılmamış ve ülkemizin sağlık harcamaları beklenenin aksine yoğunbakım hastaları hariç olmak üzere oldukça azalmıştır. Aslında olması gereken de hastaların öncelikle aile hekimlerinde takip ve tedavi edildiği, gerekli ise aile hekimleri tarafından hastanelere ve ilgili uzman hekime

Bir an önce Savunma Sanayi Müsteşarlığı benzeri bir yapı olarak Sağlık Sanayi Müsteşarlığı kurulmalı, kritik öneme sahip tıbbi cihaz ve tıbbi ürünlerin ve aşı ve ilaçların üretiminde mutlaka ama mutlaka yerliliğin ve kendi kendimize yeterliliğimizin sağlanması üst düzeyde planlanmalıdır.

yönlendirildiği sevk zinciri sistemidir. Bu durumun kalıcı olması ancak aile hekimliği sisteminin güçlendirilmesi ve sevk zinciri zorunluluğunun getirilmesi ile mümkün olabilir.

Bina ve teknik alt yapının yanı sıra sağlık hizmetinin etkili ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi gerekli bilgi ve tecrübe birikimine sahip, yeterli sayıda sağlık çalışanı ile mümkündür. Türkiye dünyadaki en başarılı ve iyi yetişmiş tıp doktorlarının olduğu bir ülkedir. Bu krizlerin göğüslenmesinde çok önemli bir avantaj olmakla birlikte krizler ve acil durumlarda, artan iş yükünü karşılamaya hazır yedek iş gücünün planlanması, eğitilmesi ve gerektiğinde sağlık hizmet sistemine dâhil edilmesi de önemli bir hazırlık alanı olarak görülmelidir. Bu nedenle ülkenin sağlık alanında eğitilmiş ve tecrübeli personeline yönelik insan kaynakları envanterinin ayrıntılı hazırlanmasına ihtiyaç vardır. Özel sektördeki hekimler ve kritik bakım personeli, emekli sağlık personeli ve eğitimlerinin son yılındaki tıp ve sağlık öğrencileri olağanüstü durumlarda beraber çalışma amacıyla gözden geçirilmeli ve kriz durumlarında görev çağrılmak üzere eğitilmelidir.

Salgın sürecinde uzaktan eğitim ve uzaktan çalışma yeni dönemin gerekleri olarak gündemimize hızlıca girmiştir. Pandemi sonrası dönemde sağlık sektörünün her alanında sanallaşmanın ön plana çıkacağı ifade edilmektedir. Salgın uzarsa veya tekrarlayan salgınlar yaşanırsa sağlık hizmetlerinin uzaktan yürütüleceği sanal-dijital yöntemler çok daha erken hayata geçecek gibi görünmektedir. Aslında küresel salgının sanal-dijital çağın başlangıcı olacağını söylemek pek abartılı olmayabilir. Ev ofislerinden hekimlik uygulamalarının yürütüleceği zamanlar çok uzak görünmüyor. Stanford Üniversitesi birinci basamakta sosyal mesafe koruyan, hastaların hekimler tarafından yönlendirildiği ve hastanın kendi kendine uzaktan muayenesinin yapıldığı bir videovizit metodunu kullanmaya başladığını yakında duyurmuştu. Sadece Kanada ve ABD’de 2014 yılında gerçekleşen sanal ziyaret sayısı 75 milyonun üzerinde olup bunun yakın bir gelecekte yılda 300 milyona ulaşacağı beklenmektedir. Ülkemizde de birinci basamak sağlık hizmetlerinin çoğunun özellikle koruyucu hekimlik uygulamalarının hasta ve doktor arasında online platformlar veya tele-tıp üzerinden yürütülmesi mümkündür. Zaman kaybetmeden hızlı ve güvenli sağlık taramaları, uzaktan vizite veya sağlık danışmanlığı gibi yeni fırsatlar yakalanabilir. Bunun yanında giyilebilir dijital cihazları ile yaşam fonksiyonlarının sürekli takibi yapılarak bireylerin olası sağlık riskleri konusunda bilgi edinilebilir. Yeni teknolojiler sayesinde E-sağlık uygulamaları, kişiye özel ilaç ve tedavi düzenlemeleri hayata geçirilebilir. Bu yolla sosyal mesafe korunurken hem daha kişiselleştirilmiş tedavi imkânları ortaya çıkacak hem de sağlık hizmet-

Hastaneler inşa edilirken salgın ve afetler gibi acil durumlar göz önünde bulundurularak rutin tedavi hizmetleri ihtiyaçları yanında daha fazla kriz odaklı esnek binalar olarak planlanmalıdır.

lerinin etkinliği artacaktır. Ancak öncelikle sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi ve teknolojiyi kullanabilen, kendi sağlığı için daha aktif olan bireylerden oluşan toplumsal bir değişim gerekli olacaktır.

Birinci basamak dışında da sağlık hizmeti sunumunda E-sağlık uygulamalarının yükselişi beklenmektedir. E-sağlık kapsamında tele-tıp, mobil sağlık, dijital hastaneler, robotik sağlık, elektronik sağlık kayıtları gibi uygulamaları hayata geçiren ülkeler mevcuttur. Sağlık hizmetlerinin hastanelerin dışına çıkması bütünsel sağlık hizmeti yaklaşımının yaygınlaşması bundan sonra yükselen eğilimler arasında olacaktır. Hastanelerin yetersiz kaldığında veya hastaneye gelmesine gerek olmayanların evde takip edilmesi, daha uygun hastaların sanal-dijital ortamlarda yardımcı sağlık personeli aracılığıyla müdahale edilebileceği uygulamalar mevcuttur. Hastanelerin dijitalleşmesi tanı ve ameliyat uygulamalarında kullanılan robotik teknolojiler, 3 boyutlu yazıcı teknolojiyle kişiye özel implant üretilen 3B atölyeleri bulunan hastanelere kadar çok geniş fırsatlar sunmaktadır. E-Sağlık sistemi uygulanan ülkelerde hastaların büyük bir çoğunluğu (%70-80) birinci basamakta tutulmuştur. Bu sayede sağlık harcamalarında tasarruf sağlanmıştır. İlgili kliniklerinde hasta bekleme süreleri azalmış ve hizmete erişim kolaylaşmıştır. Halen ülkemizde E-nabız ve radyoloji temelli tele-tıp uygulamaları ve evde bakım hizmetleri uygulanmaktadır. Takip tedavi maliyetlerini oldukça azaltan bu uygulamalar tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de henüz yeterli değildir.

İnternetin yaygınlaşması, nesnelerin interneti (*IoT*) ve her şeyin interneti (*IoE*) kavramlarının ortaya çıkmış olması, yakın bir gelecekte her şeyin sanal-dijital olarak birbirine bağlanması anlamına gelmektedir. 2014 yılı sonunda tüm dünyada 3,9 milyar akıllı cihazın birbirine bağlı olduğu, bu sayının 2020 yılında 25 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Akıllı cihazlar kanalıyla her gün sürekli olarak üretilen veri miktarı akıl almaz boyutlardadır. BigData adı verilen bu veri havuzu, çok uzak olmayan bir gelecekte hayatın her alanı için gerekli veriyi hızlıca sağlayacaktır. Yakın gelecekte sağlık hizmetleri BigData ve yapay zeka yönetimi ile birlikte neredeyse tamamen dijitalleşebilir. Hatta dijitalleşme sayesinde dünya genelinde her eve ve her kişiye daha az maliyetle sağlık hizmetlerine erişim imkanı sunulabilir. General Electric'e göre sağlık sektörüne yönelik yapay zeka pazarı 2021 yılı itibariyle 6,5 milyar doları açacaktır. Yapay zeka ve dijitalleşme sağlık yöneticilerinden hekimlere, hastalardan hasta yakınlarına kadar herkes için bir kolaylık sağlamaktadır. Ancak en önemli husus bu hızlı gelişen dünyada bilgi kirliliğidir, bu yüzden doğru bilgiye erişim ve bilgi-veri güvenliği dijitalleşmenin olmazsa olmazı olarak öne çıkacaktır.

Özel sektördeki hekimler ve kritik bakım personeli, emekli sağlık personeli ve eğitimlerinin son yılındaki tıp ve sağlık öğrencileri olağanüstü durumlarda beraber çalışma amacıyla gözden geçirilmeli ve kriz durumlarında göreve çağırılmak üzere eğitilmelidir.

Dünyadaki bu gidişata uygun olarak ülkemizde de E-sağlık, tele-tıp, mobil bakım ve evde bakım uygulamaları yaygınlaştırılarak kurumsallaştırılmalı, sağlık kurumlarının dijitalleşmesi desteklenmeli, tıbbi veri ve kayıt yazılımları geliştirilmeli ve bunun için gerekli alt yapı kurulmalıdır. Bütün bunların günlük kullanıma girmesi belki bir zaman alacaktır, ancak artık bu gidişten bir dönüş olmayacaktır. Bu salgında Sağlık Bakanlığı temaslı takibi için dünyadaki örneklerine benzer bir akıllı telefon uygulaması olan “Hayat Eve Sığar” uygulamasını başarı ile uyguladı. Bu ve benzeri teknolojilerin bundan sonra daha fazla önem kazanacağı görülmektedir. Bu nedenle dijital sağlık uygulamaları konusunda yerli ve milli bir perspektif kurulmalı, sağlık alanında konunun asıl sahibi olan meslek mensuplarına yönelik sağlık yazılım mühendisliği teşvik edilmeli, milli yazılımlar desteklenmelidir. Bu konuda TÜBİTAK, Kalkınma Ajansları vb. kurumlar daha fazla inisiyatif almalıdır. Dijitalleşme ile birlikte sağlık okuryazarlığının önemli oranda artacağı göz önünde bulundurularak bu alana daha fazla önem verilmelidir.

Koronavirüsün Çin’de laboratuvarında özel olarak üretildiği, aşısının hazır olduğu fakat piyasaya sürülmek için beklendiği, yaşlı nüfusun bu salgınla ortadan kaldırılmak istendiği, 5G teknolojisi ile insanların dijital çağa ve robotik döneme geçişe adapte olmalarının sağlanmak istediği vb. iddiaları salgının başından beri duyuyoruz. Günümüz dünyasında söz sahibi olan materyalist ve emperyalist anlayış ve dünyaya hâkim olan sömürü düzeninin de etkisiyle bu iddiaların bir kısmı insanlar tarafından ilgiyle takip edilmekte ve benimsenmektedir. İddiaların doğruluğu ve yanlışlığı zamanla ortaya çıkacak olsa da ortada duran asıl realite küreselleşen dünyamızda etik değerlerin ve güven duygusunun kaybedildiğidir.

Hekim ile hasta arasına giderek daha çok sayıda araç-gereç, cihaz ve teknoloji girmektedir. Eskiden sanat kabul edilen, usta çırak ilişkisi ile öğretilen ve fütüvvet ve ahilik geleneğiyle mesleki ahlak ve estetik değerlerini geliştiren hekimlik mesleği teknolojik gelişmeler karşısında neredeyse teknik bir meslek haline dönüşme riski ile karşı karşıyadır. Sadece teknik bir meslek erbabı olan doktor-tabip yetiştirmek istemiyor, hikmetli hekimler yetiştirmek istiyorsak, bu dijital değişim ve dönüşümü iyi okumak zorundayız. Bunun için teknolojik gelişmeleri, çağdaş tıp eğitim yöntemlerini göz ardı etmeden, kendi kültür kodlarımızdan neşet eden değerlerle donattığımız bir tıp eğitim yöntemini oluşturabilmeliyiz. Eğer hekimlerimizi insan ve değer odaklı yetiştirebilirsek gelecekteki sağlık sistemimizin de insan ve değer odaklı kalacağından emin olabiliriz.

Hastanelerin dijitalleşmesi tanı ve ameliyat uygulamalarında kullanılan robotik teknolojiler, 3 boyutlu yazıcı teknolojisiyle kişiye özel implant üretilen 3B atölyeleri bulunan hastanelere kadar çok geniş fırsatlar sunmaktadır.

Salgınlar ve benzeri küresel afetler pek çok değişimi tetikleyebilir. Ancak unutmamamız gereken şey değişimin uygun şekilde yönetilmesi, krizlerin fırsata çevrilebilmesidir. Bu noktada aslında üniversitelerin ve bilim kurullarının öncülüğünde bilgi ile bir değişimin gerçekleşmesi, yeni teknolojilerin toplumun ve insanlığın faydasına kullanılmaya başlanması yeni bir medeniyetin habercisi olabilir. İnsan odaklı ve kadim değerlerimizden neşet eden bir “Sağlık Medeniyeti” kurmak sağlıkta başarıdan başarıya koşan ülkemiz için mümkün olsa gerektir. Bunun için sağlık hizmetlerinde performans odaklı bir sistem yerine kalite ve verimlilik odaklı yeni bir sistem kurulmalıdır. Bu aşamada vakıf medeniyetimizi yeniden devreye almamız ve gönüllü sivil toplum kuruluşlarına sağlık hizmeti alanını açıp onları özel sektör gibi güçlendirmemiz gereklidir. Bilimin ve hikmetli bilginin öncülüğünde ve ahlakın rehberliğinde yeni bir adil sağlık düzeni ve belki bir “Sağlık Medeniyeti” kurmak için mevcut şartlar hiç bu kadar müsait olmamıştı. Ancak bunu bizim niyetimiz ve samimi gayretimiz belirleyecektir.

Kaynaklar

- Aslan M, Demir Ö, Karsen H ve ark. (2016). Enfeksiyon Hastalıklarının Yönetimi. Sağlık Sorunları ve Hastalıkların Yönetimi. Bölüm editörleri: Karahocagil MK, Bahçebaşı T, Görpelioglu S, Topbaş M, Çamur D. 1. Baskı, THSK, Yayın No: 1035, ISBN: 978-975-590-615-7, pp.133-151.
- Aydın K. (2020). Küresel Salgın Sonrasında Sağlık Hizmetlerinin ve Ekonomisinin Geleceği . 96-110. Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği. Editörler: Şeker M, Özer A, Korkut C. Türkiye Bilimler Akademisi. ISBN: 978-605-2249-46-8.
- Buzgan T, Güner Ö. (2020). Dünya Sağlık Örgütü'nün Pandemilerdeki Etkinliği ve Post-Pandemik Dönemdeki Geleceği. Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği. Editörler: Şeker M, Özer A, Korkut C. Türkiye Bilimler Akademisi. ISBN: 978-605-2249-46-8.
- CNNTürk. Erişim: <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/turkiye-93-ulkeye-yardim-gonderdi>

- Erşen M. (2020). Koronavirüs, Küreselleşme ve Uluslararası Sistem. Kovid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi. ISBN: 978-605-2249-46-8
- Falkenberg T. (2020). One Health against epidemics and pandemics. Erişim: <https://www.unibonn.de/news/one-health-against-epidemics-and-pandemics>
- Fauci AS, Morens DM. (2012). The Perpetual Challenge of Infectious Diseases. N Engl J Med 2012;366:454-61. Erişim: <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/nejmra1108296>
- Global Health Security Index-2019. Erişim: <https://www.ghsindex.org/>
- Hayran O. (2012). Geleceğin sağlık hizmetleri. Erişim: <http://www.sdplatform.com/Yazilar/Kose-Yazilari/395/Gelecegin-saglik-hizmetleri.aspx>
- Memiş SA. (2018). 2030'a doğru sağlık genel bir bakış. Editör: Gökpınar S. TTGV Yayın No: TTGV-T/2018/02, 1. Baskı. Erişim: https://www.ideaport.org.tr/assets/pdf/2030a_dogr_u_saglik.pdf
- Özer A, Çetinkaya F. (2020). Sağlık Hizmetleri ve Post-pandemik Dönemde Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü 111-130. Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği. Editörler: Şeker M, Özer A, Korkut C. Türkiye Bilimler Akademisi. ISBN: 978-605-2249-46-8. Erişim:
- Öztürk R. (2020). Yeni Normal Dönemde Salgın ile Mücadele Politikaları ve Hazırlık Çalışmaları. 77-95. Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği. Editörler: Şeker M, Özer A, Korkut C. Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara. ISBN: 978-605-2249-46-8.
- Öztürk, R. (2009). Enfeksiyon hastalıklarının değişen epidemiyolojisi ve Ulusal Enfeksiyon Hastalıkları Enstitüsü ihtiyacı. Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, 9, 94-97.
- Sağlık Medeniyet Derneği. Salgına Proaktif Yaklaşım Raporu. Erişim: <http://www.saglikmedeniyet.org/744-2/>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. Erişim: <https://covid19.saglik.gov.tr/>
- The Global Risks Report. Erişim: <https://reports.weforum.org/global-risks-report-2020/>
- WHO. The Global Burden of Disease: 2004 Update. Geneva: World Health Organization. https://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/GBD_report_2004update_full.pdf
- Worldmeter. Erişim: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

Salgın Hastalıklar ve Müslümanca Tavrı Üzerine

DR. SELİM ARGUN

TARİH boyunca büyük salgınlar, depremler ve afetlerin öngörülemeden sonuçları olmuştur. Medeniyetler çökmüş, haritalar değişmiş ve sermaye el değiştirmiştir. Bu tür varoluşsal problemler karşısında tefekkür faaliyetleri artmış, insanlar birtakım zihni sorgulamalar içerisine girmiştir. Ancak beşer tarihi boyunca bu tür sıkıntılı süreçleri anlamlandırma noktasına din her zaman en güvenilir ve en rahatlatıcı sığınak olmuştur.

Bu yaşananlar ilahî bir ikaz ya da azap mıdır? Kur'an, musibetler karşısında genelde insanlara, özelde Müslümanlara hangi öğütleri verir? Hz. Peygamber (*sav*) ve sahabelerin musibetler karşısındaki tavrı ve tavsiyeleri nelerdir? İçinden geçmekte olduğumuz bu sıkıntılı süreçte bu soruların cevabı şüphesiz her bir fert için fevkalade önemlidir. Bu kadar kısa zaman içerisinde bütün dünyayı etkileyen, insanları evlerine hapseden, Mekke, Medine, Kudüs gibi kutsal şehirleri kapatan, Kabe'de tavafa ara verdiren bir salgın karşısında nasıl bir duruş sergilememiz gerektiğini Kur'an-ı Kerim'de ve Resulullah'ın (*sav*) sünnetinde bulabiliriz.

Salgın hastalıklar Kur'an'a göre birer musibet, ibret ve işarettir. Dahası ders çıkarılması gereken olaylardır. Zira Kur'an'da bahsi geçen, kavimlerin, milletlerin başına gelen, birçok felaket, helak, musibet hep ders çıkarılması, ibret alınması için kıssalar şeklinde anlatılmış ve sonuç olarak, akletmez misiniz, düşünmez misiniz, ibret almaz mısınız, şeklinde bir vurgu ile bitirilmiştir. Ayrıca Kur'an bizden öncekilerin yaptığı hataları yapmamamız için bize öğüt verir.

Bu hususta Hz. Peygamber (sav) bize nasıl davranmamız gerektiğini asırlar önce söylemiştir. Hz. Peygamber (sav) "İki nimet vardır ki insanların çoğu onların kıymetini bilmemiştir; sağlık ve boş zaman" diyerek sağlığın önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca "Ey Allah'ın kulları hastalandığınızda tedavi olunuz ve hastalığın devasını arayınız. Şüphesiz ki Allah Teâlâ, yaşlanma hariç şifası olmayan hiçbir hastalık vermemiştir" buyurarak, zorluk ve musibetler karşısında Müslümanların ümitsizliğe ve karamsarlığa düşmemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Hz. Peygamber (sav) bu salgın sürecinde önemi bir kez daha vurgulanan temizlik konusunda da Müslümanları pek çok hadisi ile uyarılmış, beden ve çevre temizliği konusunda ikazda bulunmuştur. Kaldı ki bugün salgın sürecinde hijyen ve temizliğin ne kadar önemli olduğu sürekli vurgulanmaktadır.

Bu konudaki en isabetli yaklaşım tarzı, Kovid-19 sürecinde yaşamakta olduklarımızı bütün yönleriyle ele alarak İslâm'ın ve bilimin ışığında doğru okumak, doğru anlamlandırmaktır. Hurafelerle değil bilim ve hakikatin ışığında yol almak gerekir. Doğru olan, Hz. Ömer'in Kudüs'ün kuzeybatısında küçük bir yerleşim yeri olan Amvas'da yaptığı gibi Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine sığınmaktır. Hz. Ömer, Amvas'da tâun salgını ile karşılaşınca önce yanındaki muhacir ve ensarla istişareler yapar ve istişare neticesinde salgın bölgesine girmeden Medine'ye geri dönme kararı alır. Bu kararı öğrenen bölgenin komutanı Ebu Ubeyde b. Cerrah son derece üzülür ve Hz. Ömer'in karşısına geçerek şöyle der; "Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun ya Ömer?" Hz. Ömer "Evet Allah'ın bir kaderinden bir diğer kaderine kaçırıyorum" der. Daha sonra Hz. Ömer ile Ebu Ubeyde b. Cerrah böyle konuşurlarken Abdurrahman b. Avf yanlarına gelir ve bu durumu öğrendiğinde şu meşhur hadisi nakleder ve der ki; "Ben Resulullah'ın şöyle buyurduğunu duydum; "şayet bir yerde tâun salgınının ortaya çıktığını duyarsanız oraya girmeyin. Sizin bulunduğunuz yerde tâun salgını meydana gelirse oradan da çıkmayınız." Bu durum üzerine Hz. Ömer verdiği kararın isabetli olduğunu öğrenince sevinir. Bu hadiseden şu dersleri çıkarabiliriz: Bir musibetle karşılaşınca öncelikle fevri hareket etmemek, alanının uzmanları ile istişareye önem vermek ve bu istişareler neticesinde alınan kararlara sonuna kadar uymakla mükellefiz. Bugün karşı karşıya olduğumuz salgın sürecinde bize

düŒen, Bilim Kurulu'nun kararlarını dikkate alma noktasında elimizden geleni yapmak, tavsiye olunan bütün tedbirleri almak, Allah'a sığınmak ve O'na tam olarak tevekkül etmektir.

Hastalık ülkemizde ortaya çıktığı günden beri her gün radyo, televizyon, internet ortamları, sosyal medya ve cami kürsülerinden ilan edilen tedbirlere uyulması hususunda sürekli olarak uyarılar yapılmaktadır. Burada insanlara düŒen sorumluluk bilinci gereği tedbirlerini almak, hem kendisinin hem de başkalarının sağlığını korumaktır. Aksi takdirde hem kendinin hem de başkalarının sağlığını tehlikeye atmış olur. Sorumluluğunun bilincinde olmayan bir birey, bu süreçte yapacağı bir ihmalkârlık ile önce kendisini ve ailesini, sonra da yakın çevresinden başlayarak bütün bir toplumu tehlikeye atabilir. Bu ise dinen büyük bir günah, ağır bir vebal, kul hakkını ihlaldir.

Kovid-19 virüsü bize, bizi var eden, aşkın bir yaratıcıdan müstağni olamayacağımızı öğretmiş, sürekli olarak sığınmamız gereken bir büyük gücün varlığını bize hatırlatmıştır. Bu zaman diliminde ibadetlerimizi toplu olarak yapamadık. Ramazan ayını her zamanki gibi idrak edemedik, Ramazan Bayramı'nı sevdiklerimizle geçiremedik. Kâbe ziyarete kapandı ve Hac ibadetimizi ifâ edemedik. Kurban Bayramı'nı aynı şekilde coşkulu bir şekilde yaşayamadık, sevdiklerimize sarılamadık. Eskisi gibi yakınlarımızı, akrabalarımızı hatta anne ve babamızı ziyaret edemedik, ellerini öpemedik. Bütün bu yaşananlara rağmen toplu olarak olmasa da "evlerinizi mabet edinin" (Yunus 87) ayeti mucibince evlerimizde namazlarımıza ve dualarımıza devam ettik. Hiçbir hastalığın ve engelin bizi Allah'a olan kulluğumuzdan ve ibadetlerimizden alıkoyamayacağını idrak ettik.

Gönülden yaptığımız dualarımız bizi birbirimize bağlayan en önemli niyazlarımızdır. Bu salgın musibetinden kurtuluncaya kadar da tüm sağlık çalışanlarına, tedarik zincirinde fedakârca görev yapan kardeşlerimize, milletimize, ümmetimize ve tüm insanlığa dua etmeye devam edeceğiz. Çünkü biz biliyoruz ki aldığımız tedbirler sayesinde olduğu kadar, Allah'a olan tevekkülümüz ve dualarımız sayesinde bu musibetten kurtulacağız. "Dualarınız olmasa Rabbiniz size ne diye değer versin" (Furkan 77) ve "Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından belki yalvarıp yakarırlar diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık. Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi" (Enam 42-43) ayetleriyle dualarımızın ne derece önemli olduğunu Allah-u Teala bize çarpıcı bir biçimde hatırlatıyor.

Biz biliyoruz ki aldığımız tedbirler sayesinde olduğu kadar, Allah'a olan tevekkülümüz ve dualarımız sayesinde bu musibetten kurtulacağız.

Seller, depremler, kıtlıklar, salgın hastalıklar dünyanın belirli bir bölgesinde, bir kısmında ortaya çıktı, tarihte belki de ilk defa bir salgın hastalık bu kadar hızlı bir şekilde bütün dünyaya yayıldı ve insanlığı bu kadar çaresiz bir duruma düşürdü.

İnsanlık; tarihi boyunca birçok felaketle, musibetle karşılaşmış ve sınanmıştır. Seller, depremler, kıtlıklar, salgın hastalıklar dünyanın belirli bir bölgesinde, bir kısmında ortaya çıktı, tarihte belki de ilk defa bir salgın hastalık bu kadar hızlı bir şekilde bütün dünyaya yayıldı ve insanlığı bu kadar çaresiz bir duruma düşürdü. “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!” “Onlar başlarına bir musibet geldiğinde, “Doğrusu biz Allah’a aidiz ve ona döneceğiz” derler. İşte Rablerinin lütuf ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır.” (Bakara 155-157) ayetleri ile musibetleri nasıl bir tavırla karşılamamız gerektiğini açıklıyor. Bu dünya bir imtihan yeri ve biz bu imtihan sürecinde bazen kendi ellerimizle yaptıklarımız yüzünden bu musibetlerle karşılaşıyoruz (Şûrâ 30). Tarihte kavimlerin, milletlerin başına gelen felaketler, musibetler bugün de toplumların, milletlerin başına gelmektedir. Bunların büyük çoğunluğu kendi hatalarımız, yanlışlarımızdan kaynaklanmaktadır. Bir kişinin, bir topluluğun yaptığı hata bütün bir ülkeyi, hatta bütün dünyayı etkilemektedir.

Diğer taraftan tarih boyunca insan topluluklarının ortak bir dış tehditle karşı karşıya kaldıklarında farklılıklarını bir kenara bırakmaya başladığı görülmüştür. Genel itibariyle bakıldığında da bu süreçte özellikle Batı ülkelerinde insani değerlerin yükselişe geçtiğini, politik ve kültürel söylemlerin daha yapıcı hale geldiğini söylemek mümkündür. Bu salgın sürecinde islamafobik saldırılar azalmış, empati çoğalmış ve birçok Avrupa ülkesinde camilere ezan okuma serbestliği sağlanmıştır. Bir bakıma bir arada yaşayan insan toplulukları kaderlerinin nasıl birbirine bağlı olduğunu daha iyi görebilme fırsatını yakaladılar. Krizleri fırsata çevirme adına bu musibet zamanlarında, Hilfû'l-Fudûl'u yeniden yorumlayarak, güzel dinimiz İslâm'ın değerini, doğruluğunu ve hakikatini bütün dünyaya anlatmak için fikir ve eylem planında fert ve toplum olarak gayret göstermemiz gerekmektedir. İslam âlimleri büyük bela ve sıkıntıların toplumda kötülük arttığı için inmediğini, çünkü kötülerin her devirde ve her toplumda var olageldiğini ancak kötülükler karşısında iyilerin yapması gerekenleri yapmadığı için umumi azapların indiğini belirtirler. Bu çerçeveden bakıldığında din ve eğitim hizmetlerinin büyük ölçüde dijitalleştiği ve cami cemaatinden daha fazla sayıda insana ulaşabilmenin mümkün hale geldiği bu yeni dönemde İslam'ın musibetlere bakış açısını, yaşananların nasıl değerlendirmesi gerektiğini Kur'an ve Sünnet ışığında izah edecek online içerik üretmek, buna kafa yormak gerekiyor. İnsanoğlunun tarihi tecrübesi içinde yaşadıklarının ibret nazarı ile insanlara aktarılması icap ediyor. Bu noktada biz Müslümanlara düşen bu anlatılanlardan ibret almak ve daha önce de bahsettiğimiz tedbir, tevekk-

kül ve duayı ihmal etmemektir. Tarih ilmi bir bakıma ibret alması gerekirken almadıkları için ibret olan milletlerin hikâyesidir aynı zamanda...

Eve kapandığımız bu süreçte öncelikle yapılması gerekenlerden birisi evimizin insana huzur veren bir meskene dönüştürülmesinin gerekliliğidir. Bu da modern dönemin insanını tutsak eden dijital prangalarından ve tüketim kültüründen mümkün olduğu kadar sıyrılmasıyla gerçekleşebilir. (*Asım Yapıcı, "Kendisiyle Yüzleşen ya da Yüzleşemeyen İnsanlık", Diyanet Aylık Dergi, Mayıs 2020, s.5-6*)

Bu salgın kriziyle insanlığın öncelikleri de değişmiş oldu. Hep uzun ve refah içinde bir yaşam sağlamaya çalışan insan, aslında ölümün zannettiği kadar uzak olmadığını görmüş oldu. İnsanlık tarihinde herhalde "sekülerizmin" yani dünyevileşmenin en dorukta olduğu çağı yaşıyoruz. Ölümün hatıra getirilmediği, ölümden sonra bir hayatın varlığına olan inancın zayıfladığı bir zaman diliminde artık bireylerin önceliği hayatta kalabilmek ve yaşamını daha güvenli ve daha sağlıklı hale getirmek olmuştur. Aile bireylerinin birbirine daha çok ihtiyaç duyduğu bu zamanda şu iki değeri hayatımızın merkezine almamız bizleri çok rahatlatacaktır. Bunlar "şefkat" ve "nezaket" duygusudur. Şefkat duygusu sevgiden daha büyük bir duygudur, karşılıksızdır. Nezaket duygusu ise, saygıdan daha gelişmiş ve daha büyük bir duygudur. Karşı tarafa saygı duyabiliriz ama ancak nezaket duygusu ile hareket ettiğimizde onu incitmeyecek, üzmeyecek şekilde ilişki kurmaya çalışırız. Bu nedenle nezaket ince davranmayı, empati kurmayı gerektiren bir duygudur. (*Prof. Dr. Nevzat Tarhan, "Söyleşi", Diyanet Aylık Dergi, Mayıs 2020, s. 22-23*)

Daha az sosyal temas, daha çok izolasyon ve daha çok teknoloji bağımlılığının ön görüldüğü bu dönemde ebeveynlerin, fırsattan istifade ile sanal dünyada Din-Bilim çatışması çıkartarak gençleri ifsat etmek isteyen karanlık mihraklara karşı müteyakkız olmalıdır.

Uzmanlar, savaşların salgınlardan farklı olduğunu; savaşların etkilerinin hemen kısa vadede görüldüğünü ama salgının etkisinin onlarca, hatta 'Justinien Vebası' ve 'Kara Veba' örneğinde olduğu gibi yüzlerce yıla yayılabildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla önümüzdeki bu süreç, Müslüman birey olarak bizlere felaket ve buhranların ardındaki muradı ilahinin ne olduğu üzerinde tefekkür etmemiz, küresel anlamda kriz ve felaket zamanlarında tüm insanlığa hitap edebilecek bir din dilinin ve salgın dönemi fıkhnının inşası üzerinde düşünmemiz gerektiğini hatırlatmaktadır.

Şefkat duygusu sevgiden daha büyük bir duygudur, karşılıksızdır. Nezaket duygusu ise, saygıdan daha gelişmiş ve daha büyük bir duygudur.

Küresel Sistemin Başedilmez Sorunları

İHSAN AKTAŞ

Soğuk savaş dönemi sona erdiğinde, Varşova Paktı'nın dağılması sayesinde Batı dünyası için uçsuz bucaksız bir iktidar alanı oluştu. ABD tek başına dünya jandarmalığına soyundu ve bir düzen iddiasında bulundu. Bu “*yeni dünya düzeni*” idi. Yeni dünya düzeni doktrini oluşturma fikri neoconlara ve neoliberallere nasip oldu. Neoliberallerin ve neoconların amaçları birbirlerinden farklı olmakla beraber dünyaya hükmetme arzuları benzerlik taşıyordu.

“Yeni dünya düzeni” fikrinin hukuki ve ahlaki bir altyapısı yoktu. Soğuk savaş döneminin kendi içinde bir paylaşımı ve zımnî bir hukuku vardı. En azından bir ülke başka bir ülkeye savaş ilan edeceği zaman “haklılık prensibi”ne dayanması gerekiyordu. Bush yönetiminin ilan ettiği yeni doktrin “çıkırım varsa bir ülkeyi işgal edebilirim” yaklaşımıydı. “Yeni dünya düzeni”nin insanlığa ödettiği en ağır bedel Afganistan ve Irak işgalleri oldu. Aradan geçen otuz yıl zarfında bu iki ülkede insanlar ölmeye devam ediyor. Her iki ülke de kısa vadede istikrar alameti göstermiyor, üstelik bu ülkelerde kaos her geçen gün derinleşiyor.

“Yeni dünya düzeni” ulus üstü yapıların tamamını devre dışı bıraktı. Devletlerin hukuksuzluklarına sınır getiren bütün organizasyonlar kâğıt kaplana dönüştü. Başta BM olmak üzere ABD'nin savaş arzularına onay veren makamlar olmaktan başka bir işlevleri kalmadı. Bu kurumlar son on yıldır dünyadaki iç savaş ve çatışmalara sahne olan ülkelerde fonksiyonel diplomasi ve çözüm anlamına gelecek bir yaklaşım ve güç ortaya koyamamıştır. Suriye'nin İdlip kentinde iki milyon insanın karşı karşıya kaldığı ölümcül durum karşısında BM, Türkiye kadar bir etki ortaya

koyamamıştır. Benzer örnekler çoğaltılabilir. Keşmir’de yaşanan ihlal ve katliamlara karşı BM’nin pozisyonu İdlip’de olandan farklı değildir. İsrail’in ihlalleri karşısında BM ve uluslararası organların siyasi yaklaşımları karikatürize dahi edilemeyecek kadar kötüdür.

18’inci yüzyıldan başlayarak, Batı aydınlanma felsefesi ve bitmeyen sömürge kültürüne dayanan Batı illüzyonu, Batı dışı milletlerin gözlerini kamaştırmaya devam etti. Dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bir sorunun üstesinden gelme kabiliyeti, her daim Batılı devletlerin yetkinlik alanlarında idi. Bilim, teknoloji ve askeri alandaki üstünlükleri, günümüze gelinceye kadar dünyanın tümünü zapturapt altında tutmalarına yetmişti.

Batılı devletler ilk kırılmayı İkinci Dünya Savaşı’nda yaşadı. İkinci Dünya Savaşı bittiğinde başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Birinci Dünya Savaşı’na kadar sömürgeleştirdikleri, birçok ülkeden çekilmek zorunda kaldılar. Bağımsızlık savaşı veren ülkeler bir bir sömürge olmaktan kurtuldular. Fakat savaş sonrası, dünya düzeninde pek değişen bir şey olmadı. Avrupa devletlerinin gerilemesi yeni bir hegemonik güç ortaya çıkardı. ABD, Avrupa ülkelerinden nöbeti devraldı. Batı dışı toplumlar için değişen bir şey yoktu. Güç tekeli, yönetim tekeli, finans tekeli, teknoloji ve kıymetli meta tekeli hala Batılı devletlerin elinde idi.

Soğuk savaş sonrası küresel sistem deneyimi bir nizam ve intizam ortaya çıkarmadı. Dönem siyasetini en iyi anlatan kavram kaos kelimesi olsa gerektir. Kaos dönemi stratejisi, akşamdan sabaha ittifak ilişkilerinin değiştiği, kimin, kiminle, neden müttefik olduğunun belli olmadığı, ittifakları, çıkar ilişkilerinin dahi belirleyemediği bir süreci yansıtmaktadır.

Dünyada dengelerin değişmesinin belli başlı sebepleri vardır. Küresel güçler eskisi kadar güçlü değiller. Dünyanın diğer devletleri de eskisi kadar zayıf değiller. Bilim ve teknolojinin tekel olmaktan çıkması ile birlikte, Batı dışı ülkeler özellikle Çin, Hindistan ve Doğu Asya ülkeleri üretim üssü olmaya başladı. Bu durum başlangıçta fason üretim yapan Çin devletini bir adım sonra teknolojik ürünler üreten ve bu kabiliyetini ABD ile yarıştıran bir hale getirdi. Bu durum Çin’i bir süper güç olarak ortaya çıkardı. Malezya, Endonezya, Tayvan, Pakistan, Bangladeş ve Türkiye, Avrupa ülkeleri için üretim üssüne dönüştü.

KORONAVİRÜS SONRASI DÜNYA

Koronavirüs salgını dünyamıza ilk adımını attığında, hiçbir şey eskisi gibi olmayacak şeklinde sıkça tekrarlanan bir yaklaşım ortaya çıktı. Elbette ki dünyanın bütün tecrübe ve gelenekleri üç günde şekil değiştir-

---

“Yeni dünya düzeni” ulus üstü yapıların tamamını devre dışı bıraktı. Devletlerin hukuksuzluklarına sınır getiren bütün organizasyonlar kâğıt kaplana dönüştü.

---

mez. Fakat yine de bu alışılmadık salgın sürecinin geriye bırakacağı bazı izler olacaktır.

Tanrı-insan ilişkileri

Yeryüzünde dünyevileşme, kapitalistleşme ve hız o denli bir boyut kazanmıştı ki sabahtan akşama kadar koşturan, uyku uyumayan, telaştan aile fertlerini dahi göremeyen insanoğlu büyük ihtimalle kâinatta hangi amaçla var olduğunu unutma noktasına gelmişti. Ateistler, tanrı tanımazlar ve dinden bigâne olanları bir kenara bırakalım. En dindar kitlelerin dahi hayatında, kâinatın tanrı ile ilişkisinin olup olmadığı hatırlanmaz bir hal almıştı. Bütün dünyanın kısa süreliğine durması insanoğluna bir lahza düşünme fırsatı vermiştir. Bu düşünmenin tezahürlerinin ne olduğunu bekleyip göreceğiz.

Batı illüzyonu

Sömürge imparatorluğunun, yüzyıllardır oluşturmuş olduğu güç tekel ve karşı karşıya kaldıkları her müşkülün üstesinden gelme kabiliyeti, fiilen zafiyet geçirdi. Batılı devletler salgın ile baş etme konusunda Türkiye, Güney Kore, Çin ve Japonya'nın gerisinde kaldılar. Bu dönemde ortaya çıkan çok önemli bir gerçek de şudur: Uzun yıllardır herhangi bir krizle karşı karşıya olmayan Avrupa ve ABD vatandaşları hem ülke olarak hem de millet olarak kriz yönetme kabiliyetlerini kaybetmiş gözükme teler. Yine üretim yapan ve yapamayan ülkeler olarak ülkeleri iki sınıfa ayırabiliriz. Salgın sürecini başarı ile yöneten Türkiye'nin yüz ülkeye tıbbi malzeme yardımı göndermesi tesadüf değildir. Bu nüfuz kırılması, muhtemeldir ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın yaşamış olduğu güç kaybının nüfuz düzeyinde tekrarı olabilir.

Dünyanın adaleti kalmadı.

Bugün dünya üzerindeki üretim kapasitesi, kürede yaşayan herkesi doyurmaya yeterlidir. Gelir adaletsizliği hiç olmadığı kadar bozulmuş ve yoksulların hak arama mekanizmaları berhava edilmiştir. Savaş ve iç savaş yaşayan ülkelerden yola çıkan milyonlarca mülteci hiçbir koruyucu hukuk ve insanlık desteğine sahip olmadan tanımlanamayacak kadar kötü şartlarda yaşamaktadır. Yoksulluk ve "bir dolara geçinen insan dramı" yalnızca Afrika ve Asya'da yaşanmamaktadır. ABD'deki evsizlerin oranı, hepsini bir araya getirseniz Afrika'da bir devlet oluşturacak kadar büyüktür. Bir siyasi sistem olarak komünizm ve sosyalizmi ortaya çıkaran şartlar daha ağır bir şekilde yaşanmaktadır, fakat dünya solcuları LGBT, cinsiyetçilik vesaire bâtil sorunlarla meşguldürler. Her ülkede sistemden rahatsız olan milyonlar kendilerine uzanacak bir adalet yaklaşımını çölde su arar gibi aramaktadırlar.

Uzun yıllardır herhangi bir krizle karşı karşıya olmayan Avrupa ve ABD vatandaşları hem ülke olarak hem de millet olarak kriz yönetme kabiliyetlerini kaybetmiş gözükme teler.

Müslümanlar dünyaya bir söz söyleyebilir mi?

Bir din olarak İslamiyet, Yahudilikten ve Hristiyanlıktan sonra gelmiş ve kıyamete kadar insanlığın sorunlarını çözecek evrensel ve ilahi bir mesaja sahiptir. Dünya düzeni kitabında Henry Kissinger, İslam'ın yayılma ve Osmanlı devletinin yükseliş devrine dikkat çekmiş, Müslümanların bu devirlerde insanlığın karşı karşıya oldukları problemlere nedenli çözümler getirdiğinden bahsetmiştir. Ortaya çıktığı günden beri Batı aydınlanma felsefesi ise Batılı kültür kodları, Batı biliminin dışındaki bütün medeniyetleri, bütün dinleri ve milletlerin tarihini hurafe ve safsatadan ibaret saydı. Elbette bu yok saymadan, medeniyet olarak Batıya en çok meydan okuyan İslam medeniyeti de pay almıştır. İslam medeniyetinin, kendi ile yüzleşme problemini aşıp, Batıyla radikal bir hesaplaşmaya girebilme özgüvenini oluşturması tam iki yüz yıl sürmüştür.

Geride kalan iki yüzyıllık zafiyet döneminin aksine bugün Müslümanlar dünyaya söz söyleyebilecek hale gelmişlerdir. Birincisi, Batı medeniyeti kendi iddiaları bakımından büyük bir bunalım geçirmektedir. İkincisi, Müslümanlar nihayetinde savunma mevziinden çıkmış durumdadırlar. Bugüne kadar göz ardı edilen, çok önemli dini bir kaide vardır: İslam dini ve mensupları Hristiyan ve Yahudilerle birlikte, bir arada barış içerisinde yaşama konusunda itikadî bir zorlama ile karşı karşıya değillerdir. Özellikle Batı medeniyetinin başat dini Hristiyan itikadı, Yahudilik ve Müslümanlıkla ilgili oldukça sorunlu, dışlayıcı ilkelere sahiptir. Bu husus insanlığa seslenecek Müslümanların temel avantajıdır.

İnsanlığın karşı karşıya olduğu sorunları, İslam'ın tarihî tecrübesinin ışığında ele alınarak adaletsizlik, yoksulluk, gelir adaletsizliği, mazlum ve gadre uğrayan insanların baş edilmez problemleri gibi sorunlara çözümler aranabilecektir. İslam dini, kaynaklarının sağlamlığı, Hz peygamberin örnek hayatı, kıyamete kadar var olma iddiası ile bu misyona soyunmak için çok elverişlidir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı dünyadaki adaletsizliğe karşı "dünya beşten büyüktür" kavramıyla isyan etmektedir. Ve bu cesaretli karşı koyma ameliyesi, küresel hegemon güçlere karşı ilk kez dillendirildiği için karşılıklı bulmaktadır. İslam dünyasının düşünürleri, yönetimleri, din adamları kendilerini insanlığın problemlerini çözmeye adanmışlar ise kendi aralarında yaşadıkları bir çok yersiz problem alanının da dışına çıkmış olurlar. Türkiye halkının yaşadığı iki yüzyıllık deneyim kıymetlidir ve bu deneyim başka deneyimlerle etkileşime girerek çok daha özgün çözümler üretebilme imkânına sahiptir.

***ABD'deki evsizlerin oranı,
hepsini bir araya getirseniz
Afrika'da bir devlet
oluşturacak kadar büyüktür.***

Pandeminin Sendikal Mücadeleye Etkileri

TALAT YAVUZ

Çin'in Wuhan kentinden dünyaya yayılan Koronavirüs, Mart ayında Dünya Sağlık Örgütü tarafından, pandemi ilan edildi. İlk günlerde sadece Çin devlet yetkililerinin ve Çin halkının problemi gibi algılansa da salgın, kısa sürede insanlığı birçok yönden etkileyen, insan hayatını tehdit eden bir boyuta ulaştı. Alınan önlemlerle beraber doğal olarak ekonomik ve sosyal hayat durma noktasına geldi.

Bilim insanlarını çaresiz bırakan, dünya genelinde her gün binlerce insanın ölümüne sebep olan virüse karşı, ilk günlerde alınan sert tedbirler sonuç vermeye başlasa da zamanla itirazlar yükseldi. Özellikle, ülkelerin ekonomi yönetimleri, uygulanan tedbirlerin uzun süre devam ettirilemeyeceğini söyleyerek bir an önce normal hayata geçişin sağlanmasını istemesi, durumun ne kadar sıkıntılı olacağını işaretli gibiydi. Devamında 110 ülkenin kısa sürede IMF'nin kapısını çalması beklenen sonuçtu.

Salgının bütün ülkeleri etkilediği ilk günlerde, birçok yönden değerlendirmeler yapıldı. Askeri siyasi çevreler, virüsün mühendislik ürünü olduğu, silah olarak kullanıma sokulduğu, dünyadaki güç dengelerini değiştirme çabası şeklinde takibe aldı. ABD'nin, rakibi Çin'i ekonomik olarak çökertme hamlesi olarak tartışıldı. Ekonomistler, tıkanan ve artık yürütülemez hale gelen dünya ekonomisinde yeni denge ve sistem ara-

yışı olarak anlamaya çalıştı. Özellikle para ve dolayısıyla para trafiğine yapılacak müdahale, dünya ticaretini kökten değiştirecek hamle olarak algılandı. Bilim dünyası, bir yandan virüse karşı aşı ve ilaç geliştirmeye çalışırken, diğer yandan dijital çağı anlama gayreti içine girdi.

Virüsün, insan hayatını, özellikle belli yaşın üstündeki insanları tehdit eden yönü üzerinden, ülkelerin sosyal güvenlik sistemleri sorgulandı. Dünya nüfusunun azaltılması projesinden, egemen güçlerin kendi aralarındaki kavgalarına kadar var olan bütün fay hatları, virüsle beraber yeniden hareketlendi. Uzayan insan ömrünün ve üretime katılamayan yaşlı nüfusun, çalışan kesimin sırtında yük olduğu gibi fikirler ve ileride faşist uygulamaların önünü açacak değerlendirmeler yapıldı.

Günümüzde ilk duyduğumuzda komplo teorisi diyebileceğimiz türden öngörüler zamanla gerçeğe dönüşebiliyor. Dünya nüfusunu 500 milyonun altına indirmeyi hedefleyen egemen güçlerin, kendi konforları için neleri yapabileceğini artık anlayabiliyoruz. İnsan doğasına hükmetme ve ilahi nizamı bozma çabasına girenlerin, bilimi kötü niyetli kullanarak işleyebileceği cürümler konusunda insanlık çok örnekler gördü. Konvansiyonel savaşlarla ulaştıkları sonuca ulaşmak, hatta daha ileri götürmek için yeni arayışlar içinde oldukları çok açıkça görülmektedir.

Dünyaya hâkim egemen güçlerin, geleceklerini garantiye almak ve güçlerine güç katmak için insanlığı tehdit eden planlarına karşı koyacak ve zayıfları organize edecek örgütlerin başında, sivil toplum kuruluşları gelmektedir. Egemen güçlerin bugün, karşılıklarına çıkan engelleri, bilimsel gelişmeler ve kurdukları sistem sayesinde, muhatapları ile yüzleşmeden saf dışı bırakacak arayış içinde oldukları gözlenmektedir. Bu konuda çok yol aldıkları, eskiye oranla daha güçlü imkânlarla sahip oldukları da söylenebilir.

Sendikalar ve emek örgütleri de salgının ilk günlerinde, virüsün insan sağlığını tehdit eden yönü ile ilgilendiler. Devamında durma noktasına gelen ekonomik hayatın getireceği krizleri gündemlerine aldılar. Böyle dönemlerde korkulan en kötü senaryo işini kaybetmektir. Üyenin ya iş yeri kapatılır ya da işten çıkarılırsa, uzakta olan kriz kapıyı çalmış demektir. Ülkelerin kötüye giden ekonomileri, çalışanlara yansıtacak risklerin başında gelir.

Salgının ilk günlerinde, sendikaların gündeminde üyelerinin işlerini kaybedeceği, gelirlerinin düşeceği gibi klasik problemlerden ziyade, ayak sesleri duyulan dijital çağın neler getireceği olmuştur. Öyle ileri riskler konuşulmuştur ki oyunun bütün kurallarını değiştiren, tarafları ortadan

---

Salgının ilk günlerinde, sendikaların gündeminde üyelerinin işlerini kaybedeceği, gelirlerinin düşeceği gibi klasik problemlerden ziyade, ayak sesleri duyulan dijital çağın neler getireceği olmuştur.

---

kaldıran, muhatapları değiştiren gelişmeler değerlendirilmiştir. Birçok mesleğin ortadan kalkacağı, çalışanlara gerek kalmayacağı, işçi-işveren kavramlarını yok eden yeni bir düzene geçileceği konuşulmuştur.

Elektronik para, evden çalışma, çipli kontrol sistemi gibi tartışmalar, uzun vadede üzerinde çok konuşulacak yeni başlıklar olarak önümüzde durmaktadır. Üretim ve tktim biçimi değişince, beraberindeki bütün alt sistemler de değişecektir. Evden alışma sistemi, sendika iş yeri temsilcisini işlevsiz hale getirdiği gibi, kendi işinin patronu olma imkânı veren alanlar da toplu sözleşme pazarlıklarını anlamsız hele getirecektir. Dijital ortama taşınan her iş ve her çalışan, sendikal alanın dışına taşınmış demektir.

Robotların iş hayatında yaygınlaşması ve insana olan ihtiyaın azalması, tartışılan yeni gelişmelerin yanında oldukça eski ve masum kalmaktadır. Teknolojinin iş dünyasına girmesiyle, insan emeğine olan ihtiyaın azalması, yerleşik düzeni sarsmakta, kendine özgü kurallarını dayatmaktadır. Az emek ve düşük maliyetle çok iş üretmeyi gerekli kılan acımasız rekabet, insanı tehdit etmekte, aradaki makas, insanın aleyhine açılmaktadır. zm bekleyen bu ve benzer problemlerin üzere salgınla gelen yeni problemler eklenmiş ve derinleşme emaresi veren tablonun tamamı bugünden tahmin edilememektedir. Belirsizlik ve bilinmezlik bugünün en büyük problemi olarak önümüzde durmaktadır.

Dünyada gücün ve üretim, şekli ve odak noktası değişmektedir. Küresel gler, giderek daha büyük imknlara kavuşmakta ve kendi aralarındaki rekabet daha da acımasız hale gelmektedir. Kk ülkelerdeki işvereni de işçiyi de beraber mağdur eden, zora sokan yeni şartlar; kendi ilerinde sürtüşmeyi değil, dışarıdaki tehdide karşı beraber mücadele etme mecburiyetini getirmektedir. Bu durum yeni bir sendikal bakışı gerektirmektedir. şöyle ki ülkemizde, emeğinin tam karşılığını alamadığını düşünen bir liman çalışanı ve orada örgütlü sendika yönetimi, Çin'in ekonomik gücü ile dünya genelinde satın aldığı ve mevcut sistemin dışına çıkararak tamamen kendi kuralları ile işlettiği limanlar zinciriyle, taşımacılıkta oluşturduğu tekel nedeniyle mağdur olan patrona karşı vereceği sendikal mücadeleyi gözden geçirmedikçe, yapacağı her eylem, Çin'in kurduğu taşıma tekeline hizmet edecektir. Çünkü Çin, kurduğu uluslararası taşıma trafiği ile birçok limana uğramadan yüzde seksenlere varan avantaj sağlamış ve rakiplerine nefes alacak bir boşluk bile bırakmamıştır. Bu durum her alanda yaşanmaya başladığı anda bütün dengeler değişecektir.

Üretim ve tktim biçimi değişince, beraberindeki bütün alt sistemler de değişecektir. Dijital ortama taşınan her iş ve her çalışan, sendikal alanın dışına taşınmış demektir.

Günümüzde sendikaların eylemleri kadar, üretecekleri zihinsel performanslarına, yeni felsefi yaklaşımlarına ve her şeyden önce dünya üzerinde olup biteni yorumlamalarına ihtiyaç vardır. Tekrar en başa dönerek, sermaye, iş, işçi, emek ve sistem sorgusu yapmaya ihtiyaç vardır. Sadece çalışana değil, üretime de yardımcı olacak bir üst sorumluluk mecburiyet halini almıştır. Japonların değiştirdiği arz talep dengesi ve geliştirdikleri sürekli iyileştirme sistemlerinin üzerine, Çin'in kurduğu devlet disiplinli sistemin başarısı, bizi yeni arayışlara mecbur edecek, çözüm üretemediğimiz alanlarda büyük dramlar yaşanacaktır.

Sendikalar, örgütlü gücüyle belki de üretimin bir parçası haline gelmek zorunda bile kalacaklardır. Sadece işverene karşı mücadelenin yetmeyeceği şartlar oluşunca, iş yerlerinin varlığını sürdürmek hayati öneme sahip olacaktır. Bunun örneklerine geçmişte ülkemizde de rastlanmaktadır.

Salgın sürecinde sendikalar bir yandan dış dünyayı okumaya çalışırken diğer yandan kendi iç çalışma düzenlerini de yeni şartlara uyarlama mücadelesi vermişlerdir. Teşkilat çalışmaları da yüz yüze olmaktan çıkarak dijital ortama taşınmış, eğitimden eylemlere kadar birçok faaliyet sosyal medya ve dijital platformlara taşınmıştır. İletişim biçimleri değişmiş ve çeşitlenmiştir.

Salgınla mücadelede gündeme gelen dijital çağ ve oluşacak yeni dünya düzeninin şimdiye kadar sorgusu yapılmaya, onu anlamaya ve ona karşı hazırlıklı olunmaya çalışıldı. Bundan sonra artık sürecin etkisi daha yakından hissedilecek ve şartlar giderek ağırlaşacaktır. Sendikalar artık karşılarında, taleplerine olumsuz cevap verirken, karşılarında salgından kaynaklı haklı gerekçeleri olan işverenler bulacaktır. Bu yüzden pazarlıkta eli zayıflayacak ve doğal olarak beklentiler düşürülecek ve talepler güncellenmek zorunda kalınacaktır. Gelecek kaygısı artacak, sürdürülebilirlik öncelik kazanacak, var olanı koruma refleksi gelişecektir. En temel ihtiyaçların karşılanması bile önemli kazanım olabilecektir.

SALGINLA MÜCADELE SÜRECİ;

- Sendikaları tedirgin etmiştir, gelecek kaygısı oluşturmuştur.
- Devlet şekillerini tartışmaya açmış, hak ve sorumlulukları yeniden masaya yatırmıştır.
- Ülkelerin sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerini tartışmaya açmış, yaşlı nüfusun devletlerin sırtında yük olduğu algısını oluşturmuştur.

---

*Sadece çalışana değil,
üretime de yardımcı
olacak bir üst sorumluluk
mecburiyet halini almıştır.
Gelecek kaygısı artacak,
sürdürülebilirlik öncelik
kazanacak, var olanı koruma
refleksi gelişecektir.*

- Devletlerin ve şirketlerin güvenlik politikalarına yönelmelerine ve öncelik vermelerine sebep olmuştur.
- Dijital çağa ayak uydurma çabalarını daha anlamlı ve acil hale getirmiş, bilimsel gelişmelerin stratejik bir öneme sahip olduğunu bir kez daha göstermiştir.
- Sendikalar artık karşılarında patronların değil, yapay zekâ ürünü algoritmaların ve uygulamaların olacağı yeni bir döneme girmiştir.
- Özel sektörden ziyade devlet kademelerini daha güvenli bir liman haline getirmiştir.
- Sendikal mücadeleyi kolayca devre dışı bırakabilecek yeni riskler oluşturmuştur.
- Bireysel özgürlüklerin kolayca ihmal edilebileceğini göstermiştir.
- Demokratik hakların kolayca askıya alınabileceği ortam oluşturmuştur.
- Dünyada ekonomik hayatı, küreselcilerle ulusalcıların kavgası olarak tanımlanan kavganın şekillendireceği bir dönemi daha belirgin hale getirmiştir.
- Salgının, devlet sistemlerine yapacağı etki ile sendikal mücadelenin yıllar içinde elde ettiği birçok avantajını kaybedeceği tedirginliği oluşmuştur.

Teknolojinin sağladığı üstün kontroller sayesinde, en temel hakların kullanımı, geliştirilen cihazlar ve elektronik sistemlerce engellenebilecek ve muhatap bulunamayacaktır. Uygulanacak puan sistemi, en temel hakların kullanımını sınırlandırabilecektir. İnsan faktörü devre dışı kalacak, sendikal mücadeleye, teknolojik aygıtlara karşı mücadele başlığı eklenecek ve yeni mevzuatlar geliştirilmek zorunda kalınacaktır. Hukuk mücadelesi boyut değiştirecek ve zorlaşacaktır.

Ülkemizde ise 15 Temmuz süreci ile oluşan, kendine özgü şartların üzerine gelen salgınla mücadele süreci, güvenlik politikalarının öne çıktığı dönemi daha da derinleştirecektir. Devletin, kendini tehlikede hissettiği dönemlerde, sendikal hak talebi bu şartlara uymak zorunda kalacaktır. Salgın sürecinde sosyal devlet olmanın en güzel örnekleri sergilendi. Ancak beraberinde çıkan, kıdem tazminatı tartışmaları, çalışanları tedirgin etmeye yetti.

Ülkemizde çözüm süreci ve terörle mücadele, 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş gibi son yıllarda yaşanan önemli kırılma noktaları; dış politikada yaşananlar, ekonomik zorluklar ve siyasi dengeler, salgının getirdiği zorluklarla birleşerek, diğer ülkelerden daha kırılğan bir yapı oluşturacaktır. Henüz oturmamış,

---

Sendikalar artık karşılarında patronların değil, yapay zekâ ürünü algoritmaların ve uygulamaların olacağı yeni bir döneme girmiştir.

---

tamir edilmesi gündemde olan bir sistemle, gittikçe ağırlaşacağı beklenen problemler karşılanacaktır. Ülkemizde sendikal mücadele, salgın sürecini, daha önce oluşan şartların etkisinde belki de daha derinden yaşayacaktır.

Dünyada bilimi, insanlığın hizmetinde kullanmayı kendi kirli emelleri doğrultusunda kullananlar, kısa vadede mevzi kazansalar ve kontrolü ellerinde tutsalar da insan faktörünü yok sayan sistemler, uzun vadede yenilecek ve hatta yok olmaya mahkûm olacaktır. İnsan faktörünü diri tutacak, organize edecek, bir güç haline getirecek örgütlü yapılar olacaktır. Bütün açık kapıları kapattığını zanneden sistemler, Fransa'daki sarı yekekli eylemciler gibi örgütlenmiş insan karşısında çaresiz kalacaktır.

Yıkılmaz sistemler ve teşkilatlar kuran emperyalist Batı medeniyetinin, gözle görülemeyecek kadar küçük virüs karşısında içine düştüğü çaresizliği konu alan değerlendirmeleri yabana atamayız. Hizmetlerin, insanların renklerine göre sunulduğu, ABD gibi ekonomisi güçlü bir ülkede, ölenlerin istatistiklerinin açığa çıkardığı gerçekler karşısında hangi sistem kalıcı olabilecektir. Süper güçlerin içine düştüğü çaresizlik, umudu diri tutmanın önemini haykırmaktadır. Koronavirüs, daha şimdiden dengesi bozulmuş dünyanın değerler sistemini yerle bir etmiştir.

Sendikaların salgın sürecini, sunacağı imkânlar açısından da değerlendirmeleri gerekir. Daha önce uzmanların bile konuşmadığı köklü problemleri bugün artık kamuoyu çok rahat konuşabiliyor. Paranın ne olduğu, dünyada para trafiğinin nasıl sağlandığını, karşılıksız para basmanın ne anlama geldiğini ve dünyada para trafiğini elinde tutan ailelerin kimler olduğunu artık bütün dünya konuşuyor ve sorguluyor.

Bir sistemin sebep olduğu problemleri çözenin ilk adımı olan o sistemin bilgisine sahip olma aşamasını yaşıyoruz. Bir gecede, hatta bir dakikada milyonlarca varlıklı insanı fakir hale getirebilen sistemlerin, ayrıcalıklı birkaç ailenin elinde olduğu bir sistemde hak ve emek mücadelesi elbette kendini yenilemek zorunda kalacaktır. Yoksa temsil ettiklerinin hakları ile birlikte kendileri de yok olacaktır.

Bundan sonraki tartışmaları ve sendikal mücadeleyi, salgınla gündemimize giren; demokratik veya otoriter devletler, dijital ekonomi, dijital sosyoloji, çipli ve kameralı vatandaş kontrol sistemi, daha da fakirleşen ve hatta devlet olma özelliğini kaybedecek devletler, sınırları ortadan kaldıracak teknolojik imkânlar, elektronik para ve ödeme sistemleri ve bunun getirdiği kontrol gibi olgular, değişen üretim ve tüketim şekilleri belirleyecektir.

Bütün açık kapıları kapattığını zanneden sistemler, Fransa'daki sarı yekekli eylemciler gibi örgütlenmiş insan karşısında çaresiz kalacaktır.

Kovid-19 gölgesinde Yükseköğretim

PROF. DR. BAYRAM ALİ ERSOY

BİLİNDİĞİ üzere 21. yüzyılın başında tüm dünyada dijitalleşme hızlı bir şekilde yayılmış ve özellikle yükseköğretimde, kitlesel çevrimiçi açık derslerle (massive open online courses) uzaktan eğitimi de içerecek şekilde dijital eğitimin büyük önem kazandığı bir döneme girilmiştir. Artık sınırların kalktığı örgün öğretime alternatif bir öğretimin gündemde olduğu yaş seviye bakmaksızın herkesin öğrenmeye kolayca ulaşabileceği bir dönem yaşıyoruz. Dünyanın neresinde olursanız olun artık dijital araçlarla beraber yeri geldiğinde alanının en uzmanı kişilerden rahatlıkla dersler, seminerler alınabilmekte ve bilgiye çok hızlı ulaşabilmektedir. Özellikle Stanford Üniversitesi vb. kurumlar bunun için ders portalları oluşturmaktadır. Bundan sonraki dönemlerde bu sürecin gelişerek eşzamanlı bir şekilde daha da ileriye taşınacağı muhakkaktır.

Bu çalışmamızda Kovid-19 salgını döneminde üniversitelerimizin durumu ve alınan tedbirlerle beraber eğitim süreçlerinin ne boyutta etkilendiğini inceleyeceğiz. Konuyu özellikle iki boyutta ele almak faydalı olacaktır. Şöyle ki; yükseköğretimin işleyişinden sorumlu YÖK'ün aldığı tedbirler ve bunlara karşılık üniversitelerin üstüne düşen tedbirler ve önlemler.

Avrupa Yükseköğretim Alanı (EHEA)'nın Rusya'dan sonra ikinci büyük ülkesi olan ülkemizde 207 üniversite olup yaklaşık 7,5 milyon öğrenci öğrenim görmektedir.

Hepimizin bildiği gibi Avrupa Yükseköğretim Alanı (EHEA)'nın Rusya'dan sonra ikinci büyük ülkesi olan ülkemizde 207 üniversite olup yaklaşık 7,5 milyon öğrenci öğrenim görmektedir. Genç nüfusun ve eğitilmişlik düzeyinin yüksek olduğu ülkemizde pandemi eş güdümü amacıyla YÖK'te ve tüm üniversitelerde (bir rektör yardımcısının koordinatörlüğünde) Kovid-19 komisyonları kuruldu. Bu komisyonlar sayesinde her bir üniversitede hızlı, esnek kararlar alınarak ve alınan her kararı her gün yeniden gözden geçirerek bu süreç yönetilmektedir. Bu konuya ilişkin dünya üniversitelerini de takip ederek ve onların almış olduğu kararları süzgeçten geçirerek hareket eden YÖK'ün yapmış olduğu icraatları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. (<https://Kovid19.yok.gov.tr/Sayfalar/HaberDuyuru/pandemi-gunlerinde-turk-yuksekogretimi.aspx>)

“Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm” projesi özellikle sosyal ve ekonomik bakımdan ülkemizin nispeten daha az gelişmiş bölgelerinde bulunan üniversitelerde hayata geçirildi.

---

1. 4 Şubat tarihi itibarıyla tüm yükseköğretim kurumlarından, gerekli önlemleri almaları, koruyucu tedbirleri duyurmaları istenmiş ve yaklaşık bir ay sonrasında daha henüz vaka tespit edilmeden önce, yükseköğretim kurumlarında Kovid-19 hastalığına ilişkin alınması gereken tedbirler, “Seyahat ve Yurtdışı Toplantılar”, “Uluslararası Katılımlı Toplantılar”, “Ayrımcılığa Karşı Alınacak Tedbirler” halinde üç başlıkta toplanmış ve ülkemizdeki yabancı uyruklu öğrenciler de dikkate alınarak üç dilde yükseköğretim kurumlarımıza gönderilmiştir. Ülkemizdeki ilk Kovid-19 vakasının tespit edildiği gün, bütün rektörler, Koronavirüs Bilim Kurulu'nun bazı üyelerinin de yer aldığı enfeksiyon alanında uzman akademisyenlerin ve YÖK Yürütme Kurulu üyelerinin katılımıyla “Koronavirüs Hastalığı (Kovid-19)” gündemiyle YÖK'te bir toplantı gerçekleştirilmiş, bu toplantıda, üniversitelerde “Koronavirüs Komisyonu” kurulması ve süreci yürütecek bir rektör yardımcısının belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

Bu arada YÖK tarafından üniversiteler belli konulara göre kategorize edilmişlerdi. Bunlardan bir tanesi Dijitalleşen YÖK mottosuyla Yükseköğretim Kurulu tarafından iki yıl önce başlatılmış olan “Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm” projesidir. Bu çalışma özellikle 16 üniversitedeki öğretim elemanlarının ve öğrencilerin mensup olduğu üniversiteler sosyal ve ekonomik bakımdan ülkemizin nispeten daha az gelişmiş bölgelerinde bulunan üniversitelerde hayata geçirildi. Sürecin bu üniversiteler için daha az hasarlı geçmesine sebep olmuştur. Ayrıca son yıllarda üniversitelerde açılan uzaktan eğitim merkezlerinin sayısının da 120'yi aşması yine süreci kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur.

Derslerin teorik kısmının uzaktan öğretimle yapılması ve uygulama kısımlarının üniversiteler tarafından belirlenecek takvimde ve özellikle Kovid-19'un etkisinin azalması ile yüz yüze yapılabileceği kararlaştırılmış ve uygulanmıştır.

---

2. 17 Mart 2020 tarihinde Uzaktan Öğretim Yol Haritası belirlenerek 5 temel alanda; mevzuat, altyapı, insan kaynakları, içerik ve uygulama olmak üzere gerekli düzenlemeler ve alınması gereken kararlar etkin yönetimle hayata geçirilmeye başlamıştır.
3. 23 Mart haftasından itibaren YÖK bünyesinde oluşturulan YÖK Dersleri (*Yükseköğretim Kurumları Dersleri*) adı verilen ara yüzle erişime açılması ve diğer üniversitelerin dijital ders malzemelerinin bir havuza toplanması ve bu havuza Anadolu Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'nin ders havuzlarında yer alan, dijital ortamdaki bütün derslerin, ilave edilmesi kararlaştırılmıştır.

Teorik derslerin tamamının, uygulamaya dayalı derslerin teorik kısmının uzaktan öğretimle yapılması ve uygulama kısımlarının üniversiteler tarafından belirlenecek takvimde ve özellikle Kovid-19'un etkisinin azalması ile yüz yüze yapılabileceği kararlaştırılmış ve uygulanmıştır. Ancak pek çok üniversite uygulama kısımlarını da online olarak gerçekleştirmek zorunda kalmıştır.

Ayrıca isteyen öğrenciler için 2019-2020 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde kayıtlarını dondurabilmelerine imkân sağlanarak kayıt dondurulan süre azami süreden sayılmaması sağlanmış, lisansüstü eğitimde ise karar üniversite yönetim kurullarına bırakılmıştır.

4. Öğretmen adayı öğrenciler için ise, Milli Eğitim Bakanlığı ile koordineli bir şekilde yapılan çalışmalar sonucunda, öğrencilerin 5-6 hafta arasında okullarda uygulama çalışmalarına katıldıklarından, bu dönemle sınırlı olmak üzere, uygulama çalışmalarındaki eksikliklerin "ders, ödev ve dosya hazırlığı" ile telafi edebilmesi kararlaştırılmıştır. Hemşirelik, diş hekimliği, eczacılık programlarındaki öğrencilerin stajlarını (*yaz dönemi de dâhil*) uygun zamanda, sağlık birimlerinde koruyucu önlemler alınarak yapabilmeleri veya stajlarını uzaktan öğretim yoluyla da tamamlayabilmeleri hususu üniversitelerin kendi değerlendirmelerine bırakılmıştır.
5. Eğitimlerine ara verilmiş olan tıp fakülteleri son sınıf öğrencilerinden (*intömler*) eğitimlerinin ekseriyetini tamamlayanların üniversite hastanelerinde, Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde ve sağlık birimlerinde doktor olarak çalışabilmeleri hususuyla ilgili değerlendirmeler ise devam etmektedir.

6. Pandemi döneminde öğrencileri ve mezunları etkileyen diğer bir husus ise YKS, ALES, KPSS, YÖKDİL ve benzeri genel sınavlardır. Bu sınavlarla ilgili olarak üniversitelerde akademik takvim güncellemesi yapılmış, pandemi güvenliği sağlanarak uygun ve yapılabilir tarihlere ertelenmiştir.

YÖK'ÜN BU TEDBİRLERİ ÇERÇEVESİNDE ÜNİVERSİTELERİN ALMIŞ OLDUĞU TEDBİR VE ÖNLEMLER

YÖK'ün yazısı gereği tüm üniversitelerde rektör yardımcısı başkanlığında komisyonlar kurulmuş ve bu komisyonun kararlarını hızlı duyurmaları amacı ile web sayfaları düzenlenmiştir. Bu sayfalar yardımıyla personellere, öğrencilere ve kamuoyuna düzenli bilgilendirme yapılmaktadır. Hatta YÖK'te bulunan ortak Kovid-19 portalı ile üniversitelerin almış olduğu tedbirleri herkes takip edebilmektedir (<https://Kovid19.yok.gov.tr/>).

Üniversitelerdeki tedbirler, fiziksel ve eğitimsel olarak iki boyutta değerlendirilebilir.

Fiziksel olarak;

1. Sağlık Bakanlığı'nın önerdiği kişisel hijyen ve el yıkama kurallarının ofis ve ev ortamında uygulanması halk sağlığı açısından oldukça önemli olduğundan kişisel hijyenin sağlanması ve enfeksiyon riskinin azaltılması amacıyla Sağlık Bakanlığı'nın bilgilendirme afişleri yurtlara, yemekhanelere, fakültelere asılmış ve üniversitelerin ilgili tüm birimlerine dağıtılmıştır. Tüm binaların öncelikle giriş kapıları olmak üzere çok yaygın kullanılan noktalara dezenfektan kutuları konmuştur. Bu arada burada kullanılan sterilizasyon sıvıları başta satın alınmış olup bunun masraf anlamında sürdürülebilir olmadığı görülüp üniversitelerimizin hemen hepsinde kendi laboratuvarlarında üretilmiştir. Hatta pek çok kuruma da kaynak temininde yardımcı olunmuştur. Kapalı ofis ortamları temiz hava sirkülasyonu ve hijyenin sağlanması amacıyla her saat başına en az 5 dakika olacak şekilde havalandırılması sağlanmıştır.
2. Özellikle öğrencilerin kullanmış olduğu Ring ve benzeri araçların Koronavirüs ve mevsimsel virüsleri yok etmek amacı ile; konuya hassasiyetle yaklaşarak, dünya standartlarının üstünde olan 80 PPM nano gümüş yoğunluğunda, kimyasal içermeyen, insan sağlığına hiçbir şekilde zararı olmayan özel formüllü ve alkol, amonyak, antibiyotik vb. başkaca kanserojen madde ve parfüm

---

Kullanılan sterilizasyon sıvıları başta satın alınmış olup bunun masraf anlamında sürdürülebilir olmadığı görülüp üniversitelerimizin hemen hepsinde kendi laboratuvarlarında üretilmiştir

---

Üniversiteler genelinde tüm fakülteler, meslek yüksekokulları ve lisansüstü eğitimine ait olan dersler sistemlere aktarılarak 23 Mart 2020 tarihinde tüm öğrenci ve öğretim üyelerinin hizmetine sunulmuştur.

---

içermeyen, havalandırma sistemlerindeki lejyoner mikrobu yayılmasını engelleyici antiviral etkili dezenfekte işlemi ULV cihazı ile (*Ultra Low Volume - Son derece ince püskürtme tekniği ile oluşturulan aerosol sis üretir*) gerçekleştirilmiştir. Bu tip dışarıdan alınan hizmetlerin maliyet açısından sürdürülebilir olmadığı anlaşılınca üniversiteler, çok cüzi maliyetlerle kendi laboratuvarlarında bu maddeleri üreterek kendi personelleri ile tüm üniversitelerin sterilizasyonunu sağlamıştır.

3. Devletimizin talimatı gereği tüm kurumlarda dönüşümlü mesai uygulamasına gidilmiş, her birimde en az bir personel bulunmak üzere asgari sayıda personelle tüm işleğin sürdürülmüştür. Özellikle temizlik ve güvenlik personellerine toplantılarla konu hakkında bilgilendirme yapılmış ve bu sürecin sağlıklı olarak sürdürülmesi için dikkatli ve etkin bir şekilde çalışmalarını sağlanmıştır. Tüm kurumlarda olduğu gibi üniversitelere girişlerde de ateş ölçümü yapılmış, ateşi yüksek olanların kurumlara girişine izin verilmemiş ve sağlık kuruluşlarına yönlendirme yapılmıştır.
4. Fakat tüm bu tedbirlere rağmen vaka olması halinde ilgili sağlık kuruluşları bilgilendirilerek fiyasyon faaliyetleri hızla gündeme alınmaktadır. Kurumlarda bulunan kafeterya vb. ortak kullanım alanlarının da sterilizasyonu sağlanmış, bilgilendirme afişleri asılmış, sosyal izolasyon uygulamasına hemen geçilmiştir. Bunun akabinde devletimizin almış olduğu karar dolayısıyla bu tip mekânlar kapatılmıştır. Özellikle üniversitelere dışarıdan gelebilecek her türlü kargo vb. paketlerin istisnai durumlar dışında içeri girmesi engellenmiştir.

Kamu personelleri ise dönüşümlü şekilde çalışmışlardır. Bu ve benzeri durumlar gösteriyor ki zorunluluk gereği ciddi bir alternatif olarak evden çalışma fırsatlarının gündeme gelmesi söz konusudur. Kamu personel düzenlemesi yapılırken bu çalışma sisteminin de gündeme alınması ve düzenlemede yer alması faydalı olacaktır.

Eğitimsel olarak;

Tam da bu dönemde Kovid-19 münasebeti ile üniversitelerde zoraki olarak dijital eğitime geçmek zorunda kalmışlar ve eşgüdüm nedeniyle üniversite rektörlükleri, dekanlıklar, akademik gruplarla birlikte çalışılmıştır. Mevcut ikinci dalganın tüm dünyada yaşanıyor olması sebebiyle bu sürecin uzunca bir süre daha devam edeceği öngörülmektedir.

1. Üniversiteler Yükseköğretim Kurulu'nun 23 Mart 2020 tarihi itibarıyla eğitim öğretimin özellikle uygulama içermeyen derslerin uzaktan öğretim yöntemiyle yürütülmesi kararına uygun olarak üniversiteler, uzaktan eğitim programları için hazırda var olan altyapıda geliştirmeler yapmıştır. Bu tarihten sonra tüm üniversite bünyesindeki akademik birim ve eğitim-öğretim programlarında uzaktan eğitimin yürütülmesi amacıyla oluşturulan e-destek platformlarında ilk aşamada hazır olmayanlar için asenkron yöntemler ile eğitim içeriklerine erişilmesi hedeflenmiştir. Hazır olanlar ise 23 Mart tarihi itibarı ile senkronik olarak uzaktan öğretime başlamışlardır. Üniversiteler genelinde tüm fakülteler, meslek yüksekokulları ve lisansüstü eğitimine ait olan dersler sistemlere aktararak 23 Mart 2020 tarihinde tüm öğrenci ve öğretim üyelerinin hizmetine sunulmuştur. Özellikle sanal sınıf/canlı ders kapasitesinin artırılmasına yönelik yazılım ve hizmetler incelenerek, aynı anda yapılacak canlı ders sayısı, her bir derse katılacak öğrenci sayısı, bu derslerin eş zamanlı kayıtlarının oluşturulması ve asenkron/senkron erişim sağlanması gibi kriterlere uygun yazılım ve uygulama kiralama/hizmet alımı/satın alma veya üniversitelerin kendi bilgi işlem ekibiyle sorunlar çözülerek hayata geçirilmiştir. İlk başlarda teknik bazı aksaklıklar yaşansa da zamanla bunların üstesinden gelinmiş ve senkronik olarak eğitim faaliyetleri icra edilmiştir.

2. Üniversitelerde öğrenme yönetim sistemi olarak açık kaynak kodlu Moodle öğrenme yönetim sistemi yerleşik olarak kullanılmaktadır. Senkron canlı ders etkinlikleri için ise açık kaynak kodlu BigBlueButton, Perculus gibi yazılımları ile Zoom, Google Meets, Adobe Connect gibi toplantı uygulamaları kullanılmaktadır. Öğrencilerin uzaktan eğitim süreçlerinden Zoom, Google Meets, Adobe Connect vb. veya yerli yazılım sistemleri kullanılmıştır. Böylelikle üniversiteler bölüm/programlarının veya anabilim dallarının dönem başındaki ders programı aynen korunarak eğitim dijital platforma taşınmıştır. Uzaktan eğitim sisteminin sunucu kapasiteleri artırılarak aynı anda hatırı sayılır miktarda öğrencinin kullanımına olanak sağlanmıştır.

Burada eğitimsel olarak örgün öğretimdeki faydaya ulaşıldığını söylemek yanlış olur. Çünkü öğrenci ile aynı ortamda olmamanın getirdiği öğrenmenin yeterli düzeyde olması ve ölçülmesi sorunlu olmaktadır. Üniversitelerin özellikle uzaktan öğretimde yeterli ve adil bir ölçme sı-

---

Senkron canlı ders etkinlikleri için ise açık kaynak kodlu BigBlueButton, Perculus gibi yazılımları ile Zoom, Google Meets, Adobe Connect gibi toplantı uygulamaları kullanılmaktadır.

---

21. yüzyılda ve de özellikle
Kovid-19'dan sonra artık
uluslararası ölçekte,
öğrencilerin artık uzağa
gitmek yerine buldukları
şehir ve bölgeleri tercih
edeceği ve uzaktan öğretimin
ciddi bir alternatif olacağı
aşikârdır.

---

nav sistemine hazır olmadığı görülmektedir. Örneğin örgün öğretimde başarılı olma oranının yüzde 50 olduğu herhangi bir dersin online sınav sisteminde yüzde 90-95 düzeylerinde olduğu görülebilmektedir. Her yıl üniversiteye ilk başlayanların dil yeterliliğini ölçme sınavında başarı oranı yüzde 40 iken online sınav sisteminde yüzde 90 seviyelerinde olabilmektedir. Bu da dijital eğitimde sınav güvenliğinin tam olmadığı ve ölçmenin yeterli düzeyde sağlanamadığı sonucunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin derse aktif katılmamalarının verdiği motivasyon eksikliği de önemli bir dezavantajdır. Ayrıca sürecin ani gelişmesi dolayısıyla üniversitelerin hazırlıksız yakalanması, sürecin verimliliğini olumsuz etkilemiştir. Fakat bundan sonraki dönemlere daha hazırlıklı bir eğitim öğretimin olacağı şüphesiz kaçınılmazdır. Bu sebeple YÖK tarafından üniversitelere gönderilen yazı ile beraber eğitim-öğretimin yüzde 40'a kadarının uzaktan eğitimle verilebileceği ve mümkün ise bu yüzde 40'ın önemli kısmının takip eden güz döneminde verilmesi tavsiye edilmiştir. Bu da bize en az bir dönem daha üniversitelerin büyük oranda uzaktan öğretim ile eğitim-öğretime devam edeceğini gösteriyor. Nitekim yurt dışından bazı önemli üniversiteler 2020-2021 yılının uzaktan öğretimle devam edeceğini açıklamışlardır. Hakeza ülkemizde bazı özel ve devlet üniversiteleri de bu yönde açıklama yapmışlardır.

Son söz olarak Yükseköğretimde pek çok yapısal değişiklik gündemdedir. 21. yüzyılda ve de özellikle Kovid-19'dan sonra artık uluslararası ölçekte, öğrencilerin artık uzağa gitmek yerine buldukları şehir ve bölgeleri tercih edeceği ve uzaktan öğretimin ciddi bir alternatif olacağı aşikârdır. Bu vesile ile sadece belli yaş grubu öğrencilere değil özellikle tüm yaş grupları için evden öğretim bir seçenek, belki de uzunca bir süre tercih edilen seçenek olacaktır. Artık üniversitemizin bu seçenekleri gündemine yoğun bir şekilde almaları alt yapılarını buna hazır hale getirmeleri, mevzuatın da YÖK tarafından çalışılması gerekmektedir. Öğretim üyelerinin de uluslararası rekabete açık olacak şekilde kendilerini geliştirmeleri gerekecektir. Tabii bu arada dezavantajlı gruplara da (*engelli bireylere yönelik*) hazırlık yapılmalıdır.

Son söz olarak, YÖK Başkanı Yekta Saraç'tan bir alıntı ile bitirmek istiyorum. "Web Summit CEO'su Paddy Cosgrave'in bir hatırlatması: 1665'te Cambridge Üniversitesi veba nedeniyle kapatıldı; Isaac Newton evde çalışmaya karar verdi ve Newton yasaları olarak bilinen meşhur evrensel kütle çekim yasasını ve hareket yasalarını formüleştirdi. Öğrenmeye ve çalışmaya devam edeceğiz."

Salgının Kısılacında Eğitimi Tartışmak

OSMAN ÖZTÜRK

“Hiçbir şey aynı kalmayacak.” cümlesi, Kovid-19 salgını nedeniyle sıkça dile getirilen bir öngörü. Yaşadığımız küresel salgının ne denli güçlü bir etkiye sahip olduğunu ifade eden tam anlamıyla mücmel bir ifade. Kısa, öz, özetlenmiş nitelikte olması yönüyle ve neye delalet ettiği anlaşılmayacak derecede kapalı olması bakımından da mücmellik tanımına uygun.

KORONAVİRÜS salgını insanlığın daha önce deneyimlemediği küresel bir problem. Öyle ki din, dil ayrımı, ekonomik-sosyal-siyasal statü farkı, yaş grubu, devlet, ulus kimliği gibi ayrımları gözetmeksizin herkesi ve her kesimi içine alan bir problem. Tabii ki dünya ilk defa bir salgın yaşamıyor. Ancak ulaşım, iletişim ve etkileşimin bu denli hızlı olduğu bir çağda yaşadığımız bu küresel salgın öncekilerden çok farklı etkiler bırakıyor. Bir yandan insanlığı içine kapanmaya iterken öte yandan insanları, ulus devlet sınırlarını aşan bir çapta birlikte davranmaya mecbur bırakıyor. İnsan eliyle üretilmiş olduğu kanıtlanmış olmasa da insanlığın bir sosyal deneye tabi tutulduğu tezini gerçeğe dönüştüreceği şekilde (bir çeşit kendini gerçekleştiren kehanet olmaya aday) bir seyir izliyor. Hepimize daha önce olmasına asla razı olmayacağımız şeyleri gönüllü bir şekilde kabul etmeyi hatta talep etmeyi telkin ediyor. Daha çok denetim, daha fazla kısıtlama, daha az özgürlük anlamına gelen uygulamaları kendiliğinden talep eder hâle geliyoruz.

Öte yandan, metanet, dayanışma, yardımlaşma, yaşlılara hürmet, sabır gibi çoğu inanç kaynaklı olan ve büyük travmalara karşı toplumların bağışıklık sistemini üreten ahlaki değerler başka bir pencereden gündemimize geliyor.

Görünen o ki yaşadığımız salgın güçlü bir değişim beklentisi ve çok sayıda tartışma başlığı üretmiş durumda.

Tartışmamız gereken başlıklardan biri, kuşkusuz ki eğitim. Virüs sonrası yaşanacağı iddia edilen değişim dalgası genelde eğitimi ve özelde de okulu kalıcı bir şekilde etkileyecek mi?

Salgının kısa vadeli etkilerini hep birlikte yaşadık.

Virüs ortaya çıkar çıkmaz dünyanın 192 ülkesi örgün eğitime ara verdi. 1.5 milyardan fazla öğrenci okullarına gidemedi. Ülkemiz başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde uzaktan eğitimle ilgili çeşitli arayışlar ve uygulamalar hayata geçirildi. MEB, resmi okullarımızda ağırlıklı olarak EBA ve EBA TV üzerinden dersleri sürdürürken özel okullarımız daha çok canlı (*online*) dersler ile kalan konuları tamamlama yoluna gitti.

Yaşanan birçok teknik veya tecrübi aksaklığın yanında umut veren başarılı örnekler de ortaya çıktı. Genel olarak bu süreçte başarılı sınav veren ülkelerden biri olduk.

Koronavirüs, hâlâ ülkemiz ve dünya için de güncel bir tehdit olma durumunu koruyor. Bu durumun zorunlu sonucu olarak karşımıza çıkan bu uygulamalar eğitim ile ilgili kadim eleştirileri giderecek çözümlere götürür mü?

UZAKTAN EĞİTİM OKULUN YERİNİ ALIR MI?

Uzaktan eğitim aslında uzun yıllardır gündemimizde olan bir konu. Özellikle üniversiteler uzun süredir bu yöntemi kullanıyor. (*Geçmişte yapılan mektupla eğitim, radyo ve TV'den yapılan dersler gibi öncül uygulamalar da bu yöntem içinde sayılabilir.*) Kendi seyrinde yavaş yavaş gelişen bu uygulamalar, yaşadığımız olağan dışı problem ile birlikte yaygınlaşan bir eğitim yöntemine dönüştü. Eğitimin tüm kademeleri ve tüm tarafları uzaktan eğitimle hızlı ve güçlü bir şekilde tanışmış oldu. Yaşadığımız bu deneyimden birbirine zıt gibi görünen iki yargı çıktı:

1. Okulun yerini hiçbir şey tutamaz.
2. Bu iş pekâlâ uzaktan da olabilir.

Birbirine zıt gibi görünen bu iki yargı da doğru ve farklı tecrübeleri ifade ediyor. Mesela öğrenci yaşlarının küçük olması nedeniyle anaokulu ve ilkokul kademesi için uzaktan eğitim fazladan zorluklar içeriyor. Ancak lise kademesi için bu, o kadar da zor değil. Ya da matematik dersi ile müzik dersi bu bağlamda aynı değil.

Anaokulu ve ilkokul kademelerinde uzaktan eğitim yüz yüze eğitime göre çok daha dezavantajlı görünürken kısmen ortaokul, lise ve üniversite kade-

---

*Yaşadığımız süreç
hepimize daha önce
olmasına asla razı
olmayacağımız şeyleri
gönüllü bir şekilde kabul
etmeyi hatta talep etmeyi
telkin ediyor.*

---

meleri için sürdürülebilirliği potansiyel olarak mümkün gözüküyor. Elbette çözülmesi veya iyileştirilmesi gereken unsurların geliştirilmesi şartıyla.

Hibrit bir modele geçilmeli

Bu süreçte gördük ki akademik dersler uzaktan da pekâlâ yapılabilir. Hatta bilgiyi öğrenmek için okul bazen en iyi seçenek bile olmayabilir.

Ancak uygulama tarafına ve grup çalışmalarına gelince uzaktan eğitim bekleneni veremiyor. Özellikle alt yaş gruplarında gerekli olan oyunla öğrenme, akran öğrenmesi ve sosyalleşme ihtiyaçları için okul ve yüz yüze eğitim son derece önem kazanıyor.

Bunlardan yola çıkarak hibrit modeli gündeme almak daha mümkün görünüyor. Okul kademelerine, derslerin özelliklerine, kazanımların gerektirdiği uygulama ihtiyaçlarına göre uygun olanın tercih edileceği karma bir model ortaya çıkarılabilir. Bu süreçte yaşanan zorluklara rağmen uzaktan eğitimin bazı avantajları yaygın bir şekilde keşfedilmiş oldu. Kanımca uzaktan eğitim, payını giderek büyüten bir eğitim uygulaması olmayı sürdürecektir.

Odağımız değişmeli

Odağımızı kişinin nereden öğrendiğine değil, ne kadar öğrendiğine çevirecek bir değişikliğe gidilmelidir. Eskiden olduğu gibi bilgi erişilmez değil, sadece okulda elde edilen bir şey hiç değil. Kaldı ki dünyanın yaşadığı bu korkunç değişim hızı karşısında mevcut okul sisteminin gereken dinamizmi üretmesi mümkün de değil. Bu durumda eğitim sistemlerinin bilgiyi öğretmede tek el gibi davranmaktan vazgeçip eğitim sistemini, bireyin neyi bilip bilmediğinin sertifikasyonunu yapan bir modele doğru evirmek hayatın bu hızlı döngüsü karşısında daha dinamik bir seçenek oluşturabilir.

Okul Yeniden düşünülmeli

Zaten genelde eğitim, özelde de okulun sadece ülkemizde değil, tüm dünyada krizde olduğu, yaygın bir değerlendirme. Geldiğimiz noktada, pandemiden bağımsız olarak da okul, üzerine tartışmamız gereken anlam ve fonksiyon kaybına uğramış sorunlu bir kurumdur. Değişimin baş döndürücü bir hıza eriştiği dünyamızda okul neredeyse hiç değişmeden Prusya modeli geliştigiinden bu yana aynı şekilde duruyor. İnsanları yaşayacakları hayata hazırlama iddiasında olan bir kurumun sabit kalması kendi başına yeterince ironik görünüyor. Bir birey zorunlu eğitimini tamamlayınca kadar bile dünyada güçlü birkaç değişim dalgası yaşanıyor. Tek başına bu olgu bile okulu yeni baştan ele almayı zorunlu kılıyor. Ancak eğitim alanında reform yapmak pek de kolay değil. Salgının yol açtığı bu kriz, güçlü bir reform için fırsat oluşturabilir.

Özellikle alt yaş gruplarında gerekli olan oyunla öğrenme, akran öğrenmesi ve sosyalleşme ihtiyaçları için okul ve yüz yüze eğitim son derece önem kazanıyor.

---

*Eğitim sistemlerinin bilgiyi
öğretmede tekel gibi
davranmaktan vazgeçip
eğitim sistemini, bireyin
neyi bilip bilmediğinin
sertifikasyonunu yapan
bir modele doğru evirmek
hayatın bu hızlı döngüsü
karşısında daha dinamik bir
seçenek oluşturabilir.*

Okul Mimarisi değişmeli

Eğer eğitim-öğretimde hibrit modele geçilirse okul mimarisinin de buna göre şekillenmesi gerekecektir. Mevcut sınıf modelimiz okulun değişmediğinin kanıtı gibidir. Yüzyıl önce sınıfta çekilmiş bir fotoğrafla bugünkü bir sınıf fotoğrafını yan yana koyarsak makyaj mesabesindeki değişikliklerden fazlasını göremeyiz. Aynı mekân, aynı sıra dizilimi, aynı öğretmen ve tahta konumu vs. Her şey bu kadar hızlı değişirken okulun değişmeden kalması hayatın neden gerisinde kaldığını açıklamak için yeterlidir.

Okulun öğrenmeden çok uygulama hatta üretim alanı olarak yapılandırılması, daha çok grup çalışmasına ve akran sosyalleşmesine fırsat sağlayacak şekilde mimarisinin yenilenmesi gerekiyor.

Eğitim – Öğretim ayrıştırılmalı

Eğitim-öğretim (*talim-terbiye*) kavramlarını bir arada kullanmak eski alışkanlığımız. Örgün eğitime ara verilip uzaktan eğitimle geçirdiğimiz dönemde “Öğretim bir şekilde yapıldı da eğitim ne olacak?” sorusu sıkça soruldu. Bu da üzerinde düşünmemiz gereken bir başlık. Bilgiye erişimin kolaylaştığı, öğrenmenin çok çeşitli kaynaklardan hatta ülke sınırlarının ötesinden temin etmenin mümkün olduğu günümüzde hâlâ eğitim ve öğretimi tümleşik iki kavram olarak görmeye devam etmek doğru mu? Müstakil bir şekilde ele alabilirsek belki de eğitimi daha az ıskalarız. Böyle yapmaya karar verirsek anaokulu ve ilkokul, daha çok eğitim odaklı; lise ve üniversite ise öğrenme, uygulama ve üretim odaklı olmalıdır.

Ölçme Değerlendirme sistemi güncellenmeli

Uzaktan eğitimin hibrit bir şekilde bile olsa eğitim sisteminin aktif ve sürekli bir unsuru hâline gelebilmesi için bazı iyileştirmelerin yapılması gerekiyor. Bunların başında insan kaynağımızın adaptasyonu geliyor.

Ülkemizde 1 milyonu aşkın öğretmen var. Yeni bir uygulamaya geçmek, eğitimini aldıkları, alıştıkları yöntemden farklı bir icra yöntemine geçmek kabul edilmesi gereken bir zorluk. Mevcut yöntemin yanı sıra bu yeni yöntemlerde de işini iyi icra edecek becerileri kazanmak zorunda kalıyorlar. Tabiatıyla bu çok kolay olmayacaktır. Öğretmenlerimizin yaş ortalamasının küçük olması bir avantaj ise de bu yeni durum bu meslek sahiplerinin, işlerinin acemisi durumuna düşmesine yol açıyor. Bu konuyu ciddi bir şekilde ele almak ve adaptasyon için kararlı bir süreç yönetmek gerekecek.

Bahse değer başka bir problem alanı ise ölçme değerlendirme süreçleridir. Uzaktan eğitimin en önemli zorluğu, adı üstünde, uzaktan olma-

sıdır. Ödev kontrolü, sınav güvenliği, derse katılım gibi hususlar, öğretmen kanaatlerini ve verilen notların nesnellliğini tartışmalı hâle getirebilir. Bu alanın dikkatle ele alınması, zayıf noktalarına tedbirlerin üretilmesi sistemin selameti açısından elzemdir. Ölçme değerlendirme sisteminin uzaktan eğitimi içine alacak şekilde güncellenmesi artık kaçınılmaz bir durumdur.

Eğitime erişim hep süregelen bir sorun alanıydı. Uzaktan eğitim uygulamalarının yaygınlaşması, bu tartışmanın içerik değiştirerek gündem olmayı sürdüreceği anlamına geliyor. Öğretmen açığı, ikili eğitim, sınıf mevcudu gibi eğitim sorunu başlıklarına; internet altyapı yetersizliği, bilgisayar/tablet gibi cihazlara sahip olamayan öğrencilerin durumu gibi başlıklar eklenecek.

Uzaktan eğitim ile ilgili en esaslı sorunlardan biri de sınıf yönetimi meselesidir. Öğretmenlerin bir kısmının yüz yüze eğitim modelinde bile zorlandıkları sınıf yönetimi konusu, uzaktan eğitimde daha da çetrefilli sorun olmaya aday.

Sonuç yerine soru

Eğitim, ülkemizde bitmeyen tartışma konularının başında geliyor. Ama mevcut eğitim modelinde bilinen sorunlarımızı çözsük bile bu tartışma bitmeyecek. Çünkü var olan eğitim modeli bugünün dünyasının parametrelerinin ürünü değil. Ve tüm dünyada eğitimle ilgili bir krizin varlığından söz etmek mümkün. Sanayi toplumunun ihtiyaçlarına göre ve bilgi aktarımı yapmak üzere kurgulanmış bu model, bilgiye erişimin okuldan daha kesirme yolları olan günümüzde büyük fonksiyon kaybına uğramış durumda. Öğrencileri kendi yaşayacağı zamanın şartlarına kolayca adapte olabilecek bireyler olarak yetiştirmeyi amaçlayan okul, dünyanın yaşadığı güçlü ve hızlı değişim dalgalarının gerisinde kalıyor. Çözüm üretmek zorunda olduğumuz sorun bu.

Ve bu sorun ancak okulu yeniden kurarak çözebileceğimiz bir sorun. Mevcut okul sistemine makyaj benzeri müdahaleler, ölüyü pudralamaya benziyor. Bu ise kazandırmaktan çok zaman kaybetmemize, oyalanmamıza yol açıyor. Salgın nedeniyle yaşanan kriz ve yaşadığımız uzaktan eğitim tecrübesi eğitim ile ilgili köklü bir çözüm arayışına dönüşebilir. Zor bir iş bu, hem de bir veya birkaç kişinin akli ve gayretiyle kolayca çözümlenemeyecek kadar zor. Ancak cesur adımlara ihtiyacımız var. İşe şu soruyu sorarak başlayabiliriz.

Ne yapacağız da verdiğimiz eğitim, yetiştirdiğimiz bireylerin korkunç bir hızla gelen bu değişim dalgalarının birer nesnesi değil de öznesi olmalarına katkı sağlayacak?

**Anaokulu ve ilkokul,
daha çok eğitim odaklı;
lise ve üniversite ise
öğrenme, uygulama ve
üretim odaklı olmalıdır.**

Koronadan Paranoyaya, Pandemiden İnfodemiye Çin Virüsü ve Yeni Normal *‘İfrat ve Tefrit Arasında Durmak’*

MUSTAFA ŞEN

DÜNYA tarihi pek çok felaket ve salgının da tarihidir. Bu bakımdan insanlık tarihine, hukuk dilinde ‘mücbir sebep’ olarak söylenen durumların tarihi olarak ‘mücbir sebepler tarihi’ dense, pek de gerçeğe aykırı olmaz. İnsanlar bu bağlamda savaştan büyük göçlere, kıtlıktan salgın hastalıklara kadar pek çok olağanüstü olaylar yaşadılar. Bizler, yavaş yavaş orta yaş kuşağı dönemini geride bırakan nesiller olarak, daha önce dünyada yaşanmış ama bizim tecrübe etmediğimiz türden bir küresel salgınla karşılaştık; virüs ve insan karşı karşıya. Biraz korktuk, biraz ürk-tük... Her iki taraf da kendi fitratında kaldığında insana dokunmadığı anlaşılan bu mikroskobik varlık, aslında düşman olarak tanımlanmaya müstahak olacak bir nesne değildir.

Virüs salgını beraberinde bilgi/malumat/enformasyon salgınına da getirdi. Kafamız karıştı, kavramlarımız bozuştı. Fizyolojik bağışıklığımızı koruyalım derken psikolojik bağışıklığımız elden gider oldu. Koronaya yakalanmayalım derken paranoyaya yakalanayızdık.

Tüm bunlar varlık aleminde oluş ve bozuluş, yani kevn ve fesad kaderini yaşarken, çok da yeni olmayan ‘yeni’ bir kavramımız tedavüle girdi:

Yeni normal... Bu kavramı şimdilerde Koronavirüs salgını sonrasındaki hayatımız için kullanıyoruz (*İlk kullanım 1. Dünya Savaşı sonrası, ikinci kullanım 2000'lerin başı*). Yeni normal nasıl olacak, bir başka ifadeyle virüs sonrası yeni hayatımız nasıl olacak? Pek çok tartışma bu sorular etrafında dönmektedir. Biz tartışmaya daha başlamadan peşinen şunu söyleyelim: Eğer Koronavirüs, nam-ı diğer Kovid-19, yani Çin virüsü doğal bir virüs ise ve sonu daha önce gördüğümüz virüsler gibi olacaksa, yeni normal eskisinden çok farklı olmayacaktır.

Yeni normal bağlamında en çok kullanılan ifadelerden biri de 'hiç bir şey eskisi gibi olmayacak' sözüdür. Hiç bir şey eskisi gibi olmayacak demek hem doğru hem yanlıştır. Doğrudur, çünkü varlık aleminde zaten hiç bir gün bir önceki günle aynı değildir. Değişim, değişmez bir şekilde doğasını korumaktadır ve 'O, her an bir şan alır' ilahî kelamı hükmünü sürdürmektedir. Ama köklü bir değişim kastediliyorsa, bu, eğer yanlış değilse, abartılıdır.

Bir Sosyal Değişim Örüntüsü Olarak Yeni Normal: Değişim Nedir, Ne Değişecek?

Bu tartışma için öncelikle, sosyolojinin konusu olan sosyal değişim kavramına bakmakta fayda vardır. Öbür türlü kuru münakaşadan öteye gitmeyecektir. Sosyal değişim; zorunlu değişim ve serbest değişim diye iki ana eksenle ele alınır. Çin virüsünün dayattığı bir kısım dinamiklere baktığımızda, ilk elde bu değişimin zorunlu sosyal değişim olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz ama bu bir yanılsamadır. Zaten, eğer olacaksa, bu, yarı zorunlu-yarı serbest değişim olacaktır; lakin, her virüs gibi bu da belli bir zaman sonra gidecekse, zorunluluk ortadan kalkacak ve insanlar hayatın normal akışına döneceklerdir. Zira, bundan önce görülen tüm salgınlardan sonra böyle oldu. Bu sebeple, Çin virüsü de böyle olacaktır demek hayatın normal akışına, akla ve mantığa aykırı değildir. Bu yaklaşım salgını hafife almak demek de değildir. Evet, virüsü ve salgını ciddiye alalım ama sosyal değişimin ana parametresi de yapmayalım.

Sosyal değişime bakarken şu soruyu da sormak gerekir: Sosyal değişimin ölçütü nedir; başka bir ifadeyle, bir sosyal değişim faktörü hangi niteliksel ve niceliksel seviyeye gelince sosyal değişimin etkili ve belirleyici bir dinamiğine dönüşür? Yani, hangi yoğunluktaki ve bizi ne kadar zaman ağır etkisi altında tutacak olan salgın sosyal değişime yol açar? Milyarlarca insanın ne kadarına bulaşırsa, ne kadarı hastanede yatarsa, ne kadarı solunum cihazına bağlanırsa, ne kadarı aramızdan ayrılırsa ve tüm bunlar dünyanın ne kadarına yayılırsa bu bir sosyal değişime yol

---

Virüs salgını beraberinde bilgi/malumat/enformasyon salgını da getirdi. Kafamız karıştı, kavramlarımız bozuştı. Fizyolojik bağışıklığımızı koruyalım derken psikolojik bağışıklığımız elden gider oldu.

Zaten içinde öznesi ve nesnesi olduğumuz yüksek teknoloji çağı yokmuş da, virüsle gelmiş gibi davranmayalım. Dijitalleşme zaten kendi mecrasında akan bir olgu. O kod çoktan yazıldı!

---

açar ve dahi bu sosyal değişim örüntüleri kalıcı olur? Açık söylemek gerekirse, bu soruların herkesi ikna edecek türden cevaplarını verebilmek kolay değildir.

Şimdi gelelim neye yeni normal diyeceğimize: Virüsle mücadele ederken belli bir başarı sağlandıktan sonra salgının nispeten kontrol altına alınıp iplerin biraz gevşetilmiş haline mi, yoksa virüsün herhangi bir virüs derekesine düştüğü hale ve zamana mı? Eğer, birincisi ise bu aşırı derecede geçici bir şeydir ve uzun uzun konuşmaya değmez. Yok, ikincisi ise zaten geçecek ve hayat kendi normalinde seyredecektir. Diğer taraftan, bu iki seçenek, virüsün doğal ya da yapay olmasına göre de değişir. Doğal olduğunu kabul edersek, Koronavirüs diğer virüsler gibi normalleşince, normal ötesinde kalacak şeyler sınırlı olacaktır. İnsanlar, toplumlar ve devletler bunu bir zaman sonra unutacaklardır. Tıpkı, diğerlerini de unuttukları gibi. Laboratuvar virüsü denilirse; ki buna dair epeyce kafa karıştırıcı malzeme var, bu konuda bir şeyler söylemek için öncelikle o laboratuvar da bir süre çalışmış olmak gerekirdi ki, bu zaten olacak iş değildir, yani muhaldir. Lakin bu noktada, bu tarz komplo teorilerine ve komplo teorisyenlerine de ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Yeni Normalin Normalleri ve Pandemiye Yaya Bırakan İnfodemi Sorunu

Deniliyor ki, Kovid-19'dan sonra çok hızlı bir dijitalleşme sürecine girdik. Yanlış. Zaten bir kaç on yıldır bu sürecin yoğun olarak içindeyiz. Çin virüsü bu sürecin küçük bir zaman aralığında kendince bir dalga tepesi oluşturdu. Virüs dalgası düşünce, oluşturduğu dijital dalga da belli bir oranda düşecektir. Mesela bizler, salgın öncesinde alışverişten toplantıya kadar az miktarda dijital iş yapardık; sonra bir kısım işlerimizi tamamen dijitale döktük ama şimdi hemen hemen doğal ortamın yüz yüze mesaisine döndük bile. Diyeceğim odur ki, abartmayalım. Zaten içinde öznesi ve nesnesi olduğumuz yüksek teknoloji çağı yokmuş da, virüsle gelmiş gibi davranmayalım. Dijitalleşme zaten kendi mecrasında akan bir olgu. O kod çoktan yazıldı! Ama şu da bir hakikat ki, bir dalga yükselmesi olmuştur. Misal, bir profesör arkadaşımız 'üniversite beş yıldır yapamadığımız dijital dönüşümü bir kaç haftada yaptık' dedi. Bu doğrudur ama bu, özü itibarıyla virüs dinamiği ile olmuyor, kendi dinamikleri var. Bir çok donanımsal altyapı, yazılımsal tedarik ve beceri, zihinsel dönüşüm ve genel informatik gelişim zaten mevcuttu. Bu süreçte işe ivme katan Çin virüsü etkisi geçip gidecek ve dijitalleşme kendi dinamikleriyle yoluna devam edecektir.

Hele bir de Koronavirüs ve 5G, bitcoin vb. meseleler var ki, akla ziyan; Çin virüsünün bu 5G ve blockchain için tasarlanmış bir yapay virüs olduğunu söyleyecek raddeye kadar gidiyor. Belgelenmeden bir şey diyemeyeceğiz!!! Ama, pandemiyle uğraşırken böylesi bir infodemi ile baş edebilmek hiç kolay olmayacaksa da; koronaya yakalanmayalım derken paranoyaya yakalanmaktan korktuğumu söylemeliyim.

Çin virüsü diğer virüsler gibi olduktan sonra dünyada göreceğimiz muhtemel farklılıklar şunlar olabilir: Mücbir sebepler olarak bilinen salgın, deprem, sel, tsunami, savaş, büyük yangın, kuraklık, kıtlık vb. devletlerin biraz daha öngörülü olarak yaklaşacakları olgular olabilecektir. Fakat, bu konularda devletler binlerce yıldır zaten, tabiri caizse stoklu çalışırlar, yani her zaman yedek akçeleri vardır; bu artacaktır ve artırılmalıdır. Tarım, hayvancılık, gıda, tohum, ilaç, aşı, bir kısım araç gereç, alet edevat ve artırılmış sağlık yatırımları da bu kapsama alınabilir. Yedek akçe konusunda kişiler ve şirketler de devletler gibi daha tedbirli davranacaklardır; eğer unutmazlarsa... Sosyal devlet olmayan devletlerin biraz daha sosyal devlet formasyonuna yaklaştığı, halihazırda sosyal devlet formasyonunda olanların da bu yönlerini biraz daha berkittiği bir devlet anlayışı hakim olabilir. Bu çerçevede her şeyde kâr amacı gütmeyen, bazı şeyleri zararına da olsa millî ve insanî değerler için elinde tutan devlet anlayışı biraz daha yaygınlaşabilir.

Genel olarak toplanmalar, toplantılar, okullar, üniversiteler, esnaf dükkanları, fabrikalar, kültür sanat dünyası, sinema, tiyatro, sergi, konser, siyaset dünyası, alışveriş, tedarik zincirleri, bayramlar, arkadaş buluşmaları, komşuluk, ulaşım şirketleri, turizm vb. konular sert ve sürekli fiziki mesafe denilince çöker. *(Bu arada, hazır yeri gelmişken sosyal mesafe değil de fiziki mesafe denmesi gerektiğini hatırlatmış olalım. Sosyal mesafe dikey/hiyerarşik bir olgudur. Misal; kast sistemi bir sosyal mesafe sistemidir. Bunun gibi, doktor ve hemşire arasındaki mesafe fiziki değil sosyaldir, çünkü zaman zaman sıfır fiziki mesafede çalışmak zorundadırlar. Benzeri bir örnek askeriyeden verilebilir: Subay, astsubay, erbaş ve er arasındaki mesafe sosyal mesafedir, yeri geldiğinde aralarında bir karış bile fiziki mesafe olmaz).* Peki, insanlar buna tamam diyebilir mi? Sanmıyorum. Herkes bunları unutup eskisine çok yakın bir şekilde yoluna devam edecek. Örneğin; iki üç ay önce biraz eve dönelim, kendimize dönelim, içimize dönelim deyip mistik ve/veya sûfiyane paylaşımlarda bulunanların tatil beldelerinden bronzlaşma pozları gelmeye başladı bile.

Dijitalleşme artacak, bu doğru ama bu, pandemi etkisinden çok, dijitalleşmenin kendi dinamikleri ile olmaktadır. Yani, oluyor olmakta

---

Her şeyde kâr amacı gütmeyen, bazı şeyleri zararına da olsa millî ve insanî değerler için elinde tutan devlet anlayışı biraz daha yaygınlaşabilir.

Kapitalizm ve neoliberalizmde sabit kalınacak. Dolayısıyla, yeni normal diye bir şey olacaksa, şuna bakılacak: Yeni normal kaç para eder?!. Burada ölüm para ediyorsa ölüm, dirim para ediyorsa dirim tercih edilecek.

---

olan... Diyelim ki, 5-10 yıl sonra dijitalleşme, yüksek teknoloji, robotik varlıklar, yapay zeka vb. alanlardaki gelişme, bilmem şu kadar seviyede olacak; fakat bu gelişme, şimdiki Çin virüsü sebebiyle olmayacak. Yapay zeka ışık hızıyla gidiyor; özellikle yapay zekanın yaptığı yapay zeka, yani Yapay Yapay Zeka (*Yapay Zeka*¹) inanılmaz şeyler getirecek. Ama bu Kovid-19 pandemisi sebebiyle olmamaktadır/olmayacaktır. Bu bağlamda, pandemiden çok infodemi sorunumuz var. İlginç olarak infodemi de bulaşıcı ve salgın özelliği gösteriyor.

Çin Virüsü ve Kapitalizmler, Neoliberalizmler

Yaşadığımız bu küresel salgın, kapitalizmden ve neoliberalizmden hem fikri hem de ameli olarak vaz geçmeyi gerektiriyor. Pek çok akli başında insan, bu çağrışı yapıyor. Ancak bu da kapitalizm içinde sorunu aşmaya çalışan ilerlemeci kapitalizmi de aşmayı gerektirmektedir. Peki, dünya bunu yapacak mı? Zannedersen, hayır! Kapitalizm ve neoliberalizmde sabit kalınacak. Dolayısıyla, yeni normal diye bir şey olacaksa, şuna bakılacak: Yeni normal kaç para eder?!. Burada ölüm para ediyorsa ölüm, dirim para ediyorsa dirim tercih edilecek. Şimdilerde romantik/coşkulu/duygulu konuşmalar dinliyoruz. Ama hayat böyle olmayacak. İnsanlar bildiğiniz kapitalizmin çılgın üreticileri ve çılgın tüketicileri olarak kâr ve haz peşinde koşmaya devam edecek. Zaten, dijital dijital, derken en çok yapılan şey dijital ortamda alışveriş olmadı mı! Değişen, yüzyüze kapitalizmin kısmen dijital kapitalizme dönüşmesi oldu bu dönemde.

Bu süreçte devletlerin, özellikle dünyaya insanlık satan Batılı devletlerin amigdalasını ortaya çıkıttı. İnsanlıktan hiç nasiplenmedikleri görüldü. 'Paran varsa tedavi ol, yoksa öl' parolasıyla çalıştılar; yani zenginsen ol, fakirsensin öl... Çok acı bir şekilde yaşlılarını ve yoksullarını ölüme terk ettiler. Bir de utanmadan, hayvanları kastederek buna doğal durum dediler. Aksine, doğada böyle bir şey yok. Tam tersi, hayvanlar yaşlılarını özel korumaya alarak yer değiştirir veya göç ederler. Misal, kurt sürüsü şöyle hareket eder: En önde yaşlı ve zayıflar vardır. Böylece, sürünün hızı onların hızına göre ayarlanmış ve hiç bir hâl ve şartta bir tekinin bile geride kalmaması sağlanmış olur. Çok isabetli bir stratejiyle, hemen arkalarında sürünün en güçlülerinden bir savaşçı takım yer alır ki, hem onları hem de önden gelecek tehlikeye karşı sürüyü korurlar. Sonra sürünün ana gövdesi yürür. Onların hemen ardında yine sürünün en güçlülerinden bazıları bulunur ki, onlar da sürüyü arkadan gelecek tehlikelere karşı korur. En arkada ise sürünün en güçlüsü, yani lideri vardır. O tüm arkadaşlarını, yolu, yolculuğu, düzeni, intizamı görür gözetir. Bu

---

¹ Yapay zekalar, yapay zekalar yapacak ve bunun sonu gelmeyecek; çünkü, o kod yazıldı bir kere. Bir Müslüman için, o kod da Allah'ın ilmindendir. Biz o sonu gelmeyecek olan yapay zekalar sürümüne nihai olarak, yapay zeka üssü diyelim.

---

size bir şeyler hatırlatmış olmalı. Belgesel kanalları bu manada ‘hayvanların insanlığı’ ile doludur; insanların tarihi de ‘insanların hayvanlığı’ ile. Büyük salgın sürecinde de biz maalesef ‘insanların hayvanlığını’ gördük. Bunun belki de tek ters örneği, aslında olana göre olması gereken düz örneği Türkiye’de gerçekleşti. Hiç kimseden bir kuruş dahi talep etmeden, yaşlı-genç, zengin-fakir herkese aynı muamele yapıldı ve gerekli görülen herkes ister kamu hastanelerinde ve isterse özel hastanelerde aynı ilkelerle ve aynı hassasiyetle tedavi edildi. Eğer, tüm dünyada salgın sonrası devam etmesi gereken bir şey varsa, o da bu muamele şekli olmalıdır. Türkiye, sağlık altyapısını öylesine güçlü kıldı ki, salgının en ağır olduğu haftalarda dahi, diğer hastalar da hesaba katıldığında, yoğun bakım yataklarının yarıya yakını boştu. Bu durum, hem etkin salgın yönetimi, hem çok önceden geliştirilmiş sağlam sağlık altyapısı ve hem de devletin vatandaşına insanî bakış açısıyla ilgilidir.

SONUÇ

Tüm dünyadaki toplam ağırlığı 2 gram civarında olduğu söylenen bir virüsle karşı karşıyayız. Fiziksel ağırlığı çok çok az olan bu virüsün özgül ağırlığı dünyayı tartar hale geldi. Her ülke bu virüse karşı ciddi bir mücadele veriyor. Virüsün insanı öldürmek gibi bir amacı olmasa da, bazen o, bazen insan kazanıyor. Ancak, gerçeği, tüm çıplaklığı ile sadece gerçeği görmek istiyorsak, başka bir şey daha yapmamız gerekiyor. Normal dediğimiz bir grip virüsünden veya onun yol açtığı bir sağlık komplikasyonundan bir yılda ne kadar insanın vefat ettiğini mukayeseli olarak görmeden neye salgın ve neye salgın değil denildiği tam olarak anlaşılacak gibi, asıl olarak neye ne kadar can kaybettiğimiz de tam olarak idrak edilemez. Örneğin, acaba insanlar en çok hangi sebeple ölüyor, insan ne kadar insan öldürüyor sorularının da sorulması gerekiyor? Bu soruların cevapları muvacehesinde düşünelim ki, ifrata ve tefrite kaçmadan itidal çizgisinde durabilelim. Aksi taktirde koronaya yakalanmayalım derken paranoyaya; pandemiye yakalanmayalım derken infodemiye yakalanırız. Paranoya ve infodemi bizi insana yakışmayacak hallere sokar; sözgelimi komşuları ihtiyaçlarını marketlerden yeterince alamadan evde gıda stoklamadan tutun da yaşlı, fakir ve zayıf insanların ölüme mahkum edilmesine kadar insanlık dışı işler yaptırır. Mevcut egemen kapitalist sistem gayri insani tabiatıyla zaten tam da böyle tahakküm ederken, bunun dışında kalmak epeyce zorlaşır.

Sözün özü şu: Evet ilaç, evet aşı; tamam ama bizi asıl kurtaracak olan büyük sûfilerin şu yaklaşımı ve onun gereğidir: Sûfi hiç bir şeye sahip olmayan ve hiç bir şeyin de kendisine sahip olamadığı insandır...

Normal dediğimiz bir grip virüsünden veya onun yol açtığı bir sağlık komplikasyonundan bir yılda ne kadar insanın vefat ettiğini mukayeseli olarak görmeden neye salgın ve neye salgın değil denildiği tam olarak anlaşılacaktır.

Nihayetin ötesi/ Sonun başı...

SELİM CERRAH

DÜNYANIN tekinsiz bir yer olduğu üzerinde uzlaştık! Oysa Ahzab Suresi'nde "göklere, yere, dağlara teklif edilmesine" rağmen "onların taşımaktan çekindiği" ve sorumluluk şuuruyla emanet aldığımız bir yer burası. Emanet; güvenilir olana teslim edilir... Emanet ve sorumluluk; birbirine bağlı kavramlar. Ayetteki "emanet" in ne olduğu konusunda, sorumluluk, akıl, iman gibi açıklamalar yapılmıştır. Odak nokta: Sorumluluk. Emanete hakkıyla riayet edemediğimiz için "çok zalim ve çok cahil" olduğumuz ortaya çıktı.

Tarihî bir değişim ve dönüşümün eşliğindeyiz. Siyasî ve ekonomik merkezler değişebilir. İnançımız, değerlerimiz ve bakış açımız bize kötülüğün ilânihaye egemen olamayacağını söylüyor. Bir imtihan sürecindeyiz. Yaşadığımız hadiseyi ilâhî bir ikaz olarak görmeliyiz. Modern insana haddi aştığımız yeter, kendinize gelin denilmiş oldu. Yoğun hareketlilik ve sürekli temastan ibaret olan iki şeyden vaz geçmek ve dua etmek zorunda kaldık. Semâvî dinlerin peygamberlerinin ortak atası Hz İbrahim'in mücadele ve davetini geleceğe taşıyacak insanlar olarak yaşamamız gereken hayatın şartları salgınla gündemimize yeniden girdi. "İyi

---

Yoğun hareketlilik ve sürekli temastan ibaret olan iki şeyden vaz geçmek ve dua etmek zorunda kaldık.

---

bilin ki âlemlerin Rabbi dışında taptıklarınız benim düşmanımdır; O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Hastalandığım zaman bana şifa verendir. Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır. Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur. Ey Rabbim bana hikmet ve olgunluk ver ve beni salihler zümresine dahil eyle." (Şuara 77, 83) Hiç bir şeyi Rabb yerine koymamak gerektiğini, bilim, akıl, sağlık vb. unsurları putlaştırmamayı bize hatırlatmıştır böylece.

Yeni ve büyük sorular sormalıyız: Hasta ve muhtaçlar için neler yapabilirim, insanlığa nasıl hizmet edebilir, insanlık yararına nasıl çalışabilirim?.. Allah'ın insana bahsettiği ferdî, içtimâî, ekonomik ve sosyal imkânları, vicdan, irade, akıl ve muhakeme gibi yetenekleri O(cc)'na kul olmak için kullanalım. Yeryüzünde O'nun adına/adiyla yılmadan mücadele edelim. Kötüler yol alabilir diye biz vaz mı geçelim? Asla. Nefes alıyorsak ümit var demektir ve "İman varsa imkan da vardır." Bize emanet bırakılan değerleri kuşanıp sadakatle mücadele edeceğiz. Korku kültürü üzerinden kimliğimizin alâmet-i fârikaları yok edilmeye çalışılıyor. Evrensel insan veya küresel insan denen melezleşmiş, birbirine benzeyen, kendine saygısı azalmış varlıklara dönelim isteniyor. "İnsan insanın kurdudur" yerine, "insan insanın umudu/ufkudur" diyerek, emanete sahip çıkalım, sorumluluğun gereğini kuşanalım.

İki farklı dünya görüşünün yansıması olan iki tespit. İlki; Müslüman zihnin afiyet arayışını gösteren Hazreti Ali (kv)'nin tespiti; "Öyle bir zaman gelecek ki, afiyetin onda dokuzu insanlardan kaçınmakla, kalan biri ise susmakla olacak." İkincisi Charles Bukowski'nin afiyet değil kaçış tavsiyesi "ve öyle bir gün gelecek ki; tanıdığın her insan yüzünden, biraz daha yalnızlaştığını göreceksin."

YENİ NORMAL NE KADAR NORMAL!

Normal alıştığımız şeye denir. Yeni ve zor bir döneme giriyoruz, normale dönmek için ferde, yöneticiye ve kurumlara sorumluluklar düşüyor. Covid-19 kısa sürede dünyanın her tarafına yayılarak insanlığı tehdit etti, tedirgin ediyor. Ortak dertten mustaribiz, birlikte çâre arıyoruz. Komplo teorileri üstümüzdeki göğü daralttı. Yarın ne olacak, neler yaşanacak endişesi korku ve kaygı doğuruyor. Yeni normal denen kavramdan sakınmak gerekiyor. Gayr-i ahlâkî şeyleri (cinsiyetsizlik, LGBT) bir şekilde dayatanlar önümüzdeki dönemde buna alışmamızı bunu normal görmemizi isteyecekler. Yaşayacağımız hâli

---

*"İnsan insanın kurdudur"
yerine, "insan insanın
umudu/ufkudur" diyerek,
emanete sahip çıkalım,
sorumluluğun gereğini
kuşanalım.*

---

*Örgütlü kötülüğün mimarları
iş başında; bizi asıl bu
tedirgin etmeli. Meseleyi
kayıp/kazanç üzerinden
okumayalım.*

---

yeni durum olarak ifade etmeli bu yeni durumun mâkul ve meşru yönlerini geliştirerek, gayr-i meşru olanlara karşı direnç geliştirmeliyiz.

Etkileri uzun yıllar hissedilebilecek bir dönüşüme yol açma potansiyeli taşıyan Kovid-19, sağlık sektörü, tedarik zincirleri, ekonomik ve sosyal ilişkiler gibi geniş yelpazede hayatın her alanını etkileyecek. Gelecekte bizi nelerin beklediği, ne tür imtihanlara tabi olacağımıza kadar, fırsatlara da hazırlıklı olmamız gerektiğini düşünelim. Gündemi/gelişmeleri izleyerek olayların peşine takılmak yerine, “emanet” ve “sorumluluk” şuuruyla çözüm üretelim.

Krizin siyaset üzerinde dönüştürücü etkileri olacak. Güç merkezleri değişse de merkezi yönetenler var olmaya devam eder. Sermaye sahipleri kârı artırmak için pozisyon değiştirebilir. Amerikan sistemini kişiler üzerinden iyimser veya kötümser olarak yorumlamak anlamsızdır. Trump kaybedecek diye sevinenler ya da kazanacak diye üzülenler olabilir. Para babaları ve derin güçler kötülük işlemekten vaz geçmedikçe Beyaz Saray’da kimin oturduğu önemli değil. Örgütlü kötülüğün mimarları iş başında; bizi asıl bu tedirgin etmeli. Meseleyi kayıp/kazanç üzerinden okumayalım. Korkmadan ama kaygıyı diri tutarak, kendimize dikkat ederek yaşayalım.

Karamsarlığa kapılarak huzur ve mutluluk üretilemez. Güçlülerin hile ve desiselerle, insanı hedefe koyan operasyonlarının, başarılı olma ihtimali bizi tedirgin etse de iyilik galip gelecektir. Dikkatli bir şekilde çare aramalıyız. Çözumsuz sorun yoktur, karmaşık sorunların basit çözümleri olabileceğini bilelim. Her derdin reçetesi elimde diyenlere teslim olmayalım. Bir hastalık süreci içinden geçiyoruz, derdi veren devayı da yaratmıştır, bize düşen devayı bulmak için gayret etmektir.

Virüs üremiş mi üretilmiş mi soruları boşluğa taş atmak, Kur’an’ın diliyle “gaybı taşlamak” Kovid-19 gider 20 gelir, başka salgınlar üreyebilir/üretilebilir. Kul olduğunu ve imtihan edildiğini bilen, imtihanı kazanmak için hem çalışmalı hem de kalbinin sesini dinlemeli. Yeni bir dünya, eski dünyanın galiplerinin bizi sürüklediği yerden başka bir yerde kurulmalı. Bunu gerçekleştirmek için birlikte çalışmalıyız. Önümüzde nasıl bir dünya var? Dün yaşanan üretim ve kâr yarışı ne kadar doğru idi, bu gün neyi kaybettik? Belki de cevap aynı: İnsanı esas alan, kanaat kültürüyle yaşayan, yüzü toprağa dönük bir yaklaşım ihtiyacımız var. Dışardan gelen insanı yoran sesler azaldığı zaman kalbimizin sesine daha fazla dikkat kesilebiliriz.

Teknoloji ilerledi, sermaye büyüdü, insan küçüldü. Savaş, zulüm, işkence, sömürü ve adaletsizlik normal mi görülmeli? Gerçeklerle yüzleşmeden, ortak akılla iş yapmadan güzel bir gelecek kuramayız. Data büyüdü/veri arttı, bilgi/malumat çoğaldı, bilgelik kayboldu. Bir şeye bilgi demek için öncelikle belirli bir düşünme ve araştırma metoduyla/usulle üretilmesi gerekir. Metotsuz ve kaynağı kapalı olan şeye bilgi değil mâlumat denir. Her konuda konuşan uzmanların varlığı problemi azaltmıyor, büyütüyor. Yara kanamaya devam ediyor, çokça konuşanların kronik problemlere çare önermediği günlerdeyiz. Medyada boy gösteren uzmanlar, “TV Guruları” prestij kaybedecek... Ortak akılla iş yapmayı; basit veya vasat akla sahip olmak olarak algılamak trendi yanlış anlamaya götürür. Dehâya değil gayrete muhtacız. Dâhice fikirler üreten süper zekilerle değil, sağduyuyu yitirmeyen, kaliteye odaklanan, ne yaptığını kim olduğunu bilen sorumlu ve şuurlu insanların emeğiyle güzel bir dünya kurmaya gayret etmeliyiz. Hasılı dâhililere değil, yetenekli, inatçı ve gayretli uygulamacılara ihtiyacımız var.

Tedavi edilmeyen hastalıklar, problemlerin katlanarak artmasına sebep oluyor. Başkasının ölümü gözümüzde sıradanlaşıyor. Farkında mıyız; dünya nüfusu çok arttı diyenler, maliyeti yüksek olan konvansiyonel savaş yerine kontrollü şekilde nüfus azaltmaya çalışanlar var. Tarihin sonunun sonuna geldik. Batı, insanî değerleri tüketerek ürettiği sanal gerçeklikle hakikati anlaşılmasız hale getirdi. Ahlâk yok sayılıyor, cinsiyetsizlik yaygınlaştırılıyor. Yapay zekâ çabaları arttı, dijital vatandaşlığa doğru isteyerek veya zorla sürükleniyoruz. Medeniyetler çatışması değil, ticaret ve teknoloji savaşları konuşuluyor. Aslında dün de öyleydi, kâr ve sömürü için öldürülen insanlar, medeniyetler savaşı perdesiyle örtülüyor, yalan dolan senaryolarla savaş her yere yayılıyordu.

Yalta’da kurulan düzen bozuldu. “Demir Perde”nin yıkılması tek kutuplu düzene geçilmesini sağladı ve başka arayışları başlattı. Birilerinin 11 Eylül’le tezgâhladığı plan, 2008’de Lehman Brothers’ın iflasıyla patlayan ekonomik kriz ve “Arap Baharı”yla İslâm dünyasını kuşatan yeni sömürgeci dalga her şeyi alt üst etti, düzen yerini kaosa bıraktı. Üretim artışıyla yeni pazar bulma ihtiyacı, ticaret yolları üzerinden yürütülen kirli savaşlar Kovid-19’dan sonra başka arayışlara evrilecektir. Devlet dışı kurumlardan güç devşiren şirketler sistemi yönetmeye devam edecek. Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Ticaret Örgütü üzerinden Çin ile Amerika çatışıyor görünmeye devam edecek.

Ortak akılla iş yapmayı; basit veya vasat akla sahip olmak olarak algılamak trendi yanlış anlamaya götürür. Dehâya değil gayrete muhtacız.

Gerçekte ortada bir savaş mı yeni bir paylaşım düzeni mi çıkacak, bu nasıl kırılmalara yol açacak, göreceğiz!

Ekonomik krizlerin etkisiyle yeni ve büyük ticarî dalgalar yaşanabilir. Talep azalması yaşanabilir, insanın daha az tüketerek yaşayabileceği, arzu-ihtiyaç farkının görülebileceği bir döneme girebiliriz. Eşyanın vaz geçilmez olmadığı, hayatı anlamlı kılan şeyin değerler olduğunu birlikte keşfedeceğiz. Neoliberal kültürün inşa ettiği “tüket, mutlu ol” anlayışı yara alacak, neticede üretim ve ticarete azalmalar görülecek... Gözü doymaz, hırsları azalmaz insanlar hâline geldik, Allah hepimize gönül tokluğu ihsan etsin. Kapitalizm patronların hırslarından ziyade tüketmezse mutlu olamayacağını zanneden aç gözlü, doyumsuz müşteriler üreterek hedefe koşuyor. İnsan unutkan ve şükürsüz bir varlık olduğu için kısa dönemde ders almış görünenler, orta ve uzun vadede eski kötü alışkanlıklarına dönecek. Krizden kârlı çıkacak olan; yine krizlere hazırlıklı olan sermayeyi yöneten finans baronları olacaktır.

Daha fazla kâr peşinde koşanların ellerinde her bir kriz için üretilmiş onlarca senaryo var. Kurgulanmış, özgürlüğü yok sayan, kontrollü bir hayata sürükleniyoruz. Krizi fırsata çevirenler faiz, altın, borsa üçgeninde servetlerini büyütüyor. İnsanlığa fayda verecek bilgi üretme yerine, kârı artırmaya devam ediyorlar. Sermaye sahipleri, virüs sonucu oluşan ilaç ihtiyacını, pahalı ilaçlar üreterek servet artırma vasıtası olarak görüyor. Yeni dönemde kazananlar; savunma bütçesinin 10 katı büyüklüğe sahip olan sağlık sektörü üzerinden ilaç ve tıbbi malzeme satanlar olacak.

“Her hicret bir medeniyet doğurur” denilmiş. Göçler yaşanıyor, insanî kaygılarla oluşan göçler toplumlar arasında yeni maya oluşturabilir. Ama yaşanan göçler masum değil, geçtiğimiz yıllarda Çin planlı şekilde başta Afrika olmak üzere dünyanın birçok bölgesine (*çoğu mahkûmlardan oluşan*) insan ihraç etti. Bu politikanın sonucunda Afrika’dan kuzeye doğru hareketler oldu. Nüfus yapılarını değiştirmek, kaynakları kontrol etmek amacıyla yapılacak planlı göçler dahil, dünya yeni ve birbirini tetikleyen krizlere gebe. İnsanlığı bekleyen bir Medine ve gelenleri hasretle kucaklayacak kardeşleri yok ki bu göçleri “Hicret” bilelim.

Dünyada büyük ve köklü değişimler krizlerden sonra ortaya çıkmıştır. Salgını kontrol edemeyen ülkelerde muhtemel siyasi krizler yaşanacak. İrade ortaya koyarak karar alamayanlar bedelini ödemek zorunda kalacak. Artık seçimler özgür iradeyle neticelenmeyecek. Di-

---

Kapitalizm patronların hırslarından ziyade tüketmezse mutlu olamayacağını zanneden aç gözlü, doyumsuz müşteriler üreterek hedefe koşuyor.

---

jital yerlilerin oyları, tavır ve tutumları değişimleri belirleyecek. Yeni kuşağın oylarını domine edenler var olmaya devam edecek. Online eğitim yaygınlaşacak. Meslek eğitimi yara alacak. Eğitimde insandan insana aktarılan davranış ve beceri azalacak, okulsuz topluma doğru gidilecek. Bilgi tekeli kırılacak, bilgiye erişim kolaylaşacak, bilgiyi üretme ve yayma şekli değişecek. Uzun zamandır teknolojik yenilikler; yapay zeka, otonom arabalar, insansız araçlar ve robotların hayatımıza etkin olarak girmesi için uğraşılıyordu. Bunun için alışkanlıklarımızın değişmesi lazım. Nasıl ki uzaktan toplantılar, uzaktan eğitimler yeni normalimiz olduysa yaşanacak yeni salgın veya benzeri tetikleyiciler yeni teknolojileri hayatımıza sokmak için kullanılacak. Şairin ifadesiyle “yaklaşıyor yaklaşmakta olan”...

Bitmedi; muhtemel jeopolitik krizler yaşanacak. Tarım, su, hayvancılık önem kazanacak. Turizm ve ticaret yollarının tıkanması sonucu hizmet sektörü yara alacak. Liberal ekonominin gereği olan, insanın/emeğin/işgücünün ve sermayenin serbest dolaşımı kısıtlanacak. Aşı kartı olmayanların sınırlardan geri çevrilmesine şahit olacağız. Yaygınlaşan online alışveriş, hayatın ritmini, ticaretin şeklini değiştirecek. İflâs eden esnaf ve işsiz kalan insan hikâyeleri, toplumları ve devletleri yoracak.

Batı, düşman üretmeden varlığını koruyamaz. Savaşsız, bunalımsız, sevgi ve barış dolu bir dünyanın zor olduğunu, sanal olanın belirleyici olacağını söylüyorlar. Hakikat parçalandı, zihinler işgal edildi. Bilimi teknolojinin emrine vermek işleri kolaylaştırabilir ama hayatın gayesini idrak etmeye hizmet etmez. Dinin yerine materyalist “Bilimcilik” konuldu. Profan (*din dışı*) ve seküler olan vazgeçilmez denilerek, bilim/din çatışmasını artırma çabası devam edecektir.

Toplumların kendi rızasıyla, güç merkezlerinin emrine girmesini temin etmek için türlü numaralar çevriliyor. 15 Temmuz benzeri senaryoları sahneye sürmek için tetikte bekleyen maşalarıyla yeni bir toplumsal rıza(!) inşa ederek müdahale etme yolları denenecek. Hedef ülkelerin yöneticilerini hata yapmaya sürüklemek için ellerinden geleni yapıyorlar. Müdahaleye zemin olarak kullanılacak her aktörü devreye sokuyorlar. Halkları tehdit ve şantajla hizaya getiremeyenler, psikolojik ve sosyolojik savaş yoluyla hizaya getirmeye çalışıyor.

Musibetler günahın ve kötülüğün sonucu, saadetin de başlangıcıdır, derler. Peş peşe felaket haberleriyle sarsılıyoruz. Yaşadığımız üzücü hadiseler bir yönüyle yaptığımız bazı hatalara, zalim ve acımasız

---

*Hakikat parçalandı,
zihinler işgal edildi. Bilimi
teknolojinin emrine vermek
işleri kolaylaştırabilir ama
hayatın gayesini idrak
etmeye hizmet etmez.*

---

güçlerin kusur ve günahlarına dayanıyor olabilir. Bizim Yunus, dünyayı kana bulayan Moğol istilâlarını şöyle tarif etmişti:

*“Gitti beyler mürveti
Binmişler birer atı
Yediği yoksul eti
İçtikleri kan olısar...”*

Belki de moral bozacak sıralamalar yaptık, şimdi biraz silkelenelim: Aşılmayacak kriz yoktur. Krizlerden kanaat kültürü, ortak akıl ve takım ruhuyla çıkılabilir. Veriyi yönetmek için akıl, sağduyu, hikmet ve ortak akılla bilgi üretmeliyiz. Olmazlar veya negatifler üzerinden değil, çözüm odaklı çalışmalıyız. Krizi sadece imkânları paylaşarak değil, korku, panik, endişe vb. olumsuz duyguları paylaşarak, tedirginlikleri azaltarak aşabiliriz. Korkmak ve içe kapanmak problemi derinleştirir. Gelebilecek başka krizlere karşı yeni ve gerçekçi hazırlıklar yapılmalı.

Üretim bantlarındaki yavaşlamayla birlikte fabrika bacaları dünyayı daha az kirletiyor, hava berraklaştı, görüntü netleşti, nehirler nispeten daha temiz akıyor. Egzoz ve sarın gazlarından yayılan zehir azaldıkça, dünya daha bir güzel olmaz mı sizce de? Dünya, ona açtığımız yaraları sarmaya çalışırken, biz kendi dertlerimize çare arıyoruz. Yeni hayaller kurma imkânımız doğdu. Fakat hayallerimizin elimizde patlamaması için ciddi ve titiz çalışmalar yapmalıyız. Emeğe ve ekmeğe hürmet eden, daha az israf eden, toprağa bağlı bir düzen kurarak kanaat ekonomisini esas alan bir çıkış yolu üretmeliyiz.

İslâm bir barış düzeni kurmuş; insan-toplum-devlet-kâinat ilişkilerinde barışı esas almıştır. Din insanlık için umuttur, umudu diri tutmalı. Akıbeti hayırlı olan yağmur damlası gibi veya Peygamberin kardeşi olmaya aday olursak umut artacaktır. Peygamber efendimiz “Benim ümmetim yağmur gibidir, öncesi mi sonrası mı hayırlıdır, bilinmez” buyurmuştu (*Tirmizi*). Ayrıca, sahabelerle sohbet ederken; “kardeşlerimi çok özledim, demiş, biz senin kardeşlerin değil miyiz, diye soranlara; hayır siz benim dostlarımsınız, kardeşlerim ise henüz gelmediler, onlar kıyamete yakın gelecektir.” buyurmuştu (*Müslim*).

Birçok ülkede meclisler dua edilerek açıldı, Batı ülkelerinde toplantılara Kur’an okunarak başlanması ve reklâm panolarında hadislerin asılması mânevî olana hürmet için umut verdi. Türkiye Batılı ülkelere yardım ederek önemli bir hamle yaptı. Medya yoluyla ve tarih eğitimiyle toplumlara aktarılan “Barbar Türk” imajı ve bilgisayar oyunları ile üretilen “İslamofobia”nın zararlarını azaltmak için güzel bir fırsat doğdu. Kısa vadede sonuç alıcı olamayabilir ama orta ve

---

Üretim bantlarındaki yavaşlamayla birlikte fabrika bacaları dünyayı daha az kirletiyor, hava berraklaştı, görüntü netleşti, nehirler nispeten daha temiz akıyor.

---

uzun vadede sonuçları görülecektir. Kalbini yitirmiş insanlar yetiştiren Batı, bu vesileyle yeniden bir kalbi olduğunu hissedebilir.

Kadim gelenekten beslenerek yeni şeyler söylemeliyiz. Hz Süleyman (as) örneği üzerinden bir çalışma yürütülebilir. Onun kuşların dilini veya mantığını bilmesini yeniden yorumlamalıyız. Ordusuyla karınca vadisinden geçerken, ana karıncanın, orduyu “Karınca ezmez ordu” olarak tarif etmişti. Hz Süleyman’ın buna şükür ve tebessümle yaklaşması, rüzgârın emrine verilmiş olması, Saba Melikesi Belkıs’ın tahtını (eşya nakli yoluyla) sarayına getirtmesi gibi İlim/ Hikmet/Hüküm/Adalet/Şükür vesilesi gördüğü/yaşadığı olayları anlamalı, anlatmalıyız. Bu tür olayları insanlığın idrakine yaklaştıracak şekilde, materyalist/maddi yaklaşıma kurban etmeden inşa edici bir dille sunmamız gerekiyor.

2021 yılı Unesco tarafından Bilge Tonyukuk Abidesinin Dikilişinin 1300. Yıl Dönümü, Hacı Bektaş Veli’nin Vefatının 750. Yıl Dönümü, Yunus Emre’nin Vefatının 800. Yıl Dönümü, Ahi Evran’ın Doğumunun 850. Yıl Dönümü sebebiyle anma takvimleri düzenleyecek. Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre gibi bilgelerin ömre bereket, gönle şifa söz ve hikâyeleriyle, insanî olanı dünyaya yayabiliriz. Salgın sonrası yaygın ihtida hikâyeleri yaşanabilir. Bunu sıhhatli yönetmek için din dilini, çağın idrakine taşıyabilecek bir üslupla yeniden inşa etmeliyiz.

Merhamet medeniyetini çağın kalbine taşıyalım. Bunu temin edebilmek için yeni ve kuşatıcı bir dil ve üslûp geliştirelim. Salgınla ilgili İslam ne söylemiş, insanlığın idrakine bunu hangi dille taşıyalım, sorusunu cevaplayalım. Bu soruya dünya çapında ses getirecek şekilde cevap vermek için önce Müslüman insan kimdir ve nasıl yaşamalı, krizde neleri öne çıkarmalı, benzeri sorulara cevap vermeliyiz. İslâm insanlığa dünya refahı değil, ebedî felâh vaat etmiştir. Çocuklarımızın daha başarılı, daha zeki olmalarını değil, huzurlu olmalarını temin etmeye çalışalım. Dünya büyük bir söze muhtaç, bu söz bize emanet, fakat biz bu sözü söyleyemiyoruz: Lâilâhe illellah!

Salgın sonrası yaygın ihtida hikâyeleri yaşanabilir. Bunu sıhhatli yönetmek için din dilini, çağın idrakine taşıyabilecek bir üslupla yeniden inşa etmeliyiz.

Çin Rüyası ve Küresel Hegemonya

PROF. DR. ABDÜRREŞİT CELİL KARLUK

HANGİ ÇİN?

G ünümüzün uluslararası ilişkilerinde gücünü, nüfuzunu giderek artıran, evrensel değerler başta olmak üzere birçok uluslararası hukuku göz ardı eden veya çiğneyebilen, sınırlarının içi ve dışındaki farklılıklara karşı agresif ve saldırgan tutum takınan bir Çin belirmiştir. Bu Çin, başta BM ve çoğu uluslararası örgütler ile ülkelerce resmi olarak tanınmayan, fakat ekonomi ve kültür olmak üzere çeşitli ilişkilerini BM tarafından tanınan ülkelerle sürdüren, evrensel değerlere, demokratik normlara saygılı, çoğulculuğu destekleyen ve yaşatan Çin Cumhuriyeti, namı diğer Tayvan'dan farklıdır. Adı da Çin Halk Cumhuriyetidir (ÇHC). Ne kadar “Halk”ın cumhuriyeti olduğu sorgulanan, yasalarında vaat edilen hakları kendi vatandaşlarına fazla gören, başta Doğu Türkistan, Tibet, İç Moğolistan gibi sonradan sahip olduğu Çinli olmayan bölgelerde ulusal yasaları dahil bölgesel özerklik yasası ve dini-inanç yasalarını 1997 yılından beri sistematik olarak rafa kaldırmak suretiyle, ilgili bölgelerde ağır insan hakları ihlallerinin yaşanmasına neden olan, Hongkong’u ikinci bir Tibet veya Doğu Türkistan’a dönüştürmek için her yolu dene-

yen, Tayvan'a sürekli tehditler savuran; kendi sahillerinden binlerce mil uzaklıkta olan fakat öteki ülkelerin sahillerine sadece onlarca mil yakınlıktaki güney denizinde bulunan adalarda hak iddia eden, hatta oraları işgal edip askeri üsler inşa eden, Pakistan hariç hiç bir komşusu ile geçinemeyen Çin Halk Cumhuriyetidir.

Elbette, 1980 sonrasında başlattığı "Reform ve Açılım" sürecinde cezbettiği yabancı sermaye ve teknoloji ile hızlı ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmekle birlikte teknoloji transferini de sağlayabilmiş, ucuz işçilik ve dünya fabrikası olmaktan ziyade katma değeri yüksek teknolojik ürünleri de üretebilen bir ülke konumuna da yükselerek günümüzde 5G başta olmak üzere birçok alanda gelişmiş ülkelere meydan okumayı da bilmiştir. Bunlarla birlikte ABD ile ticaret savaşına, çoğu Batılı ülkelerle teknoloji savaşına girişerek yalnızlaşmaya başladığı da bir başka gerçekliktir.

ÇHC, Konfüçyüsçü uygarlığın beşiği olan Çin anakarasında, 2000 yıldır aralıksız hüküm süren feodal Çin imparatorluklarının sonuncusu Mançu-Qing imparatorluğunun Batı tarzı milliyetçi ideolojilerden beslenen Han Çinlisi milliyetçiler tarafından yıkıldıktan (1911) sonra kurulan Çin cumhuriyetinin, ülke sınırları içinde yine bir Batı menşeli ideoloji olan ve komünizmden beslenen Çinli komünistlerin isyanları sonucunda başlayan iç savaşta yenilmesi akabinde, Çin anakarasında kurulmuş (1949), 1971'de de BM tarafından resmen tanınmış bir devlettir.

ÇHC, 1980 sonrası başlattığı "Reform ve Açılım", 1992 sonrası uygulamaya koyduğu "Çin Tarzı Sosyalist Piyasa Ekonomisi" sistemi ile ekonomi ve endüstri alanında istikrarlı yükselişi yakalayan, 2002'de DTÖ üyeliği ile küresel ticarete elde ettiği büyük avantajlarla küresel siyasette ağırlığını daha fazla hissettiren, diplomasi tarihine "borç diplomasisi" gibi uygulamaları yerleştirerek, "Kuşak-Yol Projesi" ile küresel hegemonya kurma peşine düşen, kimilerine göre yeni sömürgeci, yeni emperyalist bir ülkedir.

KONFÜÇYANİZM, ÇİNCE DÜNYA VE ÖTEKİ

Çin kültürü ve uygarlığı diğer kültür ve uygarlıklardan farklı olarak genellikle kendisi ile rekabet edebilme ihtimali olan yabancı kültür ve uygarlıklara mesafeli kalmayı başarmış, içindeki veya yakın çevresindeki öteki kültür-uygarlıklara üstünlük kurarak, onların mevcudiyetlerinin daimî olmasını engellemiştir. Bundan ötürü, homojenlik belirgin bir özellik ve önemli değer olarak egemen düşünceleri olan

---

Diplomasi tarihine "borç diplomasisi" gibi uygulamaları yerleştirerek, "Kuşak-Yol Projesi" ile küresel hegemonya kurma peşine düşen Çin, kimilerine göre yeni sömürgeci, yeni emperyalist bir ülkedir.

Konfüçyanizm'in merkezinde yer almıştır. Bundan dolayı Çinlilerin dünya hakimiyet düşüncesinde daima Çin "merkezi" konumda olmuştur.

Çin Devleti'nin Çince söylenişi "Zhongguo-中国"nun anlamı ise, "Merkez(i) ülke"dir. Bu anlayışın kökleri antik çağlara kadar uzanan bir çeşit Çin merkezci zihniyetten kaynaklanıyordu. Böyle bir zihniyet ve kültürel değerler temelinde şekillenmiş olan üstünlük anlayışı, 19. yüzyılın sonlarında Batı tarafından yarı sömürge hale getirilene kadar baskınlığını ve yaygınlığını korumuştur. Öyle ki, Batı'nın top ve tüfekleri Mançu-Qing İmparatorluğu'nun kapılarına dayanana ve Çin orduları dağıtılarak, sarayları yakılana kadar Çinliler hala kendilerini dünyanın merkezi ve en güçlü imparatorluğu olarak telakki ediyorlardı (Karluk 2019: 22). Özellikle, kültürel hatları çok keskin olan Çinli-Barbar ayırımı Çinliliği kutsayan, kendilerinden olmayan ötekileri aşağılayan, Çinliliğin egemen olduğu Kültürel Çin'de farklılığa müsaade etmeyen zihniyeti ile bu zihniyetin çıktısı olarak kendisini merkeze ve üstün konuma koyan çeşitli davranış örüntülerinin başta Çinli elitler olmak üzere Çin toplumunda yaygın bir şekilde sıradanlaşmaya başladığı görülmüştür. Çünkü, Çin'i en çok meşgul eden Hunlar ve devamı olan Türkler, dokuzuncu yüzyıldan itibaren yavaş yavaş tehdit olmaktan çıkmıştır. Artık Çin, kendisi kadar fiziki büyüklüğe sahip ve kendisi kadar yüksek bir kültüre ulaşmış diğer ülkeler ya da uygarlıklarla hiçbir zaman uğraşmak zorunda kalmamıştır (Kissenger, 2015: 28).

Daha doğrusu, Çin'in batısında bulunan güçlü medeniyetler 19. yüzyılın ortalarına kadar Çin ile uğraşmamıştır. Bundan dolayı Çinlilerin tahayyülündeki cihanın (Tianxia/天下) merkezinde kendileri çevresinde ise, geri kalmış dört barbar komşu (SiYi/四姨) bulunuyordu. Bundan dolayı, komşu halkların Çin hükûmetinin hükümdarlığını tanıdıkları, haraç ödedikleri müddetçe, Çin uygarlığı ile temaslarından fayda sağlayacaklarını düşünmüşlerdir. Bunu yapmayanlar Barbarlar olarak görülüyordu. Bundan dolayı, Çin imparatoruna itaat etmek ve imparatorluk ritüellerine uymak Çin kültürünün çekirdeğini oluşturmakta idi (Fairbank & Goldman, 2006: 68-69).

Huaxia veya Çin kökenli yöneticiler, kültürel yapılarından dolayı çoğu zaman günümüz tabiri ile koyu etnik merkezci şuura sahip olabiliyorlardı. "Huaxia" adının kendisi, bu noktayı kanıtlamaktadır. Bu husus ile ilgili Çin klasiklerinden "Erya Shıgu/而雅释诂"da şöyle bir bilgi vardır (Wang, Ning, 1995: 86): "Huaxia yer yüzündeki en büyük

---

*Batı'nın top ve tüfekleri
Mançu-Qing
İmparatorluğu'nun kapılarına
dayanana ve Çin orduları
dağıtılarak, sarayları yakılana
kadar Çinliler hala kendilerini
dünyanın merkezi ve en güçlü
imparatorluğu olarak telakki
ediyorlardı.*

---

kavimdir. Başka kavimler, onun sınır bölgesinde yaşayanlardır ya da ona bağımlı olan topluluklardır ki, onların hepsi Huaxia'ya itaat etmesi gerekir." Bu çeşit güçle kendini üstün tutma ve güçlü özgüven duygusu, yönetici sınıfın yabancılar karşısında özellikle, her alanda kendileri ile eşit veya aşağı durumda olanlara karşı daha sert ve hoşgörüsüz olmasına neden olmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti tarafından işgal edilen Doğu Türkistan ve Tibet'te bölgenin esas yerlisi ve sahibi olan Türkler ile Tibetlilere reva görülen kendi yasalarına tamamen aykırı insanlık dışı uygulamaları besleyen felsefe esasında Huaxia-Yabancı/Barbar ilişkisini düzenleyen ötekileri yönetme kültüründe var olan yukarıda bahsi geçen kültürel kodlar ile "Bizden olmayanın niyeti kesinlikle farklıdır (非我族类, 其心必异: Benim türümden/milletimden olmayanın, niyeti kesinlikle başkadır/kötüdür) felsefesine dayanıyordu (Karluk 2019: 33).

ÇİN RÜYASI

Çin düşüncesi Batı düşüncesi ile temasa geçtiği yıllardan sonra, en az 2000 yıldır Çin'e egemen olan Konfüçyüs düşüncesini sorgulanmaya başlamıştır. ÇKP iktidarı ile Mao döneminde başlatılan Kültür Devrimi (1966-1976) sırasında sorgulamanın kökten reddetme derecesine çıktığı görülmüştür. Bu dönemin meşhur sloganı olan "Dört eskiyi yıkma"¹ eşliğinde başta Konfüçyüsçü kültür olmak üzere geleneksel kültüre şiddetli saldırı başlatılmıştır. Bu süreçte Konfüçyüs'ün heykelleri, ibadethaneleri yıkılmış, Konfüçyüs düşüncesi ile ilgili eserler yakılarak devlet yönetimi ve gündelik hayattan uzaklaştırılmaya çalışılmıştı.

Mao'nun 1976'daki ölümüne kadar süren ilgili girişim, ÇKP liderliğindeki değişime bağlı olarak değişmiş, hatta Deng Xiaoping ile Konfüçyüsçülük tekrar yükselişe geçmiştir. Deng tarafından hayata geçirilen "Reform ve Açılım" politikalarıyla Çin ekonomisi hızla büyümeye başlarken, Batı ile tekrar temasa geçilmiştir. 1980'li yıllardaki politik yumuşama ve ekonomik serbestleşme, kültürel alanda da hissedilmiş, özellikle gençlikte gayri geleneksel davranışlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu süreçte Çin'in kadim devlet geleneği devreye girmiş ve Konfüçyüs'ün (1984 yılında) ÇKP tarafından "Çin'in en şanlı figürlerinden biri" olarak kabul etmesi sağlanmıştı. Çünkü, Batı modernitesine duyulan ilgi, eleştirel düşüncenin kırıdamaya başlanması, özellikle Haziran 1989'da demokrasi ve özgürlük talepleri ile Tiananmen Meydanını dolduran milyonlarca Çin genci ÇKP iktidarını korkutmuştu. İktidarını koruma ve toplumu geleneksel Çin bürokrasi

¹ 19 Ağustos 1966 tarihinde ÇKP öncülüğünde resmi olarak başlatılmış "Dört Eski Yıkma" kampanyası, ÇKP'liler ve yandaşlarından oluşan Kızıl Korumalarca uygulamaya kondu. Belirlenen dört eski ise, eski zihniyet, eski kültür, eski gelenek-görenek, eski alışkanlıklar olarak belirlenmiş, ucu açık linç etme, kırıp dökme ve yakma uygulamasına dönüşmüştür. Detaylı bilgi için bakınız: 金春明, "破四旧,立四新"的历史反思, 《中共中央党校学报》1997年 第1期; Paul Clark, The Chinese Cultural Revolution: A History, Cambridge University Press, 2008.

“Çin Rüyası”, Çin’in uluslararası kamuoyunda yükselen bir güç olarak algılanmaya başlanmasında etkili bir slogan olarak rol oynamaktadır.

kültürüne uygun bir şekilde yönetmek isteyen ÇKP rejimi, sorgulama ve eleştiriyi sınırlandıran, itaati öne alan Konfüçyüsçü geleneksel kültürü yeniden canlandırmaya başlamıştır (Billioud, 2007: 52).

ÇKP, 1992 yılında sosyalist plan ekonomisinden “Çin Tarzı Sosyalist Piyasa Ekonomisi”ne geçerken, endüstrileşme ve iktisadi kalkınmada süreklilik yakalamış, halkın yaşam standartlarında gözle görülür iyileşme sağlanmıştı. Bu süreçte ÇKP, sosyalist düşüncesinde (artık) kuram geliştirememeye başlamış, geleneksel sosyalist söylemleri kademeli olarak terk ederek daha çok milliyetçi diktatörlüğe evrilmeye başlamıştır. Bu süreç, ÇKP başına geçen Xi Jinping ile daha da hızlanmış, Kasım 2012 tarihinde Xi tarafından “Çin ulusunun büyük dirilişi” şeklinde ilk defa dile getirilen “Çin Rüyası” söylemiyle (Khun, 2013) zirveye taşınmıştır.

Xi tarafından ortaya atılan ve ÇHC’nin resmi söylemine dönüşen “Çin Rüyası”nın çizdiği vizyon, ÇKP kuruluşunun 100. yılı olan 2021 yılında orta halli refah toplumu inşasını kapsamlı bir biçimde tamamlamayı ve ÇHC’nin kuruluşunun 100. yılı olan 2049 yılında ise müreffeh, güçlü, demokratik, medeni ve uyumlu sosyalist, çağdaş bir ülke kurmayı, böylece Çin halkının büyük yeniden yükselişini öngören idealini gerçekleştirmeyi hedeflemekteydi (Xi, 2017: 40). Xi tarafından ortaya konulan “Çin Rüyası”, Çin’in uluslararası kamuoyunda yükselen bir güç olarak algılanmaya başlanmasında etkili bir slogan olarak rol oynamaktadır.

2013 yılında ÇHC’deki üç önemli yetkiyi tek elde toplayan Xi, “Çin Rüyası” propagandasını yoğun bir şekilde sürdürmüş, bizzat kendisi farklı slogan ve kampanyalar ile toplumun tüm katmanlarına yerleştirmeye çalışmıştır. Xi, devletin tüm aygıtlarını kullanarak yaygınlaştırmaya çalıştığı “Çin Rüyası” söylemi, aşırı milliyetçi, şoven bulunarak eleştirilmiştir². Özellikle, Çin toplumunda yaygınlaşan eşitsizlik ve yolsuzluklardan dolayı artan sosyal sorunları çözmek yerine, iç ve dış düşman yaratarak halkın dikkatini farklı kanallara yönlendirmeye çalıştığı görülmüştür. Bu bağlamda, önce içeride Uygurları, Tibetlileri, daha sonra tüm Doğu Türkistanlıları işbu rüyanın gerçekleştirmesinde engel ve iç düşman olarak hedef göstermiş, beyin yıkama ve işkence kamplarını meşrulaştırmış; dışarıda ise, başta ABD olmak üzere, çoğu komşularını potansiyel tehdit ve rakip görerek anlaşmak yerine zıtlaşmayı tercih ederek hem içeride hem dışarıda sürekli düşman üretmiştir. ÇHC’nin “Çin Rüyası” bağlamında attığı ve atmaya devam ettiği adımları, başta Batı Türkistan cumhuriyetle-

2 İşbu yazının yazarı da Çin’de akademik kariyerine devam ederken, bu tarz eleştiride bulunan akademisyenlerden biridir. Xi’den önceki ÇHC devlet başkanı ve ÇKP patronu olan Hu Jintao tarafından ortaya atılan “Uyumlu Toplum İnşası” söyleminin hayata geçirilmesinde ısrar edilmesinin Çin’deki farklılıklar arasında uyumlu birlikteliğin gerçekleştirilmesindeki önemi üzerinde durmuştur (Qarluq, 2011). Fakat ÇKP rejimi içindeki fraksiyonlar ara mücadelede elebaşı Xi Jinping olan şahin kanatın başarılı olmasıyla artık ÇKP’nin geri dönüşü olmayan, farklılıklara tahammülsüz şovenist bir yola girdiği anlaşılınca Çin’den ayrılmaya karar vermiştir. Çin’i terk edemeyen çoğu aydınlar Prof. İlham Tohti örneğinde Çin hapishanelerinde çürümektedir. Hatta Nobel Barış Ödülü sahibi Prof. Liu Xiaobo örneğindeki aydınlar ise ÇKP zindanlarında öldürülmüştür.

ri olmak üzere güney komşularındaki “Çin tehdidi” algısını daha da pekiştirmiştir.

Diğer taraftan, Xi iktidarının hedeflediği bu rüyaya ya da ideale nasıl ulaşılabileceği konusunda tatmin edici seviyede bir yol-yöntemin açıklanmadığı da dikkat çekici olmuştur. Bu ideal ile eş zamanlı olarak ortaya atılan “Yol-Kuşak” projesinin işbu idealin gerçekleştirilmesinde önemli bir hegemonik girişim olduğu görüşü alan uzmanlarında ağır basmıştır. Çünkü, işbu proje ile bağlantılı olarak kurulan başta Asya Yatırım Bankası olmak üzere işbu projenin hayata geçirilmesi için ayrılan milyarlarca dolarlık muazzam bütçe veya fonlar, ilgili güzergahtaki ülkeler ile kurulan açık ve gizli ilişkiler, satın almalar; diğer taraftan ABD ile artan zıtlasmalar ve ticaret savaşları Çin’in gizil planlarını daha fazla açığa çıkarırken, Çin rüyasının gerçekleşmesini zorlaştıran göstergelerin de artmasına neden olmaktadır.

ÇİN, KÜRESEL HEGEMONYA?

Çin rüyası bağlamında devam eden “Kuşak-Yol” projesi veya girişiminin ÇHC’nin 21. yüzyıldaki hegemonya arayışının somutlaştırılmış versiyonu olup olmadığı yönde akademik ve politik çevrelerce sorgulandığı, hatta buna kanaat getiren ülkelerden ABD, Japonya ve Hindistan’ın bazı tedbirleri aldığı, ilgili ülkeleri uyarmaya başladığı da görülmektedir. ÇHC sadece ekonomik yatırımlar, para ve borç diplomasini hızlandırmakla kalmadığı, aynı zamanda özellikle gelişmekte olan Asya, Güney Amerika ve Afrika ülkelerinde kamu diplomasisi ile yumuşak güç stratejisine de önem verdiği dikkatlerden kaçmamaktadır.

Hegemonya, bilindiği üzere kendi sınırları içinde yetkin ve etkin söz sahibi olan ulusal egemen devletlerin, sınırları dışında da yetkin ve etkin söz sahibi olması durumuna işaret eder. Joseph Nye Batı merkezci yaklaşımı ile 15. yüzyıldan sonraki süreçte ortaya çıkan hegemon güçleri şu şekilde sıralamıştır (2004: 57): 16. yüzyılda İspanya, 17. yüzyılda Hollanda, 18. yüzyılda Fransa, 19. yüzyılda Britanya ve 20. yüzyılda ABD küresel üstünlüğü elinde tutmuştur. 20. yüzyılda ABD ile SSCB arasında cereyan eden hegemonya nam-ı diğer küresel üstünlük mücadelesinden üstün çıkan ABD, 21. yüzyılda kendi eliyle büyüttüğü ÇHC ile mücadele etmek durumunda kalmıştır.

ÇHC, 1980 sonrasında başlattığı “Reform ve Açılım” stratejisi ile çektiği yabancı sermaye ve Batı teknolojisinin yardımıyla endüstrisi ile ekonomisini iyice güçlendirerek kendine olan güvenini sürekli

---

Çin’in özellikle gelişmekte olan Asya, Güney Amerika ve Afrika ülkelerinde kamu diplomasisi ile yumuşak güç stratejisine önem verdiği dikkatlerden kaçmamaktadır.

ÇHC'nin yıllardır başarı ile gizlemiş olduğu küresel üstünlük kurma niyetinin Xi iktidarı ile tamamen açığa çıktığı gözlemlenmektedir.

arttırmıştır. Daha çok biriken sermayeye dayalı özgüveni destekleyen geleneksel kültür ve medeniyetindeki “Merkez olma” ve “Haraççı Ticaret Sistemi”ni diriltme içgüdüğü, Xi iktidarı ile tamamen dışa vurmuş, dış ilişkilerinde geleneksel olarak izlediği pasif ve düşük profilli siyaset hızla terk edilerek daha aktif, hatta agresif tavırla izlenmeye başlanmıştır. Bu tutumuna uyan, Çin merkezli sisteme biat eden ülkeler belirli seviyede ödüllendirilirken, karşı çıkan ülkeler düşman ülke olarak görülmüş, hatta “iktisadi çıkarlarının zarar göreceği” tehditlerini savurmuştur³. ÇHC'nin agresif tutumları karşısında başta ABD olmak üzere belli başlı Batılı ülkeler daha aktif tavır ve tedbir aldığı son yıllarda dozunu arttırarak devam eden ticaret savaşları ile Huawei eksensiz teknoloji savaşlarında kendini göstermiştir.

Detaya fazla girmeden genele baktığımızda, ÇHC'nin yıllardır başarı ile gizlemiş olduğu küresel üstünlük kurma niyetinin Xi iktidarı ile tamamen açığa çıktığı gözlemlenmektedir. Geçmiş ve mevcut hegemon güçlerin küresel üstünlüğü ele geçirme ve sürdürme çabaları ile deneyimlerine baktığımızda, ÇHC'nin böyle bir üstünlüğü ele geçirecek üniversal güce henüz sahip olmadığı, özellikle ABD'ye alternatif olabilmesi için tercih edilir yönlerinin ise dışarıya yansıtıldığı kadar olmadığı aşağıda sıralayacağımız bazı gerçeklerden anlaşılacaktır.

3 Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ÇHC'nin Doğu Türkistan'daki kamp uygulamasından ötürü yükselen kamuoyu baskısı karşısında Türk Dünyasının meşhur ozanı Abdurrahim Heyt'in öldürüldüğü haberi üzerine eleştirel bir resmi açıklama yapmış (http://www.mfa.gov.tr/sc_-06_-uygur-turklerine-yonelik-agir-insan-haklari-ihlalleri-ve-abdurrehim-heyit-in-vefati-hk.tr.mfa, Erişim: 15.07.2020), Çin Ankara Büyükelçisi Deng Li, Türkiye'nin Uygurlarla ilgili eleştirilerinin Pekin ile ekonomik ilişkileri tehlikeye atacağı uyarısında bulundu (<https://tr.sputniknews.com/politika/201903011037952620-cinin-ankara-buuykelcisinden-uygu-a-ciklamasi/>, Erişim: 25.07.2020). Aynı tutumun bir örneği geçen hafta İngiltere'ye karşı Çin'in İngiltere Büyükelçisi tarafından tekrarlanmıştır (<https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-07-14/china-reacts-with-fury-after-u-k-bans-huawei-from-5g-networks>, Erişim: 15.07.2020).

Her şeyden önce, ÇHC'de egemen olan otoriter ÇKP rejimi henüz kendi vatandaşları arasında sevilen, içtenlikle kabul gören bir rejim değildir. “Fark”ı tehdit olarak algılayan, parti-devlet yapılanmasının baskı, zulüm ve sistematik dışlamasına maruz kalan ve sayıları 100 milyona varan azınlıklar, Han Çinliler arasındaki nüfusları yüzlerce milyon ile ifade edilen çeşitli inanç grupları, muhalif görüşlü insanlar, ÇKP rejimince açıktan ve potansiyel “düşmanları” olarak görülmeye devam etmektedir. ÇHC'nin başta anayasası olmak üzere, bölgesel özerklik yasası, dini inanç, dil-yazı yasaları bu kitle için işletilmekte, Doğu Türkistan ve Tibet özerk bölgesinde ise 1997 yılından beri ilgili yasalar neredeyse hiç uygulanmamaktadır. Ayrıca, sayıları 300 milyona yaklaşan köylerinden ayrılmış, Çin'in sanayi ve üretim merkezlerinde çalışan “mobil/köylü işçi” ordusu dışlanan, yoksullaştırılan ve sömürülen kitledir.

İkincisi, iktisadi olarak sürekli gelişen ÇHC'de demokratikleşme beklentisinin aksine temel özgürlükler, insan hakları, fikri mülkiyet hakları, insani kalkınma, şeffaflaşma sorunu ciddi boyutlara varmıştır. STK ve bağımsız düşünce kuruluşlarının gelişimi yönündeki engeller

sürekliliğini korumakla birlikte gözetleme ve kontrol teknolojilerinin yardımıyla daha da sıkılaştırılmıştır. Parti devlet tekelciliği, bürokrasinin yavaş işlemesi, sistematik yolsuzluk ve kurumsallaşmış rüşvet, yasaların uygulanmasını denetleyen bağımsız mekanizmaların bulunmaması gibi sosyal realite, Çin’de sosyal eşitliği ve toplumsal ilerlemeyi, temel beşerî ihtiyaçların karşılanmasını, toplumunun temel bilgiye ulaşmasını engellemektedir. ÇKP rejiminin dünyadaki otoriter ve diktatör rejimlerle kurduğu sıkı ve kirli ilişkileri, birçok uluslararası örgütlerde yaptığı bloklaşma ve blöfler ÇHC’nin uluslararası kamuoyundaki imajı ve saygınlığını artarak sorgulatmaktadır.

Üçüncü olarak, Pakistan hariç tüm komşuları ile başta sınır anlaşmazlığı olmak üzere çeşitli sorunlarının bulunması, komşu ülkeleri ABD öncülüğünde ÇHC karşıtı bloklaşmaya itmiştir. Hatta daha farklı arayışlara sevk etmektedir. Bu sürecin ABD-Çin ticaret savaşları Wuhan orijinli Kovid-19 virüsü salgınıyla daha ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. Doğu Türkistan ve Tibet gibi sonradan topraklarına kattığı bölgelerin yerli halklarını “düşman” ve “güvenilmez millet” olarak görmüş, ilgili bölgelerde kurduğu sömürü düzenini ileri gözetleme, denetleme, takip teknolojileriyle destekleyerek ağır insan hakları ihlallerinin daimî ve sıradanlaşmasını sağlamıştır. ÇKP rejimi her ne kadar “Yeniden Eğitim Merkezi” veya “Meslek Edindirme Merkezi” diyerek ne kadar insanı burada tuttuğunu söylemese de, uluslararası medya ve çoğu ülkeler ÇHC’nin Doğu Türkistan’da kurduğu devasa beyin yıkama ve işkence kamplarında en az üç milyon Müslüman Türk’ün ÇKP zulmüne maruz kaldığını, beş milyondan fazla insanın beyin yıkama programına tabi tutulduğunu, yüzbinlerce Uygur Türkünün Çin’e transfer edilerek fabrikalarda köle işçi olarak zorla çalıştırıldığını, 500 binden fazla çocuğun ailesinden tamamen kopartıldığını artık biliyorlar. Diğer taraftan doğum oranını düşürmek için sistematik ve zorla kısırlaştırma uygulamasını ısrarla sürdürdüğü son uluslararası raporlara yansımıştır⁴. ABD başta olmak üzere İngilizce konuşan ülkelerin öncülüğünde dünya siyasetini ve ticaretini belirleyen Batılı ülkeler ÇHC’ye, özellikle Uygur Türklerine doğrudan zulüm uygulayan şahıs veya şirketlere yönelik ciddi yaptırımlar uygulamaya başlamıştır⁵.

Dördüncü olarak, ÇHC’nin yurtdışında yürüttüğü yumuşak güç stratejisi bağlamında kurduğu sayıları 500’e yaklaşan Konfüçyüs Enstitüleri ile kültür merkezlerinin amacından saparak ideolojik ve casusluk faaliyetleri ile lekelenmesi, yabancı uyruklu öğrenciler

---

STK ve bağımsız düşünce kuruluşlarının gelişimi yönündeki engeller sürekliliğini korumakla birlikte gözetleme ve kontrol teknolojilerinin yardımıyla daha da sıkılaştırılmıştır.

---

⁴ Detaylı bilgi için bakınız: Adrian Zenz, Sterilizations, IUDs, and Mandatory Birth Control: The CCP’s Campaign to Suppress Uyghur Birthrates in Xinjiang, The Jamestown Foundation, 2020, Washington. <https://jamestown.org/wp-content/uploads/2020/07/Read-the-07-15-2020-CB-Issue-in-PDF.pdf?x94369> Erişim: 20.07.2020.

⁵ US sanctions Chinese officials over Uighur abuses, <https://abcnews.go.com/Politics/us-sanctions-chinese-officials-uyghur-abuses/story?id=71693965>, Erişim: 15.07.2020; U.S. Imposes Sanctions on 11 Chinese Companies Over Human Rights, <https://www.nytimes.com/2020/07/20/business/economy/china-sanctions-uyghurs-labor.html>, Erişim: 23.07.2020; İngiltere Dışişleri Bakanı Dominic Raab, Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nde Uygur Türklerine yönelik insan hakları ihlallerinin sorumlusu olarak gördükleri Çin’e karşı yaptırımlar geçiştirilmeli, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ingiltere-disisleri-bakani-raab-uygur-lara-insan-haklari-ihlallerinin-sorumlusu-cine-yaptirimlar-gecistirilmemeli/1915720>, Erişim: 19.07.2020.

için tahsis edilen Çin hükümet burslarının ilgili ülkelerde kurduğu lobicilik ağlarına hizmet edecek adayları yetiştirmek amacıyla kullanılması durumu özellikle Batılı ülkelerce eleştirilmekte, Konfüçyüs enstitüleri kapatılmaktadır (Kavas, 2020). En önemlisi, bu enstitü ve merkezler ile diğer kamu diplomasisi aracılığı ile yaymaya çalıştığı değerlerin insanlığın ortak ihtiyacı olan, daha fazla özgürlük, eşitlik, adalet, refah gibi değerlerle hiç alakasının olmayışıdır. Yani mevcut Batı kültürü ve değerlerine üstün gelebilecek yanlarının olmamasıdır.

Bütün bunlar ÇHC'nin başta Birleşmiş Milletler Genel Kurulu olmak üzere çoğu uluslararası örgütlerde "sorumlu devlet" anlayışına sahip, küresel sorunlarda adil davranan ülke olma ihtimalinden uzak bir ülke olduğu kanaatini uyandırmaya devam etmektedir. Covid-19 salgını sürecinde sergilediği tutumu, DSÖ'deki kirli oyunları, hala bağımsız denetçilerin virüsün ilk ortaya çıktığı Wuhan bölgesine gitmesine izin vermemesi; inkar ettiği Doğu Türkistan'daki insanlık dramını veya ÇKP rejimince iddia edilen "huzur içinde yaşayan" Uygurların durumunun gözlemlenmesi için başta BM olmak üzere çoğu uluslararası örgütlerin göndermek istediği bağımsız heyetlere izin vermemesi, bu bağlamda Türkiye'ye de çağrı yapan hatta Çin-Türk devlet başkanlarınca kararlaştırılan Doğu Türkistan'a heyet gönderme kararına sadık kalınmayarak Türk heyetinin bölgeye gitmesine hala izin vermemesi gibi birçok gerçek olaylar ve veriler, ÇHC'nin sorumlu bir devlet olup olmadığını daha fazla ülkenin ve insanların sorgulamasına neden olmaktadır. Bir diğer önemli nokta ise, Çin'in 21. yüzyılda küresel üstünlük kurabilmesi için yeterli seviyede bilimsel ve teknolojik gücünün bulunmadığı gerçeğidir. Gerçi ÇHC'nin bilim ve teknoloji alanında belirlemiş olduğu vizyonu bulunsa da buna ulaşabilmesi için öncelikle, ülke içerisinde özgür düşünce ortamını sağlaması, sonrasında da bilim ve teknolojiye bakış açısını ve aynı zamanda stratejisini yenilemesi, hatta değiştirmesi gerekmektedir. Mevcut rejimin günümüze kadar uyguladığı yöntemlerden biri taklit ve teknoloji hırsızlığı olduğu alan uzmanlarınca bilinen bir gerçekliktir. Bundan dolayı, mevcut rejimin eğitim, kültür politikalarındaki sorunlardan ötürü bilim ve teknolojiye yaratıcı, yenilikçi ve öncü olabilmesi konusunda gerekli tedbirleri alabileceği de imkânsız gözükmektedir. Bilindiği üzere, bilimsel ve teknolojik alan diğer güç parametrelerinin âdeta tetikleyicisi konumundadır.

Mevcut rejimin günümüze kadar uyguladığı yöntemlerden biri taklit ve teknoloji hırsızlığı olduğu alan uzmanlarınca bilinen bir gerçekliktir.

Bütün bu mülâhazalar sonucunda şöyle bir sonuca varmamız mümkündür. Küresel üstünlük veya hegemonya yarışında ÇHC'nin mevcut güç unsurlarının sınıfta kalacağı öngörülmektedir. Başta ülkemiz olmak üzere, İslam ülkelerinin uluslararası sistemi daha yakından tanıması, bölgesel güçler ve ülkeler üzerindeki uzmanlık alanlarını genişletmesi gerekecektir. Bu bağlamda, başta Doğu ve Güney Asya olmak üzere kadim medeniyetler üzerine oturmuş ülkeleri disiplinler arası yaklaşımla inceleyen, izleyen uzmanların yetiştirilmesine ve bunun ÇHC, Japonya, Hindistan özelinden başlaması önem arz edecektir.

Kaynakça

- ALLEN-Ebrahimian, "House Proposal Targets Confucius Institutes as Foreign Agents" (2018), [çevrimiçi], <https://foreignpolicy.com/2018/03/14/house-proposal-targets-confucius-institutes-as-foreign-agents-chinacommunist-party-censorship-academic-freedom/>, Erişim: 10/07/2020.
- ALTAN, Serdar (2018), Dünyanın En Büyük 20 Teknoloji Şirketinin Tamamı, ABD ve Çin'de Bulunuyor, [çevrimiçi], <https://pazarlamasyon.com/dunyanin-en-buyuk-20-teknoloji-sirketinin-tamami-abd-ve-cindebulunuyor/>, (10/12/2019).
- BILLIQUOD, Sébastien (2007), "Confucianism", "Cultural Tradition" and Official Discourses in China at the Start of the New Century", *China Perspectives*, 3: 50-65.
- CANSU, Esra Eymen (2019), "Huawei Olayı": Yüksek Teknolojide Soğuk Savaş, [çevrimiçi], <http://bogaziciasya.com/huawei-olayi-yuksekteknolojide-soguk-savas/>, (08/09/2019).
- FAIRBANK, John King & Goldman, Merle, *China: A new History*, Cambridge, Belknap Publishing House, 2006.
- JİN, Chunying/金春明, "破四旧,立四新"的历史反思, 《中共中央党校学报》1997年第1期;
- KARLUK, Çinlilik ve Çin'de Ötekiler, Atlas yayınları, 2019, Ankara.
- KAVAS, Ahmet, Kovid-19 gölgesinde Konfüçyüs Enstitüleri'nin akıbeti, Anadolu Ajansı, 13.05.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-golgesinde-konfucyus-enstitulerinin-akibeti/1839803>, Erişim: 10/07/2020
- NATHAN, Andrew J. (2015), "China's Challenge", *Journal of Democracy*, Volume 26, Number 1, pp. 156-170.
- NYE, Joseph (2004) *The Changing Nature of World Power, Power in the Global Information Age from Realism to Globalization*, Routledge Press.
- PALA, C. (2006), China Pays Dearly for Kazakhstan Oil, <https://www.nytimes.com/2006/03/17/business/worldbusiness/china-pays-dearly-for-kazakhstan-oil.html>, Erişim: 28/06/2020.
- Paul Clark, *The Chinese Cultural Revolution: A History*, Cambridge University Press, 2008.
- Qarluq, Abdureşit Jelil & McMillan, DonaldHugh (2011), *Towards a 'Harmonious Society' A Brief Case Study of the post Liberation Settlement in Beijing of Uyghur Intellectuals and Their Relations with the Majority Society*, *Asian Ethnicity*, 2011/1, P: 1-31, London.
- Wang Jubao, Ning Xiao (王炬堡, 宁小), *中国各民族组成和分布的历史演变, 中国的民族识别*, (Ed.: Huang Guangxue 黄光学, 民族出版社, 1995).

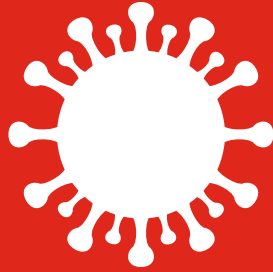
- Robert Lawrence Kuhn, Xi Jinping's Chinese Dream, The New York Times, 04 June 2013, <https://www.nytimes.com/2013/06/05/opinion/global/xi-jinpings-chinese-dream.html>, (Erişim: 01.10.2018).
- “Çin Rüyası” söyleminin Xi tarafından resmî bir şekilde ifade edilmesi, 18 Ekim 2017 tarihindeki ÇKP'nin 19. Kongresi'nde gerçekleşmiştir. Bkz. Xi Jinping, Jinping's Speech Delivered at the 19th National Congress of the Communist Party of China, Xinhuanet News, 18 October 2017,
- http://www.xinhuanet.com/english/download/Xi_Jinping's_report_at_19th_CPC_National_Congress.pdf (Erişim: 02.10.2018).
- Xi Jinping: Çin'in Yönetimi, Ertem Basın Yayın Dağıtım Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 1. Basım, Ankara, Temmuz 2017, s.40.
- ZENZ,Adrian, Sterilizations, IUDs, and Mandatory Birth Control: The CCP's Campaign to Suppress Uyghur Birthrates in Xinjiang, The Jamestown Foundation, 2020, Washington. <https://jamestown.org/wp-content/uploads/2020/07/Read-the-07-15-2020-CB-Issue-in-PDF.pdf?x94369> Erişim: 20.07.2020.

E-Kaynaklar

- 9 Şubat 2019, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Uyghur Türklerine Yönelik Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Halk Ozanı Abdurrehim Heyit'in Vefatı Hakkındaki Soruya Cevabı, http://www.mfa.gov.tr/sc_-06_-uygur-turklerine-yonelik-agir-insan-haklari-ihlalleri-ve-abdurrehim-heyit-in-vefati-hk.tr.mfa, Erişim: 15.07.2020
- Çin Ankara Büyükelçisi Deng Li, Türkiye'nin Uygurlarla ilgili eleştirilerinin Pekin ile ekonomik ilişkileri tehlikeye atacağı uyarısında bulundu, <https://tr.sputniknews.com/politika/201903011037952620-cinin-ankara-buuykelcisinden-uygu-aciklamasi/>, Erişim: 25.07.2020
- China Calls U.K. Ban on Huawei 'Disappointing and Wrong',<https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-07-14/china-reacts-with-fury-after-u-k-bans-huawei-from-5g-networks>, Erişim: 15.07.2020
- US sanctions Chinese officials over Uighur abuses, <https://abcnews.go.com/Politics/us-sanctions-chinese-officials-uighur-abuses/story?id=71693965>, Erişim: 15.07.2020;
- Imposes Sanctions on 11 Chinese Companies Over Human Rights, <https://www.nytimes.com/2020/07/20/business/economy/china-sanctions-uighurs-labor.html>, Erişim: 23.07.2020;
- İngiltere Dışişleri Bakanı Dominic Raab, Sincan Uyghur Özerk Bölgesi'nde Uyghur Türklerine yönelik insan hakları ihlallerinin sorumlusu olarak gördükleri Çin'e karşı yaptırımların geçitirilmemeli, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ingiltere-disisleri-bakani-raab-uygur-lara-insan-haklari-ihlallerinin-sorumlusu-cine-yaptirimlar-gecistirilmemeli/1915720>, Erişim: 19.07.2020.

SAĞLIK İÇİN!

CIHANNÜMA DERGİ

www.cihannuma.org

Hacı Bayram Mah. Haşimi (Kutlu) Sokak No. 12 Altındağ - ANKARA

@Cihannumader - Twitter / @cihannumader - Facebook / @cihannumader - Instagram / CIHANNUMA DERNEĞİ- YouTube